

Vadim Makšejev

DAMOKLESE MÕÕK

Vadim Makšejev

DAMOKLESE MÕÕK
Jutustused

Valge Raamat
Tallinn 2018

Toimetaja:
Peep Varju

Arvutitöötlus:
Nikolai Semtchenok

ISBN 978-9949-9842-2-0

© Vadim Makšejev, 2018

© Sihtasutus Valge Raamat, 2018

© Tõlge eesti keelde. Aleksandra, 2008

Trükitud: Dipri OÜ

Sisukord

Eessõna

1

Suudlen Venemaa pinda...

Tõlkinud Avernoika Beekmann

4

Damoklese mõõk

Tõlkinud Avernoika Beekmann

12

Laulatusküünlad

Tõlkinud Jaan Viira

21

Isa pagunid

Tõlkinud Jaan Viira

33

Ütle, isa...

Tõlkinud Avernoika Beekmann

44

Kuremäel

Tõlkinud Jaan Viira

56

Äikese eel

Tõlkinud Peep Varju

71

Isa müts

Tõlkinud Avernoika Beekmann

79

Tegelikult

Tõlkinud Avernoika Beekmann

98

Viige talle lilli!

Tõlkinud Avernoika Beekmann

119

Eessõna

Vadim Makšejev on sündinud 1925. aastal. Tema vanemad olid aadlisoost vene emigrandid, kes leidsid varjupaiga Eestis — siin möödus tulevase kirjaniku lapsepõlv. See lapsesemaailm kisti puruks varahommikul 14. juunil 1941, kui kolmes Balti riigis lahutati tuhanded perekonnad — vahistatud mehed saadeti Põhja-Uraali vangilaagritesse, aga nende abikaasad koos laste ning vanavanematega Venemaal le sundasumisele Siberi karmide elutingimustega põhja-piirkondadesse. Novembris 1941, vaid mõni kuu pärast saabumist Stupino vangilaagrisse, suri näljast, külmast ja kurnatusest Vadim Makšejevi isa Nikolai Makšejev. Ta oli Eestis täielikult integreerunud: omandanud eesti keele, õppinud kaugõppes Tartu Ülikoolis, saanud Kiviõli tehases keemialaboratooriumi juhatajaks ning õpetanud skautideks vene rahvusest poisse. Kui juunipöörde järel NKVD korraldas Moskva käsul massilise isikuandmete kogumise, siis N. Makšejev kirjutas Eesti kodanikuna elulookirjelduse eesti keeles. Stupinos hukkusid temaga koos mõne kuu jooksul sajad Virumaalt, Tartust ning Lõuna-Eestist pärit mehed ja naised. Nende seas olid näiteks riigivanem Jüri Jaakson ja Tartu Naiskodukaitse juht Alice Kuperjanov.

Vähem kui aasta pärast isa surma surid nälga sundasumisel Volkovo külas Narõmi soode piirkonnas ema Olga Makšejeva ja 6-aastane õde Svetlana. Sundasumisel Tomski oblasti põhjaosas elas Vadim Makšejev enam kui 20 aastat, millest 14 aastat oli ta nn erikontingendi nimekirjas, st kohaliku komandantuuri pideva järelevalve all. Neile kehtis

range keeld elukohast lahkumise kohta. V. Makšejev töötas kalatehases, hiljem kolhoosis ja aastast 1960, mil ta oli juba vaba, hakkas töötama ajalehtede põllumajanduse osakonnas — alguses rajooni, seejärel oblasti ajalehes.

Aja jooksul sai temast kirjanik. V. Makšejev ei tulnud Eestisse tagasi, kuid läbi elu on ta endaga kaasas kandnud helget mälestust kaugest lapsepõlvest Eestis, siin möödunud ajast ja kõigist neist, kes tookord temaga koos olid: isa, ema, õeke Svetlana, lapsepõlve kaaslased jt. Tõepoolest, märkimisväärne osa autori loomingust on pühendatud just sellele eluperioodile. Hiljem saab peateemaks sundasumisele saadetud inimeste saatus. Paljud autori jutustustest ja novellidest on autobiograafilised. Neid ühendab inimlik valu ja kaastunne süütult kannatanud ning hukkunud inimeste pärast. Ühe kogumiku pealkiri „Больш людская” ongi täpse- ses tõlkes inimvalu. Samas on autor osanud põimida neisse lugudesse ajaloo jaoks olulisi fakte tegelikust elust. Need faktid tõendavad vastuvaidlematult vägivaldsete sündmuste iseloomu ja neis osalenud peategelasi. Parimaks näiteks on novell „Äikese eel”, mis lõpupuändiga teeb selgeks igale mõtlevale inimesele 1941. aastal Eestis toimepandud juu- nipöörde olemuse ja selle stsenaariumi juhid.

Vadim Makšejevi raamatuid on välja antud Moskvast, Novosibirskis ja Tomskis. Sundasumisele väljasaadetute tragöödia kajastub dokumentaalses ja paljusid arhiividokumente sisaldavas raamatus „Narõmi kroonika”, mis on välja antud Venemaal Aleksander Solženitsõni juhitud seerias „Venemaa uuema ajaloo uurimus”. A. Solženitsõn toetas ja julgustas V. Makšejevit eelpool nimetatud uurimistööl.

Vadim Makšejevi esimene eesti keeles ilmunud raamat oli „Viige talle lilli”, mis ilmus kirjastuse Aleksandra väljaandena 2009. aastal. Lugejad kohtusid raamatu lehekülgedel paljude tolle aja Eesti tuntud inimestega, said viibida kodumaa tuttavates armsaks saanud kohtades, kuhu paljudel vägivaldselt kodumaalt väljasaadetuil ei õnnestunud

kunagi tagasi pöörduda. Teise eestikeelse raamatuna ilmus 2011 aastal tema dokumentaalne uurimistöö „Narõmi kroonika”.

Vadim Makšejevil on suuri teeneid Eesti lähiajaloo uurimisel. Töötades Tomski oblasti arhiivides kohaliku Memoriaali organisatsiooni liikmena, hankis ta meie Memento ühingule ja riiklikule komisjonile hindamatu väärtusega infot. Tema abil said Tartu Ülikooli teadlased 1990-il aastail Tomskis töötamise ajal sealsetes arhiivides juurdepääsu kõikidele dokumentidele, mis olid seotud 1941. ja 1949. aastate repressioonidega. Teenete eest lähiajaloo uurimise alal sai Vadim Makšejev Vabariigi Presidendilt 2011. aastal Maarjamaa Risti IV klassi teenetemärgi.

Peep Varju

SUUDLEN VENEMAA PINDA...

VALGE emigratsioon — „isikute kogum, kes hülgasid Oktoobrirevolutsiooni ja kodusõja käigus endise Vene impeeriumi territooriumi. Koguarv — kuni 2,5 miljonit inimest”. Nende, omal ajal ideoloogiliselt hoolikalt kontrollitud Nõukogude entsüklopeedilise sõnastiku ridade taga on Venemaa eelmise kultuurikihi saatus. Miljonite inimeste tragöödia, kelle jaoks mahajäetud „territoorium” seostus nende lapsepõlve, nooruse, esimese armastuse, südamelähedaste kohtade, kõige, kõige korvamatuga, mis jäi teisele poole saatuslikku piiri. Kuid erinevalt emigrantidest, kes jõudsid välja kaugetele randadele, kus mitte miski ei meenutanud enam südamele kallist isamaad, leidsid Eestimaal, kus möödus minu lapsepõlv, venelased peavarju maal, kuhu jäid alles õigeusu kirikud ja kloostrid, vene põliselanike külad ja vene ajalukku läinud linnad. Tartu Ülikoolis lugesid veel endiselt tudengitele loenguid vene professorid, tegutsesid edasi vene gümnaasiumid, teatrid, raamatukogud. Looduski oli ühesugune — see, mis oli Gatšina ja Luga iili, oli ka Narva lähistel, see, mis oli ida pool Peipsi järve, oli ka lääne pool: kaasik, kuusik, kadakad, sammaldunud kivirahnud põldudel ja aasadel, niiske balti tuul...

Ja siiski oli teisel pool Venemaa, siinpool — võõras maa. Võõrsil said emigrandid peavarju, paljud pääsesid vääramatust hukust, aga kuidas seal ka ei olnud — võõras maa on Dahli sõnastiku andmeil „võõras paik. Võõras — pole meie maalt, võõramaine”. Üks asi on külastada võõrast riiki, teine — teadvustada, et koduteed enam ei ole ja et elupäevade

lõpuni pead elama maal, kus sina oled võõramaalane. Emigrandiks olemise koormat süvendas kahekümnendatel aastatel läänemaailma haaranud majanduskriis. Vaesus, võõraid maanurki pidi rändamine — kõik see oli minu jaoks varases lapsepõlves endastmõistetav — ma ei teadnud teist elu. Kodus kuulsin pidevat meeldetuletust, meie toonase eluolu lahutamatu sõnu: „töötus” ja „Nanseni pass” — ajutine elamisluba isale ja teistele temasarnastele, sadadele tuhandetele kodakondsuseta venelastele... „Häda võõral maal ilma keeleta” — nii kõlab ammune vanasõna. Isa omandas eesti keele, aga mis puutub emasse, siis tema valdas seda vaid hädavajaliku suhtlemise tasemel eesti poodide omanike ja poesellidega, kelle käest ta käis toidukaupu võlgu ostmas. Ta teadis, et *хлеб* on leib, *молоко* tähendab piima, teadis, mida tähendavad eestikeelsed sõnad kartulid, või, liha; et *пять центов* on viis senti, *десять центов* — kümme senti, aga *одна крона* — üks kroon... Rohkemat eesti keele oskust, nagu ka teistel vene emigrantide naistel, tal vaja ei läinud. Tööd leida oli neil mõningate eranditega võimatu ja juba ammusest ajast oli selles keskkonnas kombeks — perekonna toitjad on mehed, aga naised kasvatavad lapsi ja tegelevad koduste asjadega. Ka pärast, kui meie perekond pärast mitmeid kolimisi lõpuks töölisasulasse elama asus, mille nimetus on vene kõrvale raskesti vastuvõetav — Kiviõlisse, kus isa sai tööd põlevkiviutmistehases, lappis ja nõelus ema alatasa sukki, sokke, minu vanade sviitrite käiseid ja õe auklikuks kulunud labakindaid. Mõnikord õnnestus tal veidi teenida — käis jõukate eestlannade kodus väikese tasu eest neile prantsuse ning inglise keelt õpetamas, mida ta ise vabalt valdas. Kahjuks ei tulnud need teadmised pärast Siberis kasuks, seal pidi töötama sae, kirve, labidaga. Seda polnud emale õpetatud. Ja tal ei olnud ka jõudu...

Siber — tema elu viimane etapp. Nii nagu, muuseas, paljude vene naiste-emigrantide elus, kes olid neljakümne

esimesel Siberisse saadetud. Kuid ma tahtsin kirjutada muust — elust emigratsioonis.

Tänapäeval, kui televiisoris näidatakse saateid „esimese laine” emigrantidest, näidatakse tavaliselt kas vene kalmistuid Pariisis või Nizzas või elatanud inimesi, kes on kasvanud üles Prantsusmaal, Hispaanias, Austraalias või teistes riikides, nagu nüüd on kombeks nimetada — kaugemal välismaal. Need inimesed on juba nende lapsed, kes kahekümnendate aastate alguses leidsid võõral maal peavarju ja kes on maetud võõrasse mulda. Hauaplaatidel ja ristidel nende kohal on mõnikord vene nimed tähistatud ladina tähtedega, võõrsil igavese rahu leidnud emigrantide lapsed räägivad vene keelt välismaise aktsendiga, lapselapsed väljendavad end raskustega või ei oska üldse vene keelt. Nad on sündinud võõrsil, saanud seal hariduse, loonud seal perekonna, nende kodu on seal. Venemaa ei ole nende jaoks võõras, kuid see ei ole ka kodumaa.

Minu eakaaslased, vene emigrantide lapsed, kes on sündinud neil kaugetel kahekümnendatel aastatel, olid esimene põlvkond, kes said Venemaast teada vanemate jutustuste põhjal, ajalooõpikute järgi, revolutsioonielsetest ajakirjadest, illustratsioonide ja postkaartide alusel... See endine Venemaa ei jäänud siis veel ajas kaugele ja me tunnetasime oma kuuluvust sinna ehk tugevaminigi kui meie Venemaal elanud eakaaslased. Me laulsime laule, mida nooruses laulsid meie isad: „Laksuvad külmad lained”, „Sööstke, pistrikud, kotkaina”, „Õhtune helin”. Kuigi, kui koolis olid pidulikud aktused Eesti riigipühade puhul, laulsime koos eesti poiste ja tüdrukutega:

*Mu isamaa, mu õnn ja rõõm,
kui kaunis oled sa...*

Laulsime sini-must-valgest lipust, millel sinine värv on taevas Eesti kohal, must — selle maa ja valge — Eesti puhas hing... Tuli austada maad, kus elasime, nii nagu venelased

Prantsusmaal pidid austama Prantsusmaad, need, kes elasid Poolas — Poolat jne. Sõltumata sellest, kas riik on suur või väike, kas see on püsinud juba aastasadu või alles hiljuti Euroopa kaardile kerkinud.

Me õppisime ühes hoones koos eesti poistega, kuid ühe katuse all oli kaks kooli — vene ja eesti. Vahetunnis hoidsi-me omade poole, nemad — omade poole, meil olid omad tunnid ja omad õpetajad, neil — omad, meil olid skaudid, neil — noorkotkad... Olen avameelne, Eesti hümn ja eesti laulude sõnad ei puudutanud tookord minu südant. Soe tunne maa vastu, kuhu jäi lapsepõlv, tõusis minus aastaid hiljem. Minu eakaaslaste jaoks, kes olid Eestis sündinud, oli see juba kodumaa — isamaa, kuid vene keeles on kaks mõistet — kodumaa on maa, kus sa sündisid, ja isamaa — rahva maa, kuhu ma oma keele ja rahvuse poolest kuulun. Tõmme isamaa poole minu võõrsil sündinud eakaalaste seas oli tugevam kui maa suhtes, kus nad ilmale tulid. Aga meie isamaa oli siinsamas kõrval.

*Suur ja lai on maa, mis on mu kodu
Rikas loodusvaradest ta pind!*

nii laulsid ennastunustavalt vene noorukid Narva tänavail ja kaevuriasulates, kus elasid peamiselt Venemaalt väljarännanud. Filmi „Tsirkus”, mis pani aluse selle laulu triumfaalsele võidukäigule, näidati kõigis Eesti kinodes. Ka mina käisin vanematega kinos seda filmi vaatamas, seal nuttis ja laulis Ljubov Orlova, kuid julm ja rumal ameeriklane ei suutnud aru saada, kuidas võivad nõukogude inimesed hellitada valgele naisele sündinud musta last. Oli kolm- kümne seitsmes aasta, alates mägedest lõunas kuni mereni põhjas löi üle Nõukogude Venemaa massiliste repressioonide üheksas laine, kiiruga valmis kaevatud augud täitusid mahalastute kehadega, mõrvatute lapsed viidi eriasumisele. Kuid siiski tahtnuksin uskuda ekraanilt kajavasse:

*Sellist maad maailmas teist ei leidu
Kus nii vabalt hingata võiks rind.*

Neil aastail püüdsid paljud vene noorukid Venemaale põgeneda. Ühed pidas Eesti piirivalve kinni ja saatis tagasi, kuid mõningaid kinni saada ei õnnestunud. Mäletan kaht Kiviõlis elanud venda, kui mu mälu mind ei peta, oli nende perekonnanimi Tširikov. Vanem töötas juba tehases, noorem õppis koolis. Otsustanud põgeneda, sõitsid nad rongiga Narva, aga sealt juba veidi eemal oligi piir... Vanem ronis okastraadiliini alt läbi, nooremal hakkas viimasel hetkel kahju mahajäänud emast ja, kukkudes näoli mahatallatud murule, hakkas ta nutma. Vanem läks Venemaale, noorem tuli koju ema juurde.

Nõukogude ajalehtedes ilmus toona sageli teateid vaprate nõukogude piirivalvurite kohta, kes pidasid kinni paljusid piiririkkujaid. Tuntud Karatsjupa, kellest oli toona lasteraamatutes palju juttu ja kelle nimi läks Suurde Nõukogude Entsüklopeediasse, pidas neil aastail kinni enam kui kaksada inimest. Ma ei tea, kuidas oli Kaug-Ida piiril, kus rikkujaid püüdis Karatsjupa, kuid mis puudutab Eesti ja Nõukogude Venemaa vahelist piiri, siis paljud, kes sellest üle läksid, ei läinud sinna sugugi mitte eesmärgiga korraldada NSVL-i territooriumil diversiooni, vaid püüdsid selle poole, mida nähti kinos. Nad tahtsid sinna, kus „noortele on igal pool teed valla”, sinna, kus tuules lehvivade lippude all marsivad õnnelike nägudega inimeste kolonnid. Piiririkkujad, kellest paljud olid viie-kuueteistaastased, põgenesid unistuste maale. See maa oli Venemaa, ja need poisid olid venelased.

Nende saatus on maetud pimeduskatte alla. Kui juba iseenda juures NSVL-is paljastasid tšekistid sadu tuhandeid „vaenlase agente”, siis piiri tagant sisse tunginud olid nende jaoks leid. Piiririkkujad läksid ise piirivalvurite juurde, selleks ei pidanudki nad eriti pingutama.

Kõik, kes olid pärast revolutsiooni Venemaa hüljanud, lootsid sinna kunagi naasta.

*Ja varsti saabub kevadpäev
ja me lähme koju Venemaale.
Pane pähe uus müts:
sa oled selles eriti kaunis.
Tuleb suur-suur pidu,
missugust pole ilmselt enne olnud
nendest aegadest, kui loodi maakera,
nii naljakas ja iganenud.
Ja sina küsid ärgates: „Kas me näeme und?“
Ma näpistan sind naerdes.
Ma puhken nutma, palvetades kevades
ja suudlen Venemaa pinda.*

See on Igor Severjanini luuletus. Nostalgia, mis oli oma-
ne minu vanemate põlvkonnale, oli eriti tugev, nagu oleksid
nad juba lapsepõlves oma traagilist saatust ette aimanud.
Vladimir Nabokov, kes veetis suure osa oma elust väljaspool
Venemaad, kirjutas: „Ähmase vaistu ajel valmistusime vara-
kult millekski, õppides meeles pidama ja harjutades oma
mälu igatsusega möödunu järele, selleks et pärast teada,
kuidas mitte selle koorma all hukkuda.“ Sellest, kui piinavalt
raske see oli, tunnistas ta veidi enne Teist maailmasõda kir-
jutatud luuletuses „Venemaale“:

*Õhtu hirmus, eluhääl on vaiki.
Ma olen abitu. Ma suren
sinu pimedatest torgetest.*

Minule, kes ma olen üles kasvanud „territooriumi hülja-
nud isikute hulgas“, pole vene emigrantide kaksipidise suhtu-
mise tragöödia nende poolt hüljatud ja neid hüljanud ko-
dumaasse muidugi tuttav ei entsüklopeediasõnastiku ega
võõraste sõnade põhjal. Oma hinges seda endist Venemaad,

kus need inimesed üles kasvasid, Nõukogude Venemaaga lepitama õhutas nostalgia kõrval läheneva NSVL-i ja fašistliku Saksamaa vahelise sõja vältimatuse teadvustamine.

Pärast 1939. aasta sügisel Moskvast kurva kuulsusega pakti allkirjastamist, mille põhjal Stalin ja Hitler Euroopa „mõjusfäärideks” jagasid, pidid Balti riikides elavad vene emigrandid enda jaoks lõplikult otsustama — kellega olla? Füüreri kutse peale kiirustades Balti riikidest lahkuvad baltisakslased juba teadsid — läheb veidi aega ja siia tuleb sisse Punaarmee. Läände suunduvad kutsusid endaga kaasa vene emigrante. Ma ei tea täpselt, kui palju emigrantide perekondi Kiviõlis elas, tean — venelasi oli selles asulas palju. Saksamaale sõitis kaks perekonda.

Meie folklooris on vene emigrantide jaoks endeline vägilase kuju hobusel, kes vaatleb mõtlikult teeäärset kivi sellesse raiutud kirjaga: „Kui lähed paremale — jääd ellu, kuid sinu hobune sureb, kui lähed vasakule — pääseb sinu ratsu, aga ise hukkad, aga kui lähed otse — läheb räbalasti teil mõlemal.” Kolme saatuse vahel valida... Oli ka neljas...

„Meie, Olja, jagame oma saatust Venemaaga,” ütles isa emale, kui nad valiku ees seisid. Meie perekond jagaski miljonite vene perekondade saatust, kes olid lahutatud koondu-laagrite, pagenduste, surmadega. Ma ei tea, missuguseks oleks kujunenud meie saatust, kui oleksime kolmekümne üheksanda sügisel Saksamaale sõitnud. Ma ei tea ja ei taha ennustada. Vanemad tahtsid, et me elaksime Venemaal — isa, ema ja minu õeke Svetlana. Tulimegi Venemaale tagasi. Isa koos endasuguste arreteeritute-ga ühes ešelonis — koondu-laagrisse Põhja-Uuralis. Ema minu ja minu väikese kuueaastase õega — Siberisse eriasumisele...

Ja ma puhken nutma, palvetades kevades...

Ja suudlen Venemaa pinda...

Neljakümne esimesel isa enam ei olnud. Ema ja õeke surid neljakümne teisel nälga.

Lapsepõlves õppisin ma Venemaad tundma vanemate jutustuste, raamatute, nõukogude filmide, vanade ja uute laulude põhjal. Õppisin tundma, kuigi olin teisel pool piiri. Pärast õppisin Venemaad tundma juba siinpool traataeda. Õppisin tundma alluvat ja vaba, maa ja linna, julma ja halastavat, kannatavat ja lõbutsevat, patust ja palvetavat...

Ma tulin Venemaale tagasi ja elan siin juba üle kuuekümne aasta. Kuid millist hirmsat hinda maksis see naasmine! Kas kõik oleks võinud olla teisiti või on kõik meile kõrgemalt poolt ette määratud?

2000. a.

DAMOKLESE MÕÕK

MINU isa sündis Ukrainas riiginõuniku, Poltaava ringkonnakohtu eesistuja Aleksander Nikolajevitš Makšejevi peres. Pere oli paljulapseline — vanematel oli kaheksa last, kellest minu isa oli kõige noorem. Vanaisa suri, kui minu isa käis kolmandat eluaastat, ja vanaema kolis lastega Peterburgi. 1906. aastal võeti isa seal vastu Esimesse kadetikorpusesse, mille lõpetamise järel astus ta Peterburi tehnika-instituuti. Aga kui algas Esimene maailmasõda, andis ta avalduse Mihhailovski suurtükiväekooli ja 1915. aastal oli ta juba Galiitsias eesliinil.

Emä rääkis, et seitsmeteistkümnendal aastal tuli isa veidikeseks ajaks Peterburgi ja käis ringi pagunitega mundris, mis oli tegelikult ohtlik — pealinna üle ujutanud agitaatorite poolt propageeritud sõdurid rebisid tihti tänaval kohatud ohvitseride vormilt paguneid ja peksid „kuldpaguneid”. Peterburist Ukrainasse sõites astus isa Vabatahtlike armeesse. Sellistega, nagu ta ise, vallutas ja jättis ta maha linnu, raudteejaamu ja staniitsasid, lootes, ahastades ja taas lootes... Koos selliste ohvitseride ja sõduritega, nagu ta ise, jättis ta maha isamaa, lahkudes Valge eskaadri laevadel. Nad hülgasid oma kodumaa, kus olid viis aastat sõdinud, hülgasid, teadmata, mis nendega võõrsil juhtub, hoomamata, mis saab neist, kes maha jäid. Eskaadri taga hargnevate murdlainete kohal söötsid vette ja üles õhku valged kajakad, aeglaselt kadus halli uttu Krimmi kallas, sombusesse hämarusse kadus Venemaa.

Bulgakov kirjeldab oma „Jooksus” tuhandete ja tuhandete väljarännanute teed. Võõrad kaldad, võõrad linnad, võõ-

ras maa. Kuid erinevalt neist, kel polnud vöörsil kuskil peavarju, elas Prantsusmaal isale lähedane inimene — tema öde Tanja. Ta söitis juba enne revolutsiooni Nizzasse oma haige mehega, kelle tervise seisukohalt oli hädavajalik ravi Vahemere rannikul. Lahkudes pidas ta plaani aasta pärast naasta, kuid siis tuli maailmasöda, pärast oli Venemaal revolutsioon, seejärel algas kodusöda... Isa öde ei tulnud enam kodumaale tagasi. Kes teab, milliseks oleks tema saatus kujunenud, kui ta oleks pärast kõike Venemaal juhtunut sinna tagasi tulnud - kas ta oleks hukkunud Leningradi blokaadis või kuskil Siberi lõputuses otsa saanud, kuid oma ülejäänud elu veetis ta päikeselises Rivieras, kus kasvavad palmid ja helesinises meres peegeldub samasugune türkiisinine taevast. Ta hakkas Prantsusmaad armastama, kuid oma elu lõpupäevil meenutas vene kuuski, vene talvesid, valget sädelevat lund. Ta suri kõrges vanuses, jättes endast maha mõned välismaal välja antud luulekogud ja väikese mälestusteraamatu Jekaterinburgi instituudi päevilt, kus ta kunagi õppis. Ta suri üksikuna, viimasena kunagisest arvukast perest, mille liikmeist igäuhe saatuses peegeldus Venemaa saatus.

Kui aga tema juurde Nizzasse tuli minu isa, olid kõik veel elus. Kolm aastat ei olnud tal mingeid sõnumeid lähedastest kodusöja rinnetest haaratud Venemaalt ja ta vaid aimas, et tema vend Kolja on Valges armees. Võin vaid ette kujutada, kuidas nad 1921. aastal kohtusid... Kui tädi Tanja Prantsusmaale söitis, õppis isa veel kadetikorpuses, nüüd oli tema ölul juba viis pikka sõja-aastat: Polesje ja Galiitsia, Doni ja Kubani stepid, lõputud rattaroopad kevadistel ja sügisesitel teedel, mürskudest, kaevikutest ja haudadest uuristatud Venemaa pind... Udusesse kaugusesse kaduv Krimmi kallas, suur väljapääs Venemaalt — kõik see oli juba minevik. Isal oli käes kahekümne kuues eluaasta, tal jäi veel kakskümmend aastat elada, pere rajamine, üürike önn ja surm Sevurallagis.

Ja ikkagi olid siis kõik need aastad alles ees, need kaks-kümmend aastat...

„Elas kolm aastat Türgis ja Prantsusmaal. Töötas paljudel töökohtadel erinevates paikades.” — selles isa käekirjaga kirjutatud vastuses ühele ankeedi küsimusele, mille isa pidi täitma pärast Eesti minemist Nõukogude Liidu alla, on kokku võetud isa piiritagune elu emigratsiooni esimestel aastatel, mil tundus, et ta ei jää sinna mitte kauaks, et Venemaal saab kõik korda, kõik saab olema kui mitte nii nagu enne, siis mitte ka nii, nagu on praegu, ja siis saab tagasi tulla.

Ma ei tea, missugused mälestused isast on kõige ammu-semad. Ma ei suuda neid oma varajasest lapsepõlvest eristada, ka need vähesed, mis ei ole ununenud, on justkui raamatust lahti rebitud, lendu läinud leheküljed. Näen külma Baltikumi linna, niiskeid möbleeritud tube. Kuulen voo-rihobuste kabjaplaginat akende tagant, mille klaasile on vih-mapiisad voolates vaod jätnud, tunnen ahjusuitsu lõhna, isuäratavat vürtsikat kohviaroomi kahekorruselise maja soklikorruse koloniaalpoest, mille kõrval me kunagi elasime... Kõik see on midagi ühtset — nägemus ja tunnetus vanematega lahutamatult seotud varasest lapsepõlvest.

Kui see periood kangastub mulle lõputu sombuse sügi-sena, siis sellele järgnev aeg, mil isa töötas Petseris raud-teeehitajana, tundub pika-pika päikeselise suvena, suubu-des aeglaselt läbipaistvasse, selgesse sügisesse.

Mõnikord on nii, et soovid meenutada midagi ammu ko-getut, mis äratab hinges ellu võbelevad helged tunded, aga ei saa. Jäänud on vaid ebaselge mälestus millestki erutavast ja heldimapanevast. Nii polegi minu lapsepõlve sellest aja-vahemikust mällu peaaegu ühtegi sündmust talletunud, kuid on jäänud olemise rõõmu alateadlik tunnetus. Võib-olla sellepärast, et linnas olin pikalt ja raskelt haige, aga võib-olla seetõttu, et vanematel ei olnud enam endist välja-pääsmatuse tunnet ja see kandus alateadlikult mulle üle.

Teen praegu jõupingutusi selle nimel, et tabada, mis võib veel mälusoppides peidus olla, kuid taas ja taas sirvin neid-samu unustuse hõlma läinud raamatu terveid lehekülgi: külavaheteed-metsasihid, mille okastega kaetud liiva sisse vajuvad meie kraamiga laetud kärud rattad, teed ahendav päikesekiirtes männik, mille latvade kohal viib kuskile kõrge taeva sinine tee, vankri kriuksumine, vaiguste okaste, kannarbiku, okaspuuvaigu soe lõhn... See nägemus haihtub ja tuleb uus, rändleva lapsepõlvega seotud lõhn — ülevalminud õunte lõhn. Väikesed, plekilised — puistatud palkseina äärde ja väike paljasjalgne poisike, torgates neisse terava oksa, viskab hooga õunu kusagile plangu taha. „Anna mulle,” palun ma. Poisike ulatab mulle samase vembla ja me viskame õhinal koos õunu üle kuiva samblaga kaetud katuseharja, seni kuni naaberõuest kostub pahase naisterahva hää. Visanud maha oksad, jookseme jahedasse esikusse, läbi uksepraod ulatub esiku põrandalaudadelt kitsa ribana meieni soe päikesevalgus, õhk on täis üleküpsenud õunte, närtsinud sõstralehtede, viljasalve lõhna.

Ja veel üks nägemus sellest ajast — ristikäik ümber Petersi kloostris. Brokaatrüüdes vaimulikud, siidbrokaadist diakonirüüdes poisid, salmilauljad, kloostriteenrid, vanad ja noored mungad, ümberkaudsete külade mehed valgetes vene särkides, heledate rätikutega memmed, kaelahted kaelas, tõmmunäolised vanamehed, erineva vanusega poisid — kogu see kirju veniv rahvamass liigub aeglaselt kloostrit ümbritsevate seinte kõrval, mille jalamil laotuvad laugel vallil niidetud rohu vaalud. Ka mina olen selles pühalikus ristikäigus, kõrval kõnnivad ema ja isa. Lauljad laulavad õndsalt, kuldse ja hõbedasega tikitud kirikulipud kõiguvad, vaimulike violetsed sametised kamilavkad üllatavad, ümberringi mustendab mungakübaraid, närtsinud rohija viirukisuits lõhnavad mee järele. Ees kantakse ikooni raskes kattedehis, milleltki metalselt viskuvad üles päikesekiired, purpursed telliskiviseina ääres on kuldsed ristid, kellatorni

löövide all lendavad hakid, kirikukellad helisevad, kuum õhk virvendab miraažina ja kõige selle kohal on sini-sinine, ilma ühegi pilveta lasuurne taevast, just nagu ikoonil.

„Jumal küll, kui hea,” ütleb ema.

Ma hoian kõvasti ema käest kinni ja praegu, aastaid hiljem kuulen justkui taas ema häält, tunnen tema lõhnaõli nõrka aroomi. Ema küünarnukkideni ulatuvate varrukatega kleidi väljalõikest paistab kaelaristi peenike kett, vastavalt nende aastate moele viltu lahku kammitud kastanpruunid juuksed on ühelt poolt laubale langenud, suured silmad pimestavast päikesest vidukil. Millegipärast viirastub mulle neid meenutades alati neisse peitunud kurbus.

Minust paremal on isa. Tal on seljas valge särk, mille krae on lahti nõõbitud... Tahan teda toonasena mäletada, kuid silme ette kerkib ammune foto. Ta on seal raudtee-ehitajate rühma keskel, istumas lühikesel betoontorul ja vaatab mind sellest ajast üksisilmi. Kaugusesse kaob lai metsasiht piki raudteeliini kaevatud elektripostidega, torakavad silma veel koristamata geodeetilised tornid, veidi eemal on ümber keeratud käsikäru. Mõlemal pool isa istub veel kaks meest, mõni tööline seisab. Päike on arvatavasti seniidis - isa musta nokkmütsi sirmilt langeb tema näole vari. Aga temast eespool tõuseb justkui maa seest tema suunas hajuv valguskiir. Võib-olla oli midagi sellel raiesmikul, mis objektiivi ees läigatas, aga võib-olla sai valgust fotoplaat... Foto pöördele on kirjutatud: „Klima rtj, 1930”.

Mida vanemaks olen jäänud, seda rohkem hakkab aeg mälu summutama. Nii toob vesi vahemaad varjates heli lähemale. Seisin kord ühel valgel ööl Siberis kaldajärsakul, kui kuulsin, kuidas ööseks vabaks lastud hobused läksid jõe äärde janu kustutama — vesi laksatas, hobune korskas, kõlises üksik karjakell... Kõik see oli kaugel, teisel kaldal, kuid tundub, nagu oleks lähedal. Nii kanduvad mõnikord mineviku hääled nii lähedale, tee vaid mõni samm ja oledki seal...

Kuid see tunne jõe ääres oli petlik, petlik on see ka ajas. Iga hetkega läheb möödanik aina kaugemale. Seni kuni kirjutasin neid sõnu, jäi minust maha veelgi see, millest püüan praegu jutustada.

Kui ma hommikuti üles tõusin, ei olnud isa enam kodus — ta läks varakult tööle. Töölt tagasi tuli ta hilja ja kui mina unne suikusin, kirjutas tema veel midagi ja joonestas midagi petrooleumilambi valgel laua ääres. Joonlauad ja kolmnurgad, lekaalid, mallid, sirklite ja joonsulgedega sirklikarbid, sini-punased faberi pliiatsid, krabisevad kalkalehed — kõik see oli samuti osa meie toonastest olmet.

Paljude aastate pärast nägin isa kiirkõitja vahel kriitpaperile trükitud tunnistust: „Väljastatud Vene polütehnilise kooli kaugõppeüliõpilasele North American I.M.C.A. juures Nikolai Aleksandrovitš Makšejevile selle kohta, et ta läbis maaparandustööde projekteerimise ja juhtimise kursuse, mille käigus ta täitis eeskujulikult ja edukalt kõik talle antud ülesanded ja tööd... Pariis, maikuu 27. päeval 1930. aastal.” Teine tunnistus masinajoonestamise kursuse lõpetamise kohta on dateeritud 24. detsembril 1931. aastal. Kausta vahele on pandud kaks tudengiaegset õpinguraamatut - Vene polütehnilise kooli ja Tartu ülikooli oma. Aga ma ei teadnudki pikki aastaid, et isa oli siis tudeng. Ei teadnud, et uue elu alustamiseks pidi ta pärast viit aastat sõjas emigratsioonis asudes ühel ajal töötama ja õppima. Elu, mida talle oli jäänud veel kümme aastat.

Isa, isa... Kui vähe ma jõudsin sinult teada saada sinu lapsepõlve, poisipõlve, nooruse kohta. Kui palju asjade kohta ma praegu küsiks... Kuid sellest saab varsti juba kuuskümmend aastat, kui sa puhkad Uurali kivises pinnas minule tundmatu Sosva jõe ääres ja koos sinuga läks maailmast kaotsi ka sinu mälu. Kuid ka siis, kui me koos olime, olid sa närb suhtleja. Ka siis, kui ma olin veel väike ja hiljem, kui sain vanemaks ja meie pere end pärast rändamist Kiviõlis sisse seadis. Hommikul vara läksid sa tehasesse, õhtuti

lugesid köögis ja kirjutasid raamatust enda tarvis midagi välja, ema ja õeke magasid koomaletõmmatud ukse taga toas, mina tegin sinu kõrval õppetükke või lugesin ja me mõlemad vaikisime, et mitte teineteist segada. Mul oli hea ja mugav, kuid kõike seda hakkasin alles hiljem väärtustama, kui polnud enam ei vanemaid ega õekest, kõike seda, mis toona tundus enesestmõistetav... Isa, ma mäletan, kuidas sa vananesid selle viimase aasta kestel, mil me kõik veel koos olime. Sa olid vaid neljakümne viie aastane, ent sa teadsid, et sinu ja su pere kohal ripub Damoklese mõök. Seda mõõka kinni hoidev juuksekarv õhenes väga kiiresti.

Ükskord pärast seda, kui minu jutustus, milles ma meenutasin oma isa saatust, avaldati ajakirjas „Oktoober”, kutsuti mind esinesima Tomski telestuudiosse. Seal küsis saadet juhtinud nooruke ajakirjanik minu käest: „Aga miks ta teenis Valges armees? Arvatavasti oli tal, mida kaotada?” Ei, perel, kus isa üles kasvas, ei olnud mõisa, maad ega isegi omaenda kodu. Kuid tal oli oma Isamaa ees kohusetunne. Samasuguste vene ohvitseride silmis, nagu ta ise, kes polnud kaugeltki rikastest peredest, lammutati kõik, mille kohta nad vande andsid, millesse uskusid, mida armastasid... Ja enamus neist sidus oma saatuse Valge armeega.

1941. aasta juunis, kui tuldi isa arreteerima ja meie peret Siberisse saatma, kujutati üles kogu konfiskeeritud vara. Nimekirjas oli viisteist nimetust: „magamisvoodid – 2, lapsevoodi – 1, välivoodi – 1, riidekapp – 1, kummut – 1, söögilaud – 1, kirjutuslaud – 1, väike ümmargune laud – 1, lambivari – 1, köögikapp – 1, pehmed toolid – 6, tavalised toolid – 2, lastetoolid – 2, raamaturiiulid – 2, lastekelgud – 2”. Äärel oli märkus: „kogu mööbel pruugitud”.

Minu vaene isa... Sul ei olnud 1920-ndal kaotada midagi peale kodumaa. Polnud mitte midagi kaotada peale naise, laste ja elu 1941-sel...

Sinu kaustas, mida ma nägin poole sajandi möödudes — seal on memorandum sinu aresti kohta. Trükitud blankett,

kuhu on sisse kirjutatud perekonnanimi, nimi ja isanimi, sünniaasta, haridus, elukoht, töökoht. Ja alus arestiks: endine tsaari- ja Valge armee ohvitser, osales NSVL-i lõunaosas lahinguis Punaarmee vastu, autasustatud ordenitega... All on NKGB operatiivtöötaja ja maakonna kolmiku esimehe allkiri. Kuupäev — 26. mai 1941. aastal. Kuid tol korral ei jõutud miskiga valmis ja saatus kinkis sulle veel 18 päeva pere seltsis. Viimased kaheksateist neist vähestest õnnelikust päevadest sinu elus. Kaheksateist veel elada jäänud saja seitsmekümnest.

Teadmata, et sinu aresti kohta on juba dokument valmis tehtud, läksid sa hommikuti tehasesse; nagu alati, saatis jumalakartlik ema sind ristimärki tehes teele, ja kell kummutil luges täpselt kahanevat aega.

Ükskord töölt tulles ütlesid, et keegi tundmatu on telefoni teel tehase juhtkonna käest uurinud — kas sa oled kohal. Arreteeritud oli juba palju vene emigrante, sel päeval oli arvatavasti otsustatud ka sinu saatus. Toimikusse on köidetud ka otsus: „Saata välja kaugelasuvasse piirkonda Nikolai Aleksandrovitš Makšejevi kolmest inimesest koosnev perekond: Olga Fjodorovna Makšejeva — naine, Vadim Nikolajevitš Makšejev — poeg, Svetlana Nikolajevna Makšejeva — tütar.” Allkirjastanud UO NKGB vanemvolinik, maakonna troika esimehe resolutsioon: „Nõus”. Kuupäev — 6. juuni 1941. aasta. Selle täideviimiseni oli jäänud kaheksa päeva. Konvoi juba valmistus, juba kolisesid relssidel gulagi vagunite koosseisud. Praegu on see veel tühiveerem... Tehti viimaseid ettevalmistusi massiaktiooni tarvis. Otsustatud oli üheaegselt tuhandeid inimesi kinni võtta. Eestlasi, lätlasi, leedukaid, hutsuule, juute, moldaavlasi, vene emigrante. 14. juunil tuldi sinu järele, ema järele, minu ja mu õekese järele. Meil oli koos olla jäänud loetud tunnid.

„Nad elasid õnnelikult ja kaua koos ning surid ühel päeval...” Tundub, et nii lõpeb üks tuntud klassikaline romaan. Armastajate samaaegne surm — ka see on õnn, sest sur-

mast hirmsam on nende jaoks lahusolek. Minu vanemate elu ei olnud pikk, nad ei saanud kaua õnnelikud olla ja on maamullas teineteisest kaugel. Aga kui hauatagune elu on olemas, siis ühinesid nad seal taas.

1997. a.

LAULATUSKÜÜNLAD

TOMSKI siseasjade valitsuse arhiivist pärit kolletanud arvestuskaart, pleekinud lilla tint: „Makšejeva, Olga Fjodorovna... kontrrevolutsioonilises organisatsioonis osaleja perekonnaliige... Sünniaasta — 1898... Sünnikoht — Leningrad... Venelane... Välja saadetud Eesti NSV NKVD otsuse põhjal 6. juunist 1941. aastast... On NKGB organite järelvalve all... Tomski oblasti Vasjugani rajooni Volkovo küla.” Ülemises paremas nurgas mäрге: „Eriümberasustatud”. All on viimane mäрге: „Suri 17. oktoobril 1942. aastal.” Minu ema mõnele reale kirjutatud saatus.

Ta on sündinud mitte Leningradis, vaid Sankt-Peterburgis. Pealegi, mis ma sest ikka... Tema perekonnanimi oli ka enne abiellumist Makšejeva, kuna ta oli mu isale kolmanda põlve sugulane. Aadliperedes polnud sellised abielud erandiks ja olid kiriku poolt lubatud. Ema sai juba varases lapsepõlves tunda suurt muret - suri tema ema, minu vanaema. Minu vanaisa oli pidevalt hõivatud ja pärast naise surma tegeles laste kasvatamisega kohustusliku prantslannast bonne kõrval ema ristiema — Olga Aleksandrovna Medvedjeva, kes elas peres sugulase õigustes ja armastas oma ristikütart väga. Olles juba täiskasvanu ja meenutades teda, nimetas ema teda hellitlevalt Osotškaks. See oli arvatavasti seotud millegagi ema minevikust, võib-olla siis, kui ema oli laps, oli tal raske oma ristiema ees-ja isanime täielikult hääldada, kuid tahtnuks teda kuidagi lapselikult hellalt kutsuda. Ma pole teda ise

kunagi näinud, kuid minu mällu sööbis see meeltliigutav Osotška.

Minu vanaisa, jalaväekindrali, Nikolajevi Sõjaväeakadeemia professori nime mainitakse mõne seal õppinud väepealiku memuaarides, kuid minu saatusesse tunginud Tomskis, ülikooli teaduslikus raamatukogus on olemas tema brošüür, „Suurtükivägi 1914 – 1918.a sõjas Prantsuse-Saksa rindel”. See on välja antud Petrogradis vabariigi revolutsioonilise sõjalise komitee juures asuva sõja-alase kirjanduse osakonna poolt 1921. aastal. Kahekümnendate aastate algul niitis halvatus mu vanaisa jalust maha, kuid, kaotanud liikumise- ja kõnevõime, elas ta veel kümne aasta ringis. Tema eest hoolitses kuni ta surmani truu Osotška, kes suri Leningradi blokaadis 1942. aastal.

Emajutustas sageli oma lapsepõlvest. Meenutas Aleksandra ja Maria teatreid, armastatud oopereid „Aida”, „Sadko”, „Elu tsaari nimel”... Nüüd, kui kuulen raadiost Sussaanini aariat, india külalise laulu, võidutsevat marssi „Aidast”, on see minu jaoks ka midagi kaugest emajutustest. Ta meenutas sageli Maeterlincki „Sinilindu” — näidendit, mis talle eriti meeldis. Tiltill ja Mitill, muinasjutulise õnne-Sinilinnu otsingud... Emajutustas, kuidas ta suveks Hungerburgi (nüüd Narva-Jõesuu) sõitis, kus minu vanaisal oli Soome lahe kaldal suvila. Mäletan, et emajutustas kord, et seal lähedase merelainete vaikimatu mühina peale ärgates ja läbi pärani akna temani kanduvaid mere, mändide ja rannaliiva lõhna sisse hingates rõõmustas ta iga hommiku, iga eelseisva päeva üle, tunnetades nähtavasti alateadlikult, et see kaob õige pea alatiseks ja säilib ainult mälestustes. Mõistan emajutustas nüüd, mil ka minu lapsepõlv on ammu pöördumatult möödas. Tollal ma aga ei mõelnud selle üle, et kõik ümbritsev minust möödub, vaid mõnikord mõistsin äkki selgesti, et kunagi emajutustas ja isa surevad, ja hakkasin mõttes kiiruga palveid lugema, et nad kaua-kaua elaksid...

Kujutlesin lapsena, et on olemas kaks Venemaad: üks on see, kus elas lapsena ema, ja teine — Nõukogude Venemaa. Kuivõrd teineteisest erinevad olid ema jutustuste põhjal need Venemaad. Alles siis, kui olin veidi suuremaks saanud, mõistsin, et see on üks ja seesama maa — minu vanemate ja ka minu kodumaa. Revolutsioon ja selle jätk — kodusõda, näljaste järjekorrad Leningradi jäätunud tänavail, kütmata korteri jahedus, vägivallele kutsuvate transparentide nurgelised tähed — kõik see assotsieerus ema mälus Nõukogude Venemaaga. Ja öösiti ehmatavad lasud valgustamata tänavail ja läbiotsimisele tulnud madrused koos mingisuguste kitsastes nahkmantlites inimestega ja hirm peidus olevate vendade pärast ja mingisugune raskesti hääldatava nimetusega asutus, kus ema, saanud nõukogude teenistujaks, kandis lahterdatud kaartidele kappide, kirjutuslauamappide, riulite, teekannude ja muu bolševike poolt uue võimu jaoks sundvõõrandatud majapidamisinventari arvu — see oli samuti Nõukogude Venemaa.

Kahekümne aasta pärast saab minule, tema pojale, samuti osaks joonida ja täita sõjaeelsest tapeedist ja sõjaaegsest hallist paberist välja lõigatud raamatupidamiskaarte ja see „materiaalsete väärtuste” arvelevõtmise töö aitab mind Siberi pagenduses pärast ema surma ellu jääda. Issanda teed on äraarvamatud, kes teab, mis meie laste elus korduda võib.

Ema mälus oli ka teine Venemaa, kus oli kõik harjumuspärane, arusaadav ja näis, et peaks alati nii olema — avara korteri mugavus ja soojus Basseinaja tänaval, Maria teater ja Aleksandrinka, kriiskavate plakatite ja ärakriimustatud seinteta Nevski prospekt, päevad ja ööd ilma läbiotsimiste, laskudeta, ilma pideva hirmuta lähedaste saatuse pärast.

Too, endine Venemaa, lakkas olemast, ema jättis bolševistliku Venemaa maha, tema halvatuses jõuetu isa suri, vanem vend elas Põhja-Ameerikas, teine, Leningradi jäänu, vahistati kolmekümne seitsmendal. Selles ülesärritatud

maailmas oli nüüd saarekeseks ainuüksi võõrsil soetatud pere. Selles kontsentreerus tema armastus, usk, lootus. Sellel saarekesel oli emal antud püsida seitseteist aastat. Usk, armastus ja lootus on nüüd minus. Lisaks helge mälestus emast.

„Kõik õnnelikud perekonnad on üksteisele samased,” kirjutas Tolstoi üheksateistkümnenda sajandi lõpul. Elanuks „Anna Karenina” autor sellele järgnenud suurte vapustuste ajajärgul, vaevalt teinuks ta sellise üldistuse õnnelike perede kohta. Nad võinuksid olla samased ühiskonnas, kus kõik tundus kulgevat alatiseks seatud korra kohaselt ja iga põlvkonna saatus ei erinenud sedavõrd jahmatavalt sellele eelnenud põlvkonna omast, nagu see hiljem juhtus. Enne revolutsiooni polnud õnnelikud perekonnad enam samased samasuguste perekondadega emigratsioonis. Sellele vaatamata olid need, kellega minu vanemad läbi käisid, kõigile neile tol ajal omaseile argiviletsusile vaatamata õnnelikud, kui pidada perekonnaõnneks armastust ja truudust, mis oli omane enamikule tolleaegsetele emigrantlikele peredele. Oma kahjuks paljude jaoks lühiajalise õnne omandasid nad okkalisel teel, mis muutis õnne teadlikumaks, aga samas ka valulisemaks, kartusest seda kaotada.

Isa armus minu emasse, kui ta veel Tagantsevi gümnaasiumis õppis, isa kandis laia rihmaga võõratud junkrumundrit ja lampasidega pükse. Mul on säilinud tolleaegne foto emast — rinnale heidetud patsidega gümnaasiumikleidi valge krae, heledate nõöptide rida kätsel, mis liibub vastu lauakesele toetuva tütarlapseliku käe ranget... Kena nägu, suured silmad, milles mulle viirastub varjatud kurbus. Samuti, nagu teiselt fotolt mulle noore suur-tükiväeporutšikuna otsa vaatav isa, kaob ka noore gümnaasisti nägu, kellesse mu isa armunud oli, üha sügavamale ja sügavamale helepruuni uduvinesse... Selle foto tagaküljele on isa kunagi pliiatsiga kirjutanud: „Minu naine, mil nooruke oli”. Kui palju hellust mulle neist viiest sõnast õhkub! Ei

emale ega tema foto tagaküljele kirjutanud isale polnud antud vanaks elada.

Ta läks maailmasõtta, kui oli üheksateistkümne aastane, ema aga seitsmeteistkümne. Kahel korral sõitis ta rindelt Petrogradi lühiajalisele puhkusele ja kahel korral saatis mu ema teda jälle sõtta. Kirjutas talle kirju, ootas temalt teateid, millise ärevusega ootasid neid tollal miljonid emad, naised, mõrsjad. Maailmasõda kasvas Venemaal üle kodusõjaks, isa sõdis kusagil doni steppides, hiljem kaitses Krimmi, võitles selle nimel, millesse uskus ja mida töötanud oli.

Ta jättis Venemaaga jumalaga 1920-ndal. Lemnos, Gallipoli, Konstantinoopol, Nizza — selline oli tema teekond esimestel emigratsiooniaastatel. Temasuguste, Marina Tsvetajeva järgi „reisipaunaga sõjameeste” ränkraske teekond võõraid kohti mööda. Ema elas aga endistviisi Petrogradis, kirjutas kirju endisele porutšikule, nüüd kodakondsuseta emigrandile. Venemaale pääs oli isale suletud, valgete ohvitseride saatus teada. Ma ei tea, millal ema ja isa kihluda otsustasid, võib-olla siis, kui isa vabatahtlikuna rindele läks, võib-olla tegi isa ettepaneku siis, kui ta Petrogradi puhkusele sõitis, aga võib-olla juhtus see ajal, kui nad kirjavahetuses olid, juba revolutsiooni ja kodusõja tõttu lahutatud. Tean vaid, et 1923. aastal, mil oli veel võimalik NSV Liidust väljasõiduvõimalust saada, otsustas ema tema juurde sõita ja kihluda. Prantsusmaa, kus isa siis elas, oli kaugel, kuid Petrogradist mõnetunnise sõidu kaugusel asus Eesti. Seal, Tartus, mis oli veel hiljuti tuntud Jurjevina, elas isa õde Ljubov Aleksandrovna Kurtšinskaja. Pidades kirjavahetust, leppisid minu vanemad temaga kokku Tartus kohtuda ja end laulatada lasta. Õnneks oli, kus esialgu oma nurk leida. Eks edaspidi näe, mis Jumal annab.

Ema sõitis Tartusse isast päev varem. Oli hilissügis. Kõrgete kortsendega katustele tibas kuuldamatult vihma, pelglik suits hajus justkui vastumeelselt uduvihmasse. Vihmavett pritsis torudest ojadena tänavale. Raagus kastaneilt

langenud lehed liibusid märjalt sahisedes ema saabaste külge. Petrogradi järel oli kõik harjumatu ja võõras: tihedalt luuderohu kasvanud varemeis tellisseinad Toomemäel, märke tõusvad munakividega sillutatud kitsad tänavad, nooljate võlvidega gooti stiilis akende ja portaaliga luteriusukiriku kella rütmilised löögid... Nähtamatult heljuv mälestus frantsiskaanidest ja dominiiklastest, kaupmehegildidest, pürjelist, käsitöölis- test... Pooleldi saksa, pooleldi eesti endassetõmbunud sume linn.

Järgmisel päeval sõitis Prantsusmaalt kohale minu isa. Nad lasid end emaga laulatada Uspenski kirikus. See oli 12. novembril 1923. aastal. Väreledes vilkusid ikonostaasi ees ikoonilambid, kooripealsel laulis vaikselt kirikukoor ja kõrgete võlvide all sumbuv preestri vanaldane hääl palus jumalikku õnnistust abiellu heitnud jumalasuulastele Nikolaile ja Olgale. Ülalt langev vilets valgus haihtus peaaegu tühjas kirikus, kirikupäraselt lõhnas viiruki, tilkua vaha järele ja laulatusküünalde leegid kuldasi üle ikoonikatte, millelt vaatasid noorte peale kurvalt jumalaema silmad. Tartu kohal nuttis aga endiselt sügisene taevast, kusagil kaugel huilgasid nukralt auruvedurid ja olemise kaduvust meelde tuletales lōi kellegi leinas luterikiriku kell. Venivad löögid ujusid ja ujusid märgade katuste, lagedate aedade kohal, üle tuhmilt läikivate ausammaste, mis on püstitatud neile, kes siin kunagi elasid, palvetasid, püüdesid millegi üleva poole ja on ammu igavesse varju kadunud.

Ematuli Leningradi tagasi veidi enne seda, kui minul oli aeg ilmale tulla. Ta otsustas sünnitada seal, kus ise sündis ja üles kasvas, kus elas lapsepõlves emat asendanud Osotška, kes nüüd lahutamatuult minu halvatud vanaisa kõrval viibib. Kui ma ilmale olin tulnud, viis emat mind päris tillukesena vanaisa voodi juurde, vanaisa püüdis midagi öelda, ta rõõmustas ja oli ärevil. Emat asetas minu käekese tema näo vastu — vanaisa rahunes, pärast püüdis agat jälle midagi õrna ja hellat öelda...

Palju-palju aastaid hiljem jutustas mulle isa õe Olga Aleksandrovna tütar Ljalja, kuidas ükskord kolmekümnen-dal aastal sõitis ta oma emaga Poltaavast Leningradi ja nad läksid Basseinaja tänavale minu vanaisale külla.

„Olja tuli!” hüüdis neile ukse avanud Osotška. „Olja!”

Olga Aleksandrovnaga suudelnud, viis ta nad esikust tuppa, öeldes ühtaegu:

„Olja tuli... Olenka...”

Kommunaalkorteriks saanud korteris elasid juba vöörad inimesed, vanaisale ja Osotškale jäetud tuba oli sirmiga pooleks jaotatud ja näis, et selle karkassi katval riidel kuju-tatud mustad linnud karjuvad ängstavalt:

„Oo-aa... Oo-aa...”

Kuuldes kallist nime, arvas mu vanaisa, et minu ema tuli külla, ja kutsus teda piinavalt.

Osotška juhatas Olga Aleksandrovna ja Ljalja tema juur-de sirmi taha. Vanakese nagu mööda voolasid pisarad:

„Oo-aa... Oo-aa...”

Ma ei tea, mis aastal ta suri - kolmekümne teisel või kolmandal. Mäletan vaid, kuidas nuttis ema, olles selle koh-ta Osotškalt teate saanud. Aasta pärast suri aga minu vana-ema - isa ema. Kodus oli meil pärast seda kirja samuti väga kaua kurb. Ei isa ega ema saanud oma vanemate haul vii-bida. Ka mina pole oma isa haul käinud. Tean vaid, et ta suri Sevurallagis. Sevurallagi Stupino laagripunkt...

Venemaa ja Eesti — kaks maad meie perekonna saatu-ses. Venemaal möödus minu vanemate lapsepõlv, sinna jäi nende noorukiiga, noorpõlv, noorus... Seejärel elasid nad seitseteist aastat väikeses Eestis. Elasid raskustes, nagu kõik emigrandid, kuid olid õnnelikud selle üle, et leidsid teineteise, said lapsed. Eestist Venemaale viidi neid tagasi gulagi vagunites. Ka mina tulin Venemaale, kus sündisin, tagasi samal moel nagu nemad. Minu Eestis sündinud õeke-negi nägi Venemaad raudse riiviga suletud vaguni narilt.

Ema tõi mu Eestisse siis, kui olin ainult mõnekuune. Ta jutustas, et ma magasin rätikusse mähituna tema süles kogu tee. Majas, kus ema sündis, oli näljastel revolutsioonijärgsetel aastatel juba kõik ära müüdnud ja toiduainete vastu vahestatud. Ei leidunud isegi tükikest baikariiet tekikese jaoks ja Osotška andis emale ära enda ristpistes tikitud käteräti.

Täiskasvanuna sain Leningradi näha siis, kui olin peaaegu neljakümneaastane. Kui ma aga püüdsin sinna Siberist jõudnuna südamega tunnetada, et see on minu linn, kus ma sündisin, kus mu vanemad üles kasvasid, oli möödanik hiljem sündinust sedavõrd kaugel, et ma ei suutnud mõttes luua silda selleni, mis oli kunagi väljaspool minu mälupiire olemas.

Vaid ühe korra kerkis Suveaias Krõlovi ausamba juures minu silme ette kujutus minevikust. Võib-olla kandis ema mind tillukesena sellesse aeda ja miski välgatas nüüd minu mälus, aga võib-olla tuletas mulle vanematelt pärandatud mälu midagi meelde. Kuid see hetkelise valgussähvatusena ere ja lühike nägemus kadus, justkui oleks lehestikus sahistanud tuuleil selle kaasa viinud, ning tundsin end jälle mitte oma linna tagasi saabununa, vaid sissesõitnuna. Ka hiljem, kui käisin Nevski prospektil ja Neeva kaldapealsel, kui astusin mööda paljude korterite lõhnu endasse imenud treppi oma kodumajas, kus olin sündinud, kus kasvas üles mu ema ja suri vanaisa, püüdsin asjatult, kas või hetkeks Suveaias tekkinud vaimuvälgatust esile manada. Kõik jäi mälupiiri taha, nägin siin kõike esmakordselt.

Päevad ja ööd läbi, mis ma Leningradis veetsin, tunnetasin blokaadilinna rõhuvat mälestust. Selle tänavate, väljakute, aedade, majade mälestust... Sõjast oli siis möödas juba viisteist aastat, kuid möödanik heljus veel linna kohal. Nagu poleks hukkunute hinged seda hüljanud, justkui otsiksid nad midagi, kutsuksid kedagi troostitult... Püüdsin asjatult selleni välja jõuda, mis siin enne neljakümne teist, neljakümne kolmandat oli, veel varem — enne kodusõda, enne

Esimest maailmasõda, enne revolutsiooni, kuid ikka ja jälle pöördusin mõtteis blokaadi juurde tagasi. Kui ma isegi ei teadnuks, mis siis siin oli, tunnetanuksin ikkagi kellegi ajas kustumatut võõrast mälestust. Alles Leningradist lahkumise järel, juba kaugel olles, tundus mulle mõne aja pärast, et suutsin seda linna sellisena ette kujutada, milline oli see enne kõike seda, mis seda pärastpoole tabas. Tundsin selle linna vastu kurba hellust. Kuid see oli teine tunne, hoopis teistsugune kui too, mis minus hetkeks Suveaias tekkis. Siis nägin ma minevikku. Ma nägin seda...

Neist viieteistkümnest aastast, mis ma Eestis elasin, käisin viimased kaks aastat kodukatuse all vaid koolivaheajal. Algul Tartust, siis Narvast. Muuseas, Narvas õppides õnnestus mul mõnikord ka pühapäeviti kodus käia, selleks tuli laupäeval viimasest tunnist jalga lasta, et jõuda pärast kahte väljuvale rongile. Vaguniakna taga vilksab harjumuspärane maastik - tihedate kuuskede spaleerid piki raudteetammi, raudkivide vallid põllupeenardel, üksikud mõisad, tuttavad jaamad... Kaks tundi teel ja oledki kodus, kus on ema, isa, väike õde...

Euroopas aga käib sõda. Sakslased on okupeerinud Poola, Nõukogude Liit sai Eestis endale sõjaväebaasid, kust pommitajad punaste viisnurkadega tiibadel lendavad Mannerheimi liini pommitama. Nende eskadrillid sööstavad bassihäälsel mürinal madalalt üle meie töölisasula katuste ja tehasekorstende ning kaovad külma detsembripimedusse.

Suvel valgus Punaarmee Eestisse. Üle piiri tulid ešelonid suurtükide, tankettide, hobuste, laskemoonakärudega, lah-tiste kaubavagunite portedele toetuvate punaarmeeelastega. Ratastega raskelt vastu rööbaste liiteid lüües üha tulid ja tulid idast täis laaditud platvormid ja vagunid, peatudes veidi jaamades, levitades auruveduri- ja mahhorkasuitsu, hobuste ja veel millegi sõjaväeešelonidele omase lõhna. Kuuldes eemalt läheneva rongi rataste kolksumist, jooksid kohalikud poisikesed raudteejaama, et punaarmeeelastelt

viisnurkseid tärne pilotkadelt manguda, mis hiljem oma pluuside ja jopede külge kinnitati.

Mäletan, et kord päikeselisel juunipäeval, saanud sellise täрни kätte, jooksin jaamast koju ja leidsin ema nutmas. Ta seisis kummuti ääres oma kirjus sitsikleidis, tema ees lebas kaks piklikust karbist välja võetud laulatusküünalt ja ema nägu oli pisaratest märg. Siidilindiga kinni seotud karp rändas koos nende küünaldegaga kõiki neid kortereid ja mansardkorruseid mööda meiega kaasa, kus meil juhust elada oli; algul hoidis ema seda kogu meie varandust mahutavas kägisevas pesukorvis, kui meile aga pruugitud kummut ilmus, oli see kogu aeg kummutisahtlis tualettseebi järgi lõhnavate padjapüüride ja linade vahel. Selle karbi vastu ma huvi ei ilmutanud, ta oli pärit sellest minevikust, mil mind veel olemas polnud. Nüüd oli see lahti, küünlad lebasid kummutit katval valgel linikul ja ema nuttis nende kohale kummardudes.

„Memm,” hüüdsin ma. „Mis juhtus?”

Ta pööras minu poole oma nutetud näo:

„Ei, ei midagi... Ma niisama... Kõik ilus on lihtsalt möödas...”

Ta püüdis naeratada, kuid puhkes selle asemel nutma.

Näen praegugi tema pisarais silmi, näen küünlarasva külge kleepunud põlenud tahte, mille kahelt võbelevalt leegilt hoovas kunagi valgust. See oli väga ammu, kui kõmavas, peaaegu tühjas kirikus minu ema isaga kokku laulatati. Ma ei püüdnud teda lohutada ja seisin vaikides, pigistades kokkusurutud rusikas viisnurkset täрни, ristatud sirbi ja vasa-raga erepunasel emailil.

Mõtlen nüüd, et ema sai tookord äkki aru, mis meiega varsti juhtub. Nähtavasti sattus ta midagi kummutist võttes selle pappkarbi peale, võttis sealt välja laulatusküünlad ja mõtles, et tal pole enam kauaks minu isaga koos elada jäänud.

„Hea on möödas... Kõik, kõik on möödas,” kordas ta.

Õuest tuli sireli ja põlevkivisuitsu lõhna, pärani aknast kandus sisse ärasõitva ešeloni rataste kolksumine ning märkasin esmakordselt, kui palju on ema juustes halli.

Oli tuhande üheksasaja neljakümnenda aasta juunikuu. Kõige hirmsam oli ees.

Tema, minu, meie kõigi jaoks. Kuid selle hirmsa järel tuleb mulle ka midagi head. Pärast sõda, pärast asumisel olemist, pärast igaveseks lahkumist... See hea tekib minu ellu lühikeseks ajaks, kuid hoopis teistsugusena, meie möödunud elust nii erinevana. See aga, mis oli siis, see, mida ema taga nuttis, jääb alatiseks sinna, kustkohast meid lukustatud kaubavaguneis minema viiakse, millele on kriidi ja valge värviga mingid numbrid, nimetused ja viisnurkse tähe all ristatud sirp ja vasar maalitud.

Viis kuud pärast traagilist juunihommikut, mil raske vagoniuks kumeda löögiga meie taga kinni lükkub ja ukse taga logiseb raud, nagu ka samasuguse vaguni ukse taga, mis lähed naaberteelt ära teise ešeloni koosseisus, selles viiakse igaveseks ära minu isa; neljakümne esimese novembriööl varem meile tundmatus Vasjuganis püüame ema, õeke ja mina kaua j aheneva hüti põrandal uinuda. Seina tagant kostab joobnud hääli — seal joob pererahvas koos külalistega lõpuni pühade ajal allesjäänud meskit. Hilisööl lähed külalised minema, keegi jääb sinna, kord midagi pomisedes, kord seosetult laulda püüdes. Üht ja sama, samu sõnu:

*Sööksin ja jooksin ainult,
Ei töötaks kunagi...*

Hääl jääb mingiks ajaks vait. Kuid pärast kordub see hüüd minu peas uuesti:

Sööksin ja jooksin ainult...

Miski hakkab nurkades praksuma, pimeduses hakkab härmas akna ristkülik valgeks minema, on nukker ja väljapääsutu. See joobnud hää! seina taga segab aga üha unne vajumast. Kui magama jään, näen unes isa. Ta on kahvatu, vaatab mulle kuidagi imelikult, vaevatuna otsa. Vaatab vaikides... Ärkan üles jälle seina taga tekkinud joobnud hüüdest ja kuulen, kuidas ema kõrval vaikselt nutab.

„Mehm,” kutsun teda sosinal, et õde mitte üles äratada. „Nägin unes isa.”

„Tal on praegu väga halb... Ma tean...” Pisarad segavad teda rääkimast. „Arvatavasti ta...”

Ema ei räägi, kuid ma mõistan, mida ta mõtleb.

Aastad mööduvad ja ma saan teada, et sel ööl isa suri. Kaheteistkümnendal novembril 1941-sel. Seitseteist aastat tagasi laulatati nad emaga tolsamal päeval. Kaheteistkümnendal novembril peaaegu tühjas kirikus selsamal päeval...

1997. a.

ISA PAGUNID

ISA tegi läbi kaks sõda, kuid ma ei pärinud temalt nende kohta midagi. Samuti nagu minu põlvkonnale järgnenud lapsed ei pärinud eriti innukalt oma isadelt juba teise sõja kohta. Vanematel on oma eakaaslastega kergem minevikust rääkida, mille ka nemad on läbi elanud — nende näol ei pruugi vanad karta peegeldumas ükskõiksust. Laste huvi ema ja isa nooruse vastu tekib siis, kui nad ise vanemaks saavad, kuid sageli pole enam võimalik mälestusi otse vanematelt kuulda. Pole kedagi, kellelt küsida. Vanemate minevik kadus ühes nendega, vajus unustuse hõlma.

Räägitakse, et igal põlvkonnal on oma sõda. Minu generatsioonil oli mitu, neist kõige unustamatum - Suur Isamaasõda, igäühel minu kaasaegseist tekivad seda meenutades omad assotsiatsioonid, mis on seotud enese saatusega. Nälg, täid, ratasaurulaev reelingu ääres tunglevate noorsõduritega, informbüroo teated Narõmi ringkonnalehes, noore männikuga kaetud surnuaed küla serval, kuhu on maetud neljakümne teise aasta sügisel ühel ajal surnud ema ja õde — kõik see mahub minu mälus ühtesulanud kahe hirmsa mõiste alla: sõda ja pagendus. Kuigi mul oli huvitav oma vaeseil, aga helged kaugeil lapsepõlveaastail, mil traagilise tuleviku tunnetamine veel ees seisis, sõjateemalisi raamatuid lugeda. Poltaava lahingust ja 1812-ndast aastast, Türgi sõjast ja Sevastopoli kaitsmisest... Need sõjad ei teinud mulle valu, need polnud minu minevikus.

Kord küsisin aga isa käest, mille eest oli ta meie toas rippuval fotol vormipluusile kinnitatud ordeni saanud. Tema

rinnal olid ka teised autasud, mind aga huvitas millegipärast ristatud mõõkadega rist. Sellel fotol on tugitooli nikerdatud käepidemele toetuv isa veel päris noor; lahkukammitud juuksed, vuntsikesed huulte kohal, kahurväe embleemiga pagunid... Ta oli siis kahekümneaastane.

Kui ma selle ordeni kohta küsisin, sai isa neljakümne kolmeseks ja see, mis temaga sõjas juhtus, tundus mulle hirmus kaugena... Kui teda kahe aasta pärast arreteerima tuldi, jõudis ema meie fotod asumisele kaasa võtta ja kui ma hiljem orvuks jäin, säilitasin need kõigele vaatamata. Hoidsin ka selle foto alles.

Mõnel fotol on mulle kallite inimeste näod endiselt selged, kuid isa foto luitub aastatega üha enam, mistõttu sellelt vaatavat suurtükiväe porutšik justkui kaugeneks minust. Veel üks vana pilt, millel on pildistatud väike portselanist nukuga poiss, kattub järk-järgult laialivalgivate heledate laikudega. See kinninööritud saabastega poisike fotograafilt kõrvale pööratud nukuga olen mina ning, justkui kadudes kusaagilt ilmuvasse valkjasse uttu, jääb toleaeagne mina samuti üha kaugemale minevikku — kuhu jäi minu noor isa...

„See on orden Brodõ eest,” vastas ta siis mulle. „Linna eest, mille me kuueteistkümnendal vallutasime.”

Ta jutustaski mulle esmakordselt sellest sõjast, rääkides kuulsast Brussilovi läbimurdest, mille kohta juba täiskasvanuna palju lugesin; Venemaa ajalukku olid aga kirjutatud sellele Esimesele maailmasõjale järgnenud sõjad. Siis aga, kuueteistkümnenda aasta kevadel, alustas Vene armee, murdes läbi rinde Pripjatist Prutini, hoogsat pealetungi Polesjest põhja poole ja venelastele vastu panevad Austria väed said maailmasõja suurima kaotuse osaliseks, kaotades kümneid tuhandeid sõdureid ja ohvitseri. Kuid Brodõ külje all õnnestus neil kaitse kindlustada, Saksa väed ruttasid appi ja vaenlase tule all jäi Vene jalavägi pidama. Kaks päeva käisid rasked lahingud, kolmanda hommikul aga nägi oma patarei tuld suunav isa vaenlast binoklist jälgides, et raud-

teejaama on öö jooksul koondunud mitu sõjaväeüksust, millest ühes olid staabivagunid. Teatanud sellest lähipatareidele, käskis isa viivitamatult jaamas seisvate üksuste pihta kiirtule avada. Kui selle rongi kõrval mürsud lõhkema hakkasid, milles, nagu hiljem selgus, selle rindelõigu Austria komandör asus, lahkus staabivagunitega veerem jaamast. Sellele järgnesid teised üksused, mida ei jõutudki tühjaks laadida. Üks mürskudest sattus laskemoona täis tendrisse, leek lahvas kõrgele... Naaberpatareide tulekatte all tungis meie jalavägi vaenlase positsioonide vahetusse lähedusse ja kui kanonaad lakkas, vallutas rinnakuga Brodõ. Silmapaistnud autasustades andis kindral Brussilov siis isale kätte püha Stanislavi ordeni — tollesama ristatud mõõkadega risti.

Kuuekümmend aastat pärast sõitsin läbi Lääne-Ukraina. Pikkast teekonnast kurnatuna vaatasin kupeest muretult Polesje loojangutaevast, tammesaludega vahelduvaid põlde, õhtuhämarusse mähkuvaid kaugeid mäekünkusi...

„Brodõ,” teatas möödud vagunisajaaja. „Rongi peatus — viis minutit.” Mälus turgatas: „Brodõ...” Vaguniakende taga möödusid rohelusse uppunud majade kivikatused, jaama laohooned, kõrge puu kurepesaga ladvas. Kokkupõrkuvad puhvrid hakkasid kolisema, rong peatus ja ma läksin koos siin väljuvate reisijatega natukeseks perroonile. Varjates vaadet jaamahoonele, seisis kõrvalteel Lvovi reisirong, käe- ja seljakottidega inimesed ruttasid vagunite poole, külakombel seotud rätikutega ukrainlannad pakkusid ämbritest ja korvidest suuri kollaseid õunu osta. Võib-olla oleks isa siin midagi tuttavlikku näinud, ehk oli jäänud alles toosama jaamahoone, võibolla oli ka siis selle läheduses puu otsas kurepesa. Kuid isa oli juba palju aastaid Uurali kivises mul- las, polnud kedagi, kes oleks meenutanud ja jutustanud...

Isasse jäänud sõjaväelase tunnetasin ma aga esimest korda arvatavasti kuueaastasena, istusin pimedas kinosaalis, kuhu vanemad olid mind endaga kaasa võtnud vaatama

Remarque'i järgi tehtud filmi „Läänerindel muutusteta”. Ekraanini küündiv tolmune valgusvihk valgustas jooksvaid ja kukkuvaid sõdureid, sineleid, kiivreid, okastraattõkkeil rippuvaid kehi, plahvatusi, mis paiskasid kaevikuist välja muldaja mingeid klompe... Vaatasin ekraanile ja tundsin samal ajal minu ja ema vahel istuva isa pingulolekut. Nähtavasti viirastus talle kinolinal olevate varjude taga see, mis tema ellu maailmasõja käigus sattus — Galiitsia, Polesje, Eel-Karpaadid... Relvade laskudest vabisevad kaevikute rinnatised, valangute vahel vait jäänud kuulipildujad, veel elusate ja juba hukkunute moondunud näod... Kõik on nii, nagu oli ja saab olema järgmises sõjas ning pärast jälle juba selles, mil isa enam elus pole.

Film lõppes, saalis süttis valgus, ukсед avanesid päikeselisse päeva. Käisime vaikides kõnniteel, püüdsin tugevamini pigistada isa kätt, millest kinni hoidsin. Sõda on ju lõppenud, tema kõrval olen mina, on ema, see aga, mida nägime, on möödas, jäi sinna, kus pole praegu kedagi... Voorimehehobused plagistasid kapjadega, sädistasid munakivisillutisele lennanud varblased, meie aga muudkui läksime ja läksime piki kahekorruselistes! majadest ääristatud teed, mille kohal ripnesid vihmaveetorude avad, mööda laternapostidest, siltidest äride uste kohal, päikesest valgustatud raekojast väikese torniga kivikatusel. Filmist masendunud ema vaikis, isa mõtles omaette millestki, kuid vabastas äkki arvatavasti minu käepigistust tundes oma käe minu peost, peatus ja surus mind tugevalt kallistades enese vastu. Võibolla mõtles samuti — küll on hea, et see hirmus aeg möödas on, et tema kõrval on ema, mina... Meenutan tänagi, palju aastaid hiljem, kuidas ta mind kaisutas ning mind valdab selline hellus ja kaastunne...

Nähtavasti peab võõra valu mõistmiseks seda ise kogema. Kuid lapsepõlves, ise midagi hirmsat veel üle elamata, tunnetasin vahel ikkagi isa varjatud valu. Piin esimesest sõ-

jast tema elus ja sellele järgnenud kodusõjast, mis oli tema ja miljonite vene inimeste jaoks veelgi traagilisem.

Mul tuli praegu meelde, kuidas isa mind Loodearmee hukkunud sõjameeste mälestusmärgi avamisele kaasa võttis. Tollesama Judenitši armee, mis üheksateistkümnenda aasta kevadel Pulkovo kõrgendikeni Petrogradi alla välja jõudis ja suuri kaotusi kandes karestikulise Narva jõe taha taganes. Lugesdes tänapäeval läbi hulga NSVL-is avaldamata Valgest liikumisest osavõtnute meenutusi, püüan seda lõpptulemust ette kujutada ja tundub, nagu ma näeksin, kuidas Eesti mõisad oma kiviseintesse aukuvajunud akendega pingsalt põhjatuks muutunud teid mööda kahlavaid sõdureid, piinatud hobuseid, haavatute ja tüüfusehaigetega voo-
rivankreid jälgivad. Taevas tekkiva valge sülemina langevad esimesed lumehelbed kehi katvaile sineleile, sidemeil hüübinud verele, palavikulistele ja juba vahataoliseks muutunud nägudele, millel lumi ei sula. Kolonn läheb sügavas vaikuses, harva kõliseb midagi metalset, keegi ütleb käigupealt midagi ja jälle kleepuvate sammude heli, rataste krigin, sadade inimeste rõhuv vaikimine. Lähevad sõdurid, lähevad ohvitserid, lähevad nende naised, kes on sõjas halastajaõdedeks hakanud.

Lahkuvad Gatšina, Luga, Jamburgi alt, bolševike eest. Seljataga on Venemaa, alles hiljuti oma, nüüd võõraks muutunud maa...

Haavadesse ja tüüfusesse surnuid ei maetudki enam Venemaale. Värsked kalmukünkad kerkisid Narva, Narva-Jõesuu alla, Peipsi järve äärde, loodearmeelaste vennashaud jäi ka Kiviõli lähistele Lüganuse luterlikule kalmistule, kus kolmekümnendate aastate keskel asendati kunagi püstitatud puust rist emigrantide kogutud annetuste eest kõrge metalsega.

Mälestusmärk avati sombusel sügispäeval. Uduvihma all võbises pärnade ja kaskede hõrenenud lehestik, pillates koonunud tilgad paljastatud peadele, pärgadele, ristidele,

hauasammastele... Uduses niiskuses laskus mahalangenud lehtedega kaetud maapinnani sinkjashall viirukisuits, piinav-kurvalt laulis kirikukoor. Kalmistumüüri taga, kus raagus puude tagant paistis kõrge kirikutorn, tiirutasid rahu- tult sügisesed hakiparved, lõhnas märja mulla järele, när- bunud lillede ja veel millegi kurva ja saladusliku järele, mis on vanadel kalmistutel nähtamatuna olemas.

«Võitlejatele Pjotrile, Aleksandrile, Vladimirile, Savvateile, Nikodimile, Pjotrile-e... Nikolaile, Vikentile, Pavlile, Sergeile-e”, kuulutas laulvalt preester.

„Iga-avene a-au”, hüüdis nukralt vastu laulukoor, kutsu- des üles mälestama nimeliselt kõiki lahkunuid selle tuhmilt läikiva risti all ja ühes nendega maetud kaht tundmatut, kel- lest on teada vaid see, et nad olid ka loodearmeelased. Mä- lestada igavesti kõiki neid haavadesse ja haigustesse sur- nuid, Jumala palge ette ilmunuid.

Vahaküünalde leegid pragisesid vaikselt, vihm külvas üle taeva võõra maa kohal, mis oli vastu võtnud nende põrmu, kelle tee lõppes sellel imeliku nimetusega maalapil — Lü- ganusel.

Seisin isa kõrval nokkmütsita ja nägin oma kujutlusis vi- neerist loodearmeelastest sõdurikesi, millega oma sõprade Saška ja Miškaga mängisin. Sõdureil olid peas ühesugused vormimütsid, seljas ühtmoodi vormipluusid kolmnurkse embleemiga käisel, näod olid ka samamoodi punapõksed, ainult et ühed sõdurid olid vuntsidega, teised aga ilma. Näh- tavasti olid vuntsideta päris noored... Püsivalt laki järele lõhnates läksid vineerist välja saetud sõdurid rünnakule, kolmeliinised vintpüssid käes, neid käsutanud uljad ohvit- serid olid haljaste saablitega, vuntsideta lippur aga surus samasuguse punaka käega nagu ta nägugi lipuvarrast. Tulis- tasime puust kuulidega puust kahuritest, vineerist kujuke- sed kukkusid, neid võis püsti tõsta ja nad läksid uuesti kol- mevärvilise vene lipu all rünnakule. Neid loodearmeelasi võis ainult mängult tappa.

Pärast hingepalvust hakkasid postamendile püstitatud risti juurde tulema need, kes tahtsid kokkutulnuile selle sõja ja seal hukkunute kohta midagi öelda. Ma ei jätnud meelde, mida rääkis isa, ega taha seda praegu välja mõelda. Mäletan, et ta hääل katkes, mäletan, kui kahvatuks muutus ta nägu. Sama kahvatuks nagu siis, kui ta kuue aasta pärast konvoi saatel ära viidi. Ta pöördus siis ümber, püüdis mulle naeratada... Seisin, pool leivapätsi käes, ema oli palunud selle isale üle anda, kuid konvoi ei lubanud mind tema juurde ja ma vaatasin pealt, kuidas ta endasuguste rivis ära viiakse. Ma ei teadnud, et alatiseks, et ta peab veel ainult viis kuud vastu. Kui ma oleksin teadnud, kui sellest oleksid teadnud ema ja Svetlana, mida oleksime me suutnud teha? Mida öelda? Mida karjuda?

Too rist loodearmeelaste vennashaual lasti aga Punaarmee Eestisse sissetulekul õhku. Selleks et inimesed ei teaks, et sinna on maetud need, kes sõdisid Valgearmees, et nende haul poleks risti, et neist poleks mälestust.

Ma ei mäleta, kui vana ma olin, kui lugesin läbi isa kirjutatud jutustuse kodusõjast. Koduste raamatute seas oli üks, mis erines ülejäänuiist suuruse ja isetehtud rohelise ümbri- se poolest, mille vahele oli köidetud kaks isa jutustust. Ta oli kirjutanud vanas kirjaviisis, kasutades „jätti” ja kirillitsa i-tähte „I”, kaashäälikuga lõppevate sõnade lõppu pani ta kõvendusmärgi, kuid kuna enamus neist raamatuist, mida ma tollal lugesin, olid trükitud enne revolutsiooni, olin samase õigekirjaga harjunud. Lugesin isa raamaturiulilt üsna palju raamatuid läbi, kuid selle rohelise ümbri- se vastu mul huvi ei tekkinud — pole trükitud, tähendab — pole „päris”.

Isal oli palju käsikirju. Ta oli teinud väljakirjutisi vene mõtlejate filosoofilistest teostest, Vana-Rooma ja Vana-Kreeka mõttetarkade traktaatidest, tõlkinud Hiina ajaloo inglise keelest vene keelde ning ma säilitan hoolikalt tema tihedalt täis kirjutatud murdekohtadelt kulunud kaht lehte Hiina ja India sidemeist viiendal sajandil pKr. Isa köi-

tis.4damaade ajalugu ja sellega seotud Euraasia teema; tal oli kirjavahetus Prahast elavate emigrantide-ajaloolastega, mõned tema artiklid trükiti ära emigrantlikes väljaannetes... Loodan, et kusagil välismaal, kus sajad tuhanded Venemaast eemal olevaiks osutunud vene intelligendid koduigatsuse ja meenutuste küüsis piinlesid, on need artiklid säilinud. Kujunenuks minu isa elu teistsuguseks, januks temast võib-olla filosoof või ajaloolane. Kuid saatus tahtis teisiti.

Tema jutustusi pole ilmselt mitte kusagil trükitud, vastasel korral oleks ta säilitanud ajalehe või-kirja trükised, mitte aga käsikirjalised tekstid. Kuid isa ei kirjutanud enda jaoks. Ma tean — iga sule järele haaranu tahab, et keegi tema sõnad läbi loeks ja aru saaks, kuna kirjutatu pole mitte eikusagile suunatud monoloog, vaid vestlus sellega, kellelt mõistmist oodatakse. Arvan, et isa lootis, et tema tekste loevad kunagi tema lapsed. Loevad läbi ja mõistavad paremini oma isa. Kuid Svetlana suri, õppinud sõnu vaid klotsidele kleebitud tähtedest kokku panema, mina olin aga lapsepõlves vaimustunud Mayne Reidist, Cooperist, Bousseard'ist, Haggardist, Jack Londonist... Kui see isa raamat praegu mu kätte satuks, loeksin selle mitmekordselt läbi, kuid toona see mind ei köitnud.

Siiski lugesin ma mingil moel ühe jutustuse sellest läbi. Läbi lugenud, panin raamatu tagasi oma kohale ega puudutanud seda rohkem. Näen praegugi silme ees, kus see raamat seisis — alt kolmandal riivil, vasakult esimene — „mitte päris” raamat.

Jutustus oli kodusõjast. Kuid selles polnud ei lahingu-seene, ei lehvivaid lippe, ei hulljulgeid rünnakuid. Oli teistmoodi, mulle tol ajal mõistetamatu, isa arusaam sõjast. Ma arvan, et ta kirjutas Prantsusmaal elades, kui kõik oli mälus värske ja äsja läbielatu nõudis hingekegenduseks mingit väljundit... Need on muidugi minu oletused, küsida pole ju kelleltki.

Imelik, et ma nii paljude aastate tagant selle jutustuse mõnd episoodi mäletan. Need ei ununenud arvatavasti just sel põhjusel, et erinesid sellest, mida ma selleks ajaks sõjast lugenud olin. Isa kirjutas, kuidas deniikinlased mingis talus vanamehelt hobuse ära võtsid. Kaks olid juba mahnoolased ära võtnud, nüüd viisid viimase valged õuelt ära. Vanake anus, et ta alles jäetaks, kuid oli vaja kannul olevate punaste eest põgeneda ja ohvitser, jätnud oma äraaetud hobuse lapsipuu külge, saduldas vanamehe kõrvi hobuse. Maanteel tolmu üles keerutades kappas ema järel kõrb sälg, ülekohtu tegijaid rusikaga ähvardava vana staniitsakasaka kortsulist nägu mööda veeresid abitud pisarad...

Isa kirjutas, kuidas valgete ratsapiilkond, sõites sisse piiki uhtorgu välja veninud staniitsasse, nägi eemalt kaht budjonnovlast, kes jootsid kaevul hobuseid. Ohtu märgates ratsutas üks neist eemale, teine, tõmmates sadulavöö kõvemini kinni, jäi kohmitsema ja, kui ta jala juba jalusesse pani, tulistas ohvitser, võtnud revolvri kabuurist, eemalt traavides... Lastes ohjad käest, ratsaväelane kukkus. Peatades hobused järsult kaevu ääres, tulid valged hobuste seljast maha. Juuksetukaga noor staniitsakasakas lebas selili kaevukoogu lähedal, tühi pilk taevasse suunatud. Äratambitud maapinnal vedeles kõrval peast lennanud kubanka.

„Tabavalt lasite, teie kõrgeausus,” ütles ohvitserile lähemale tulnud eakas jessauul.

Ratsutamisest kuumaks aetud ohvitser vaatas vaikides tapetut ja ta ei tundnud selle noorukese kasaka vastu muud kui haletsust. Oli see saatuse poolt määratud või ristusid siin juhuslikult nende teed? Poleks see ratsaväelane kaevu juures takerdunud, poleks ka ohvitser tehtut kahetsenud. Lennanuks kuul mööda, oleks see noormees koos oma selt-simeestega praegu mööda steppi ratsutanud, rõõmustades, et viga ei saanud.

„Miks ma teda tulistasin?” küsis endalt ohvitser. „Kui mõttetu, julm on kõik...”

Hilisematel stepiöödel viirastus talle kaua kaevu ääres tapetud noor staniitsakasakas.

Isal oli kõik teravamalt kujutatud, mina jutustan lihtsalt sisu ümber. Võib-olla juhtus see tema endaga, võib-olla tema ise pihtis selle lasu pärast?

Mäletan jutustuse lõppu. Saarel, kuhu viidi laevadel osa Venemaa hüljanud valgeid, elutsesid sajad hulkuvad koerad, kelle türklased Istanbulist välja vedasid. Isa kirjutas, kuidas need metsistunud koerad öösiti ulgusid... Jutustuse viimased read: ohvitser surus revolvritoru endale suhu ja vajutas päästikule. Hetk valuja pilkane pimedus... Tookord lugedes imestasin — romaanides, kus kirjeldati enesetappe, panid tulistajad relvasuu meelekohta... Üldiselt aga ei meeldinud mulle õnnetu lõpuga raamatud.

Ei tea, kuhu kadus see „mitte päris” raamat. Ent kui meile neljakümne esimese juunis järele tuldi, seda enam polnud. Hiljem, juba Siberis, ütles ema, et isa põletas selle ära. Kuigi neile, kes tollal „massiaktiooni” läbi viisid, piisas tema arreteerimisotsuses kirjapandust: „On Valge armee ohvitser, osales lahingutes Punaarmee vastu NSVL-i lõunasosas. Omab teeneid...”

Sõjas saadud ordeneid ei hoidnud isa alles. Võib-olla jäid need tema ema kätte Petrogradis, võib-olla tema õe, minu tädi Tanja juurde Nizzas... Nägin ainult tema suurtükiväelase embleemiga, ristatud relvatorudega paguneid. Vene ohvitseri pagunid, mis ta kahekümnendal aastal ära võttis ja mis äärepaelaga kinniseotuna kõikjal meiega kaasa rändasid. Neljakümnenda suvel kaevasime me koos isaga need pagunid meie viimase korteri läheduses maasse, kustkohast teda, ema, mind ja õekest aasta pärast rahvamaja juurde konvoeeriti, sinna aeti tol traagilisel juunihommikul sadu samasuguseid hukkumisele määratud peresid kokku.

Mida meenutas isa, kui me ajasime mulda peale klaaspurgile, millesse olid pandud pagunid? Ta oleks võinud need ära põletada, nagu ta põletas ära oma jutustused ko-

dusõjast, kuid tema käsi ei tõusnud pagunite vastu. Ta võinuks need üksi maasse kaevata, kuid kutsus mind kaasa, et ma seda kohta teaksin. Ehk lootis ta, et ma selle purgi kunagi välja kaevan. Siis, kui pole enam peita vaja...

Paljude aastate järel saabusin suitsusesse tööliskülasse, kus meid neljakümne esimesel lahutati ja kust raudriivis kaubavaguneis itta veeti. Seisin lagendikul, kus oli maja, milles me kunagi elasime ja mis pärast sõda lammutati. Seisin, nagu kalmistul. Ma ei hakanud isa pagunitega purki välja kaevama. Ei taha, et keegi tema minevikku puudutaks. See on maamullas, kuhu ta ise ära on läinud ja lähen ka minna. Kõigega, mis on olnud, möödunud ja enam kunagi tagasi ei tule.

1996. a.

ÜTLE, ISA...

KURK valutab ja mõtted on, nagu ikka kõrge palavikuga — kord unised ja venivad, kord piinavalt teravad ning sütitavad. Selles valus on midagi ammust, lapsepõlvega seotut, mingisugune mälestus, käest libisev nägemus. Sombune taevas, sile veepind, laialivalguv jälg ahtri taga. Ehk on see külm tühi jõgi, mida mööda mind lapsepõlves mitu, mitu päeva veeti? Suurvee ajal üle ujutatud kaldad, kүүrus kaater veab vaevaliselt trossi pingule tõmmates inimestest üle koormatud praami vastuvoolu... Ei, Ei — see teine... Mul oli raske neelataja kajakad karjusid läbilõikavalt. Värvitu taevas, hall meri, kuid hingel on kerge, sa ei tea veel igaveseks kaotusi ja lahusolekuid, veel ei ole sinu õlul mälestuste rasket koormat... Kajakad üritavad lennult pүүüda leivaraasukesti, mida ma neile praamilt viskan; nad viskuvad lainetes ja kõiguvad eemaldudes nagu valged võrgupoid. Kõik see on enne seda laia Siberi jõge, enne praami, mille tõrva järele haisvale tekile laskusid lennust surmväsinud kollasesilmsed kiinid. Umbne trümm, hapu must leib, sinistes vormimütsides valvurid — kõik see tuleb hiljem, aga siin on meri, valged kajakad... Ja valu.

No muidugi — see on valu pärast operatsiooni. Tol suvel saadi kodus aru, et ma olen vasakust kõrvast kurt. Veel varem, kui käisin kolmandat eluaastat, suri mu keha kogu vasak pool ära, arst ütles, et see on lastehalvatus ja ei ole mingit lootust, kuid ema palvetas siiski Jumalaema ikooni ees minu paranemise eest. Ükskord, kui ta oli kirikus, liigutasin nõrgalt halvatud kätt... Mulle tundub, et ma mäletan seda

päeva, kuidas ma küünitasin kaltsuahvi poole, mis lebas sealsamas kõrval roosal tekil. Justkui oleks toas olnud nõnda hele, hele...

Haigus ei jäänud tagajärgedeta, kuid vanemad ei märganud pikka aega, et ma kuulen vaid ühe kõrvaga. Alles siis, kui olin üheteistaastane, märgati minu puuet ja isa viis mind Narva kõrvaarsti juurde. Hall tihedate kulmudega baltisakslasest professor uuris mingite metallinstrumentide välkudes minu kõrva, seejärel, käskides suud lahti hoida, surus keele valusalt lusikaga alla ja ütles, et peab tegema operatsiooni. Operatsioon maksis kakskümmend krooni. Isal ei olnud nii palju raha ja me sõitsime rongiga tagasi koju töölistüklla, kus me toona elasime. Kuid kahe nädala pärast võtsid vanemad kelleltki laenu ja me suundusime uuesti Narva.

Mäletan, et mind pandi külma vakstuga kaetud lauale, nägu kaeti millegi järele lõhnava marlilapiga ja halastajaõde käskis valjusti, kõva häälega loendada. Ma jõudsin kahekümneni. „Aeglasemalt, aeglasemalt,” öeldi juba kusagilt kaugelt. Lugesin sõnu venitades kolmekümne seitsmeni, mul ei olnud jõudu neid välja hääldada, ma püüdsin rääkida üle tekkinud veesulina hääle, see mühin valjenes, rõhus pead ja kõik kadus. Enam ei olnud midagi.

Kui ma narkoosist ärkasin ja ebakindlalt operatsioonilaual istusin, ei suutnud ma aru saada, kus ma olen, miks mul valus on ja miks siin on nii valge. „Kalluta pea ette,” ütles keegi minu kõrval. Suust tuli verd, tilkudes valgele linale. Mind viidi operatsioonitoast koridori, pandi ärakulunud kušetile. Pea käis ringi, kurgus kipitas valusalt. Koridoris oodanud isa istus minu kõrvale, hakkas midagi rääkima; mina surusin peopesa vastu tervet kõrva ega kuulnud tema häält. Operatsioon tehti asjatult, professor eksis.

See-eest läksime isaga merereisile. Juba kodus lubas ta mulle: „Niipea kui sulle operatsioon tehtud on, läheme Narvast aurikuga Revalisse.”

Mõnikord nimetas ta Tallinnat vanamoodsalt Revaliks.

„Seal läheme minu koolivend Kudrjajtsevi juurde. Tal on kodus oma muuseum, ta kogub kõike selle kadetikooli kohta, kus me temaga õppisime. Seal on sul huvitav... Ja üldse, sa ei ole ju varem Revalis käinud ega aurikuga sõitnud.”

Ma ei olnud aurikul sõitnud, ent eelmise suve olime veetnud mere ääres. Ma ei teadnud siis, et see oli minu lapsepõlve esimene ja viimane suvi mere ääres. Ema ja just käima õppinud väikese õega elasime toona toas, mille üürisime Narva-Jõesuu laokile jäetud suvila perenaiselt. Suvila oli niiske, ebamugav, kuid suvi — soe ja päikeseline. Muide, praegu tundub, et lapsepõlves oli nii vähe sombuseid päevi... Hommikul läksime kolmekesi randa, kus laius laugete leetseljakutena lahte laskudes sõmer ja kleepuv päikesekuul liiv, seal, kuhu ei ulatunud tõus. Seal, nende sirulihaitvate hellade lainete kõrval ehitasin ma tornide ja hambuliste müüride ja piiravate vallikraavidega losse, mis seltsamal hetkel täitusid pealetuleva mereveega. Valges suvekübaras õeke voolis minu kõrval liivast midagi omamoodi. Ranna lähedal kõrgusid männid, eemal punas vana kuursaali kuppel, suurejooneliselt säras valendav Capriccio villa ja selle lameda katuse kohal õõtsusid laisalt erivärvilised lipud, mille järgi võis teada, missugustest riikidest on pärit seal elavad siia puhkama tulnud rikkad inimesed. Lehtlas mängis puhkpilliorkester, kirendasid ujumisriided, päeva-varjud ja jäätisemüüjate kärud, aga kõigest kõrgemale kerkis vaikimatult kohisev meri. Seal, kus meri taevaks üle läks, ilmus sinisest kaugusest üks aurik. Mõnikord seisis see kaua-kaua ühe koha peal ja ma kujutasin ette, kuidas seal punutud tugitoolide seljatugedele heitnult tukuvad värsket mereõhku sisse hingates inimesed, keda ma mitte kunagi ei näe: grammofonist voogab muusikat, kapten vaatab binokliga kauget randa, aga tema kõrval, toetudes küünarnukki-dega päikesest kuumavale reelingule, kissitab laiaäärsse kübaraga noor naine lainetel helklevate päikesekiirte pärast

silmi. Salapärane võõras elu ja minu elu, mis paljude aastate pärast selle nägemusena esile tõuseb ja siis kaob, nagu liivaloss, mille merelaine on purustanud, nagu lapse jalajäljed, mille lained rannaliivalt ära uhuvad...

Ja kui isa lubas, et me sõidame aurikuga, siis arvasin, et see sarnaneb minu ettekujutusega tollest ajast, mil ma vaatlesin laeva kauget siluetti sinise horisondi taustal, sarnaneb suurtele valgetele aurulaevadele, mida olin näinud kinos ja värvipliatsitega koolivihikusse joonistanud. Kapten on heledas vormikuuces ja kannab vormimütsi, madrused kannavad madrusemütsi ja triipudega ääristatud sinise kraega pluusi... Ka minul endal oli madrusepluus ja metalsete nõõpidega kuub, millel sädelesid reljeefsed ankrud. Paljudes emigrantide peres riietati nii poisse, kas siis oli nii kombeksvõi Jekaterinburgis maha lastud poisi mälestuseks, kel oli samuti seljas madrusepluus ja peas madrusemüts...

Ma lugesin innukalt kapsaksloetud väljalangevate lehtedega raamatut „Koršunil ümber maailma”; meil oli kodus ka teisi raamatuid vene meremeeste ja laevastikujuhtide kohta, kõik venepärane oli ümbritsetud oreooliga, kaasa arvatud vene merevägi:

*Üles, seltsimehed, kõik kohtadele!
Viimne paraad jõuab kätte...*

See laul alistumatust ristlejast oli vene skautidele oma-moodi hümn eest ja ma laulsin seda ennastunustavalt, tundus, et kui mul tuleks sellel ristlejal junga olla, võitleksin niisama ennastohverdavalt, Võitleksin lõpuni...

Ja kui nüüd kuulen raadiost laulu uhkest „Varjagist”, tuleb meelde ammune:

*Ei ütle ei kivi, ei rist, kus langesime
Me vene lipu auks...*

Kurbus hukkunud meremeeste pärast seguneb kurbusega kõige lapsepõlvega möödunu üle. Must madrusekuub käisele õmmeldud riidest ankruga, isa, ema, õeke...

Ei ütle ei kivi, ei rist, kus langesime...

Kuid isaga Tallinnasse sõitsime väikesel kaubaurikul. Ilmetu kokpit, suitsunud korsten, üheainsa kajuti seinad laevateki all — kõik oli värvitud justkui söesuitsust läbi imbunud kollakas-pruuni värviga, aga reelingud, haraline ankur ja pollarid olid mustad nagu malmist kaaluvihid. Oma asjadega hõivatud pestud tunkedes ainuke madrus, vaikiv kapten, kes erines madrusest vaid mütsi poolest, seegi polnud meremüts, vaid täiesti tavaline, mida kanti ka kaldal — kõik oli vastupidine sellele, nagu mina olin endale ette kujutanud.

Narva jõe suudmest lahkuti merele varahommikul, avanevalt, eit hingus meretuule järgi, oli niiske ja külmavõitu, madalate ainete viirud summutasid auriku vahuse jälje, masinaruumis popsus kumedalt mootor, sealt tuli aeg-ajalt tekile värsket ja karget mereõhku hingama higine katlakütja.

Sombune hommik läks üle päevaks, kuid päike paistis pilvede tagant vaid ähmase laiguna, auriku korstnast tulev suits hõljus ahtri taga, lisades päevale muutlikku hallust, vasakul laius ebatasane rannikuriba, ma tahtsin, et see kaoks silmist ja seejärel tekib otsatu mere tunnetus, kuid kallas paistis ühel ja samal kaugusel ja sealt kohale lendavad kajakad saatsid visalt aurikut.

Terve selle päeva kestel lähenesime vaid ühel korral tõusu ajal üleujutatavatele graniitrahnuudele, aurik jäi keti müri-
rinal moreenist veidi eemal ankrusse, kust meie juurde aerutas kolm kalameest ja laadisid laevatekile kalalõhnalised tünnid. Jälle jättis achter endast maha merelaintesse kaduva

vahujälje, seljataha jäid lahte roomavad kiviahelikud, aga vähenev rannik aina venis ja venis ähmase ribana ning mul ei tekkinud mere ääretuse tunnetust.

Kui aga meenutan seda ammust reisi isa seltsis, haihtubki päeva hall sombusus, enam ei ole igavate pilvede ebamugavat niiskust, silme ette kangastub valge aurik, pilvitu taevas sinise mere kohal, laevatekk on päikesekiirtega üle valatud ja grammofoniplaadilt voogab vana kinomuusika... Ja naine, kes on nii samane emale oma laiaäärse kübara, kissitades sädelevate lainete pärast silmi, vaatab auri-kult veel veidi näha olevale päikeselisele rannale, kus kiirendavad päevavarjud ja jäätisemüüjate kärad, sinna, kus soojad lained veerevad mändideni kerkivale kaldale, lammutades lühiealised liivalossid. Ja meie õekesega oleme kuskil seal. Võib-olla valgel aurulaeval, aga võib-olla ehitame maheda mere kirkaste lainete kõrval midagi liivast. Ja meid ei ole ootamas midagi hirmsat.

Varahommikul laskusime mööda treppi Tallinna sadamasillale. Kai ääres seisvate aluste vahele kokku pressitud lained loksusid uniselt sadamasilla seina vastu, oli tunda märja puidu ja rooste lõhna, kusagil kaugel karjusid harva kajakad. Õist prahti kühvlitesse korjavad kojamehed, põll ees, pühkisid inimtühje sillutisi, mööda läks kaks korstnapühkijat redeli ja nõest mustade köievihtadega, kalessi ette rakendatud kõrb hobune klõbistas rautatud kapjadega munakiviteel ja pukis kõssitav voorimees vaatas osavõtmatul ilmel kusagile maju täis surutud tänava kaugusse. Möödu-sime madala torni võlvitud väravaist, kõrgest kirikust, justkui hiigelsuur teritatud pliiats, mille tornitipu külge on üleval klammerdunud pisike kukk. Kõik hingas endast veel õist jahedust — kaikuvad kõnniteed, kastemärjad haljasalad, öövarje säilitav tihe luuderohi. Kuid juba muutusid nähtamatu päikese poolt alt valgustatavad harvad pilved linna kohal roosakaks, kukk kiirgas kuldselt, tornide tipud ja viil-

katused muutusid heledamaks, pööninguakende klaasid läigatasid...

„Isa, miks on luteri kiriku otsas kukk?”

„Sellepärast, et ta äratab üles... Tead, mida Jeesus Kristus oma jüngritele Getsemani aias ütles, enne seda, kui inimesed teda kinni võtma tulid, et risti lüüa? - „Sel ööl pöördute te kõik minust ära.” Ja apostel Peetrus vastas talle: „Kui ka nad kõik sinust ära pöörduvad, siis mina küll mitte.” Siis ütles Kristus talle: „Tõesti, ma ütlen sulle, enne kui kukk kireb, salgad sa mind kolm korda.”

„Ja kas ta salgas?”

„Jah... Aga kui kukk hommikul kires, meenusid Peetrusele Jeesuse Kristuse sõnad ja ta hakkas nutma.”

Kitsad tänavad, linnakodanike majade fassaadid, kuld-
sed kringlid pagariäride uste kohal... Mõtetes näen ma jälle, kuidas läheme isaga- mööda vanadest kindluseseintest, läheme üle raekojaplatsi, tõuseme astmeid mööda märke...

Sõidan Tallinnasse neljakümne aasta pärast, seal on needsamad kitsad tänavad, needsamad laternad ja nikerdatud tuulelipud katustel, ma näen teravkaarsete akendega ja pika torniga kirikut, justkui hiigelsuur teritatud pliiats, aga miski on muutunud, nagu poleks kõik see tõeline, nagu oleksid need vaid möödaniku linna dekoratsioonid...

„Kas sa oled väsinud?” küsib isa.

Voorimehehobuse kabjaplagin, mööda sõidab auto ja põlenud bensiini lõhn meenutab mulle narkoosi meelegahtade rõhuvat lõhna. Pea hakkab ringi käima... Me istume kaua painutatud tänavapingil õigeuskiriku kõrval, tunnen mingite lillede õrna lõhna, kuid telliskiviseintelt vaatavad kurvalt meie kohal pühakute paled maiste askelduste peale.

Ja taas munakividest läikivad sillutatud teed, luuderohu täis kasvanud umbseinad, tornid järskude katuste kohal, kusagile viivate kõnniteede kulunud plaadid. Graniidist laineharjal suunas väljasirutatud tiibadega ingel mere poole risti, eemal on park ja justkui paksudest köitest punutud

saja-aastased jalakad, valge presidendilossi juures ujuvad varjulisel tiigil luigid. Enne olin luiki vaid piltidel näinud, lugenud muinasjuttu inetust pardipojast, kuid need olid valgetiivulised linnud, ent siin, kord seljale oma paindlikke kaelu heites, kord suurejooneliselt oma punase nokaga pead tõstes, libisesid mööda tiigi pinda, millel peegeldus taevas ja puud, mustad luigid.

„Isa, kas sinu koolivend Kudrjajtsev teab, et me tema juurde läheme?”

„Muidugi teab. Ma saatsin talle Narvast postkaardi.”

Nad ei olnud veel vanad — isa käis alles neljakümne kolmandat aastat, kuid nad olid minust terve elu võrra vanemad. Kohtumisel nad embasid teineteist — isa ja tema hallipäisusele kalduv heleda habemega sõber, aga korteri seintelt, kuhu me tulime, vaatasid meid igalt poolt noorte nägudega pildid. Kunagi fotografeeritud kadetid ja junkrud — ühed, mööda maailma laiali pillutud, veel elus, teised — joonud põhjani kibeda karika, Jumal teab kus hukkunud. Kinniste püstkraedega mundrid, pagunitel ja laia pandlaga rihmadel tähepõimikud... Vene armee viimased ohvitserid.

„Aga kas sa selle tunnud ära?”

Pildil on isa. Ta istub aiapingil, nihutanud kulmudele kokardiga vormimütsi, ta vaatab uurival pilgul oma kuuteistkümne aasta seest. Ees on maailmasõda, Doonau-äärsed kuivad stepid, laastatud kasakaasulad, Krimm, Gallipoli, emigratsioon... Ta ei tea, et kõik see on veel ees, et tema ellu tulen mina, minu õeke. Ta ei näe ette, mis teda ja meid kõiki ees ootab. Kõik on alles ees, ta on tolles kadunud elus, tema taga on lehed, toona veel elus, kuid nüüdseks ära lennanud, muru tema saabaste all on ammu mullaks muutunud.

Ja see, mis oli toona Tallinnas, on tänaseks vajunud ammusesse minevikku — ja lehestik ja rohi — kõik on muutunud mullaks, segunenud põrmuga... Ja tema... Ja nemad... Aga siis püüdsin ma isa noorena ette kujutada, nagu ta oli sel pildil, ja ma ei suutnud. Ma hakkasin ainult märkama, et

tema meelekohad hakkasid hallinema, laubale ilmusid kort-
sud... Kuid lapsepõlves liigub aeg nii aeglaselt. Ja ma ei
mõelnud, ei suutnud mõelda, et ta kunagi sureb. Isa jääb
igavesti elama. Tema ja ema. Alatiseks. Nad ei saa surra...

Õhtul tuli Kudrjajtsevi juurde veel kaks koolivenda. Üks
— kõhetu, energiline, endine suurtükiväelane, teine tüse-
nenud, sageli millegi üle mõtteisse jääv, aga kui tema mõt-
teid eemale peletati, naeratas ta sobimatul ajal, kuid siiski
tuli see naeratus kurb välja.

Peremees kattis laua, kokkulöödud pitsid kõlisesid:

„Meie kadetikorpusse terviseks!”

„Seda ei ole...”

„Siis Venemaa terviseks!”

See oli isa. Üle-eelmisel suvel viis ta mind piiri äärde ja
me seisime meid Venemaast eraldava okastraadi ees. Sadas
uduvihma, tume kuusik, longus kased, piiritulpadele ligine-
vad külakalmistu ristid, graniitkivid, mida Eestimaa pinnas
nii palju on — kõik see oli märg ja kurb. Vihmapiisad kogu-
nesid okastraadile ja kukkusid sealt kuuldamatult võpatava-
tele rohulibledele, takjatele, õitsenud võilillede hallidele
nuttidele. Isa vaatas vaikides sinna, kust algas Venemaa, ja
mulle näis, et ta nutab.

Tema ema suri Leningradis, kuid seal olid veel tema õed
ja vend: minu onu Volodja, minu tädi Olja, tädi Nataša, tädi
Veera... Ma ei osanud neid ette kujutada, ega ka nende elu.
Ma ei olnud neid kunagi näinud, polnud kuulnud nende
häält. Kuid isa armastas neid, nad olid tema sinnapoole piiri
jäänud elu osa. Ma ei kohtunudki nendega kunagi, nad kõik
surid, aga siis nad veel elasid.

Venemaa terviseks...

Hiljem, paljude aastate pärast, juba Venemaal, istun ma
kaugeltki mitte ühe korra nii laua ääres, viinauimas vestlu-
ses osaledes. Räägitagu siis elu-olust ja tööst, arutletagu
kellegi üle või mõistetagu hukka, kuid ei ole enam vestlust
Venemaa kohta. Tema kohta — need on nemad, hüljatud,

kadunud, kodumaast lahutatud, kuid kes pole kaotanud oma armastust tema vastu.

Ma kuulan, millest nad räägivad, ja jälgin isa, et ta liiga palju ei jooks. „Kui sa näed, et ma jään purju, tõuka mind jalaga,” ütles ta mulle vaikselt enne seda, kui lauda istuda. Ma ei teadnud, kui palju on see palju, ma ei olnud isa kunagi varem purjus näinud. Ta peaaegu ei joonudki. Vaid veidi punast veini uusaastaõöl ning ka siis, kui ristiti minu õekest Svetlanat ja kostitati meie kodus baatjuškat, tõmmunahalist musta täishabemega isa Nikolaid. Toona, olnud veidi aega täiskasvanutega, läksin kinno „Kuninganna Kristiinat” vaatama. Lahingvarustus kõlises, mõõgad löid sädemete lennates kokku ning, palvetades ja armastavalt vaatasid ekraanilt kuninganna Kristiina — Greta Garbo suured silmad... Kui kinost tagasi tulin, koristas ema juba lauda, lambivarju all väreles seal, kus seisis lapsevoodi, lambi tuhm valgus ja kõiges oli vaikne rõõm — minu ellu tuli õeke...

Praegu jäi ta emaga koju, aga siin laua ääres kõlasid meeste hääled, aknast vaatas sisse muutlik balti taevas, jupike telliskivist umbseina, kastanivõra ja kivikatuse külg. Oli peaaegu valge, kuid saabumas oli öö ja mustjaspruunid katusekivid näisid tumedatena.

„Šura hukkus Hispaanias...”

„Miks ta pidi sinna Hispaaniasse minema?”

„Ta tahtis Venemaale tagasi tulla.”

„Arvatavasti hakkab Hitler seda ründama.”

„Siis läheme nõukogude eest sõdima.”

„Jumal, hoia ja halasta Venemaale...”

Ma tõukan isa laua all. Ta ei pööra sellele tähelepanu ja ma löön teda jälle saapaninaga.

„Ei ole vaja, Dima. Ei ole vaja.”

Kõrvalistujad naeravad ja mina punastan kimbatusest. Hammustan tükikese kõvast küpsisest, kuid mul on veel raske neelata.

Aga nemad räägivad taas Venemaast, möödanikust, sellest, mis on nende südamele armas ja ka mulle kallis, sest see on kallis neile. Palju aastaid hiljem klammerdun selle mälestuse külge, nende selliste meenutuste külge, sest see on isast, sellest möödunud elust, mida me koos elasime, sellest, mida mina võisin vaid ette kujutada. Kogu tema elust, koos valude ja armastusega, tema lootuse ja usuga.

Oligi veel meie viimane öö Tallinnas. Isa tegi endale põrandale mingisugusest kila-kolast aseme, kõrvaltoas norskas Kudrjajtsev, mina aga vähkresin veel kaua diivanil ja selle väljaulatuvad vedrud krigisesid kusagil sügavuses, nagu kaeveldes või halades.

Hapra öö videvik uhtus seintelt ära reliikviad: kadeti-müts, embleemid, pagunid, fotod. Lähimal asuval toetub keegi tugitooli seljatoele, kellegi juukselahk, vuntsid, teisel fotol nooruke kadett, edasi sama noored halvasti eristatavad näod. Kunagi armastanud ja kellegi poolt armastatud poisid, millesegi uskujad, millelegi oma truudust tõotanud. Võbelev hämarus, liiguvad tummad huuled. Mida nad võiksid öelda, mille eest hoiatada?

Aknakardina taga on valge balti öö. Kusagil on veel mulle tundmatu külm Siberi jõgi ja kaldajärsak, aga siin viirastuslikus vaikuses on telliskivist tornid, luuderohu mähkunud seinad linnavallil, kusagil veidi eemal on magav park, vanad jalakad ja mustad luiged, kusagil lähedal on väljasirutatud tiibadega ingel, kes hoiab graniitlainel mere poole käes risti... Ja kirikutorni tippu klammerdub kukk, kes ootab hommikut, et inimesi äratada... Aga kui ta kireb, on apostel Peetrus juba kolm korda Kristuse ära salanud...

Kurk valutab. Kajakad kisendavad. Vesi, hall taevas. Külm Siberi jõgi, lodi... Ei, see on meri, kajakad. Kajakad karjuvad. Ei, see on lapsepõlv, mis kisendab.

Kõik vajuks unustuse hõlma. Lahkumineku ilma teele-saatmiseta, surmad... Kuidas isa suri, mis oli tema silme ees viimasel minutil? Ei tea, sellest ei tea ma mitte midagi. Tai-

ga, kraav, okastraat... Samasugune terastraat, mis laius riigipiiril, mille ees me kunagi koos temaga seisime. Sadas vihma ja tema silmis olid pisarad.

Sa uskusid Venemaasse, sa õpetasid mindki temasse uskuma. Mida sa eluga hüvasti jättes mõtlesid? Mida oleksid mulle enne surma öelnud? Kas uskuda Venemaasse? Ütle, isa, kas uskuda.

Ütle...

1993. a.

KUREMÄEL

KÄISIME isaga Kuremäel, kui olin kümneaastane. Õnnelikku elu oli antud veel viis aastat, ma ei teadnud siis veel, mida tähendab GULAG, eriümberasustatud, komandantuur, ei teadnud, et maa peal on olemas selline jõgi — Vasjugan...

Tuletasin seda meelde ja kardan — kohe-kohe jälle kannab mind mälu piki seda jõge monotoonsetest pajupõõsastikest ja liiva poolt kinni uhutud puutüvedega leetseljaku- test mööda, veab mind enda järel piki laiu ja lühikesi laugmikke, mööda uhutud järsakuilt vette roomavatest hukkumisele määratud kaskedest ja haabadest, mööda mustas vees peegelduvaist kihilistest kaldajärsakutest, millelt vaatavad tühjade silmakoobastega maadligi vajunud hütid. Kuid ei, tahan meenutada, mis oli veel enne toda minu saatusse tunginud taigajõge, enne seda elu piirpääsukete pesadest auklikuks uuristatud kaldajärsaku vastu liibunud armetus külakeses. Tahan meenutada veelgi varasemat, mälus heldimapaneva ja helgena alalhoitut...

Imelik, mõnikord kõnelen kellegagi argisest, igapäevasest, minevikuga mitte seotust ja äkki kerkib hetkeks vaimusilma ette mingi maja hoovi viiv tellisvõlv või näen selgesti kellegi aeda piiravat pikka rohelisteks värvitud tara ja selle paokil väravat. Kunagi kõndisin linnas, kus olen ainult ühel korral olnud, jalutasin võõral tänaval aia ääres, möödusin vanadest majadest piiratud õue viivast võlvist, ma ei otsinud midagi ega kedagi, enne rongi väljumist oli lihtsalt aega jaama lähedal jalutada. Kuid siis justkui sähvatas kõrval silmipimestavalt magneesium ja jäädvustunud pilt ker-

kib aastate pärast ootamatult teadvuse sügavusest ning sulab samas, selleks et kunagi tahtmatult silmapilguks ilmuda ja jälle kaduda. Mõistmatu on, miks just see linn, see mahavarisenud krohviga võiv, see pikk roheline pooleldi avatud väravaga tara...

Meenutades meie teekonna algust Kuremäe kloostriisse, näen eredat, kirju uhke tornja maja samast väikest kirikut, mitte eriti kaugel raudteejaamast, kuhu me tookord rongiga sõitsime ja kust seisis ees jalgsiteekond. Meelde jäi jaamapuhvet: tühi saal, mõned määrdunud linadega kaetud lauakesed, laest alla rippuv keerdunud kleepuv lint selle külge jäänud kärbestega, suur aken, mille taga on näha kaubavagunid ja masuudist määrdunud tsistern, millele on suurte tähtedega peale kantud „Shell”...

Heledapäine ettekandja, pitstanu soengul, küsis meie juurde tulles eesti keeles — mida soovite. Mäletan, et tema toodud kandilises klaasis piim oli hapuks läinud. Kui isa arvet tasus, ütles ta seda häbenedes ettekandjale, kes samuti kimbatusse sattus ja punastas. Ma ei tea, miks mu mälu selle säilitas — inimesteta jaamapuhvet, punastama lõõnud noor eestlanna...

Pärast aga oli lõputuna tunduv, päikesest köetud maantee. Jõudis lõpule veel kena Eesti suvi, taevast helendas kahvatus sinas, mis lahustus vines metsa taga nähtamatu silmapiiri kohal — sinna jäi meie kodu. Mäletan rohumaadele pillutatud heinakuhje, peenardega eraldatud põldudel valmivat leivavilja, kusagile viivaid sügavarööpalisi külavahe- teid. Tee on ümberringi inimtühi ja kaua paistavad meile järele üksiku tuuleveski liikumatud tiivad. Triibulised tee- postid arvestavad teadmata kust alguse saavaid maanteeki- lomeetreid, piki teed saadavad meid eespool ühte jooksvad rippuvate traatidega telegraafipostid. Külas, kus me siis elasime, võis nii olla, et kui kõrva sellise posti vastu paned, te- kibki kohe kusagilt selle sisemusest pärit ühtlane undamine — justkui sumiseks parv mesilasi või sulaksid kokku palju-

de inimeste arusaamatud hääled, rutakad teatama midagi neile, kes on kaugel-kaugel... Tahaksin praegu sellise valgete isolaatorikannudega helkleva posti vastu toetuda, kuulata saladuslikku undamist, kuid tuleb isaga sammu pidada, tee aga tundub üha pikem, üha lõputum...

„Oled väsinud, Dima?”

„Veidike.”

„Teeme siis puhkepeatuse... Näe, selle kivi juures,” osutab isa metsaserval mustendavale suurele rändrahnule.

Läinud teelt kõrvale, toetun sellele tuhandeid aastat tagasi jääliustiku poolt siia veetud lühikese kuiva samblaga kattunud kivile. Isa istub kõrvale ja me mõlemad vaikime. Lõhnab kadaka, mahatallatud rohu järele, ennast tulika vastu surudes väristab avatud tiivakestega liblikas, mööda kaldu rohukõrt ronib minu poole lepatriinu. Panen ta juurde peopesa, lepatriinu tardub otsustusvõimetuna paigale, seejärel pöörduv ümber. Aeglased pilved vajuvad päikese ette ja, selle natukeseks varjutanud, kogunevad teisel pool teed olevast metsast koos tuulepuhanguga kohale varjud. Lehed hakkavad omavahel erutunult sosistama, kuid üle tee muutub jälle valgemaks, valgus tõttab meie poole ja lehestik sosistab uinutavalt rahulikult.

Hakkan millegipärast mõtlema ema peale, kes täna hommikul meid teele saates mõlemale ristimärgi tegi. Ta teeb alati ristimärgi isale, kui teda tööle saadab, minule, kui ma kooli lähen. Praegu hoiab aga nähtavasti süles minu hiltjuti sündinud õekest, istub iluaias pingil, mille isa alles valmistas...

„Isa,” hõikan ma teda. „Kui siit aerostaadil üles tõusta, kas võib siis meie maja näha?”

Isa ei vasta.

„Sa tõusid ju kõrgele... Noh, sõjas, kui vaatlesid aerostaadilt saksa kaevikuid ja teatasid, kuhu tulistada?”

Isa vaikib, talle ei meeldi sõda meenutada, võib-olla ei taha ta aga praegu lihtsalt rääkida.

„Ema jutustas, et ükskord tuli saksa lennuk ja sina oleksid võinud peaaegu surma saada... Ema räägib, et ta hakkas sel ajal sinu eest palvetama... Kuidas ta teada sai? Sa olid ju kaugel.”

„Mõistad, inimesed tunnevad seda, kui nende armastatud miski väga ähvardab,” vastas lõpuks isa. „Pärastpoole kirjutas su ema mulle, et ta tundis, et minuga juhtus midagi, ja hakkas minu eest Nikolai Imetegija ikooni ees palvetama. Just täpselt samal ajal.”

Kui isa oleks siis hukkunud, poleks mind olemas olnud. Ka teda poleks siis praegu. Nihkun talle lähemale ja tunnen ta õla soojust.

„Kas palve võib siis sõjas päästa?”

„Ilmselt, mõnikord... Kui alati päästaks, ei hukkuks keegi.”

„Sakslased ju palvetasid kah omade eest?”

„Kõik palvetasid — sakslased, prantslased, austerlased, venelased. Palvetasid enda eest ja tapsid teisi. Pärastpoole hakkasid venelased üksteist tapma.”

Maanteel ilmub nähtavale piimanõudega vankri ette rakendatud tähniline setukas. Üle vankriserva rippuvate paljaste jalgadega veovoormees sikutab meid nähes ohje, norus hobusekronu jookseb vastumeelselt traavi solvunult pead raputades ja välgutades suurt valget laiku ning veel kaua kandub meieni rataste ja tühjade nõude kolin.

„Isa, kas on tõsi, et kui kusagil tormab ratsavägi, isegi kui siit kaugel, võib maas lamades kuulda kabjaplaginat?”

Tahaks rääkida isaga millestki huvitavast, kuid ta tukastab või mõtleb omaette. Liblikas rebis end õiest lahti ja lendas minema. Lepatriinu ronib jälle mööda rohukõrt minu poole.

„Kas sa, isa, ratsutasid sõja ajal palju?”

„Muidugi,” vastab isa justkui kusagilt kaugelt.

„Aga pärast sõda?”

„Kunagi üks kord pärast...”

Vankrit polnud enam kuulda, ainult rohutirtsud siristasid vahetpidamatult rohus.

„Mispärast?”

„Kino jaoks...”

Vaatan teele, kuid mulle tundub, et isa naeratab millegi üle.

„Räägi, isa,” ei anna ma asu.

„Noh, filmikompanii tuli filmi tegema... Mind võeti sinna tööle päevatööliseks. Aitasin neil dekoratsioone üles panna, tassisin rekvisiitidega kaste... Sa ei tea, mida tähendab rekvisiit? Need on igasugused kino jaoks vajalikud asjad. Neil oli tarvis filmida episoodi, kus artist pidi tuhatnelja ratsutama. Tema kõrval aga näitlejanna omal hobusel. Naisnäitleja oskas ratsutada, mees aga mitte. Ta tõstetakse sadulasse; seni kui hobused sammu käivad, püsib ta kohal, aga niipea kui traavile üle lähevad, libiseb nagu kott seljast. Režissöör läks endast välja: „Allez vous... On siin keegi, kes suudab sadulas püsida?” Ütlen: „Mina võin, musjöö...”

„Miks sa kutsusid teda „musjöö”?”

„See oli ju Prantsusmaal. Sa tead ju, et ma elasin pärast sõda Nizzas... Noh, režissöör ütlebki mulle: „Näidake, kuidas te oskate.”

Algul sõitsin traavi, seejärel galoppi. Ratsahobune on kangekaelne, kuid mulle kuuletub, hobune — tema tunnetab ratsanikku. „Tres beau, mon ami,” ütleb ta, „teeme nii, et kuni Paul aeglaselt ratsutab, filmime teda, kui aga hobused peavad vahetama allüüri, hüppate sadulasse teie, mon ami. Au revoir...”

„Sa räägid palju prantsuskeelseid sõnu, isa,” katkestan mina. „Ja-jah, muidugi... Noh, aga edasi on nii — Paul aidati sadulasse ja ta ratsutas tasakesi oma naispartneri kõrval. Seejärel filmimine katkestati, Paul ronis maha, mina aga, täpselt samamoodi riides nagu tema, asusin tema kohale ja kannustasin hobust. Näitlejanna lõi oma hobust piitsaga, hobused panid karjääri suunas jooksu, meid filmiti eemalt. Voila tout... Ongi kõik.”

„Kas sa pärast seda filmi nägid?”

„Üks kord nägin.”

Kui ammu see oli... Ammuilma, kui kõik oli teisiti. Kõik, kõik... Kuid võib-olla on see filmilint kusagil säilinud ja ühel ilusal päeval võtab selle keegi tolmunud karbist välja, projektor hakkab surisema, ketas pöörlema ja ekraanile tekiavad must-valgete kaadrite tummas vaikuses eemalduvad ratsanikud. Elustunud varjud kadunud elust, milles minu isa täitis kellegi võõrast rolli. Kui me istusime aga teeäärse rahnu ääres, ei mõelnud ma sellele, oli lihtsalt huvitav, et isa kino jaoks filmiti. Tee tagant ujus kohale vari, värvid tuhmusid, lehed vabisesid rahutult tuuleilidest, kuid uuesti ajas maad mööda jooksev valgus meist üle voolanud ara varju minema. Olin tookord väikese osa oma elust ära elanud, mul polnud ränkrasket mälestuste koormat, oli hea ja rahulik.

Kui paljusid erinevaid teid pidi on mul juhust olnud hiljem minna ja sõita — mööda lähedasi ja kaugeid, sirgeid ja ringisõidu, sissetallatud ja auklikke teid... Mõni neist ununes, teisi meenutades näen ma igat käänakut, silda ja igat pöösast... Mäletan, kari olin viie- või kuueaastane, kõndisime emaga läbi metsa mööda Külavaheteed kusagil Petseri kandis. Tee tõusis kord laugjalt mäkke, kord viis alla, liivakarjääridest mööda. Läksime paljajalu, ema kandis kingi käes, minu seljal rippusid nõoriga kinni seotud saapad, särk oli higist märg, tahtnuksin juua. Ühel tõusul jõudsime järele küürus vanamemmele, kes suure vaevaga tassis laudlinasse mässitud õmblusmasinat. Vanake vaatas emale otsa, tema silmad olid täis kannatust. Ta ei palunud abi, kuid ema surus oma kingad mulle kätte, võttis vanalt naiselt tema koorma ja kandis seda edasi. Ma ei tea, kuhu ja mille pärast me läksime, mäletan päikese käes soojenenud liiva, millesse vajusid paljad jalad, mäletan vaiguste okaste kuuma lõhna, mahakukkunud käbidega üle puistatud sinist sammalt metsa ääres teepervel ja liipreina põiki üle tee lamavaid varje.

Näen enda ees aeglaselt sõmeras liivas sumpavat ruudulisse laudlinasse mähitud võõra õmblusmasinaga habrast nõrka ema... Osake minu ja tema ammuhest teest, osake ema ja minu elust.

Nägemus teiselt teelt, sellelt, mida mööda isaga Kuremäele läksime — loojuva päikese kiirtes klooster mäe peal.

Teed õgvendades pöörasime siis maanteelt metsavahelisele külateele, tuuleilid vaibusid, kustuv päev läks üle vaikselt õhtuks ja jahe vari mähkis endasse ümbritseva mahe-
dad piirjooned. Kusagil löi kaikuvalt kirikukell. Esimene kõmav löök polnud veel vaibunud, kui seda taga ajades voo-
gas kohale teine, selle järel kolmas...

Pomm... Pomm... Pomm... vajus ülalt peale; helistati läheduses, kuid teed ääristavate puude tõttu polnud kloostrit näha.

Pomm — löödi kellatornis võimukalt viimast korda, vaikselt õhtu- jumalateenistusele kutsuv sisselöömine, kuid õrnas roosakaskollases taevas, kust see tundus tulevat, viiras-
tus ikka veel selle vaibuv järelkaja. Otsekui ära oodanud, millal see kustub, avanes eemale nihkuva metsa tagant vaa-
de päikeseloojangus valgustatud kloostri, mille juurde viis märke tõusev tee. Kloostri asukohta ümbritsevat madalat telliskiviaeda ja puude latvu tabasid juba kaldused õhtuvar-
jud, kuid peakirikut krooniv kuppel ja samasugused helero-
helised sibulakesed pühakoja libajatel õlgadel särasid veel lahkuvates päikesekiirtes. Hiilgasid ristid ja tulekuma pee-
geldavad klaasid kitsastes aknaavades kuplite all, heledalt punasid veel alt peale tungiva varju poolt allaneelamata ki-
rikuseinte ülemised võlvid ja kogu see klooster oma viie-
kuplilise peakirikuga, kuldristide ja püramiidkellatorniga astus justkui välja eredate värvidega maalitud ikoonilt.

Õomajale seadsime end sisse kloostri külalistemajas. Kuni õhtust sõime, läks väljas päris pimedaks, kuid magada me ei tahtnud ja läksime kloostriaeda. Puude tumedatest siluettidest, mis heitsid teedele veel hõõguseid varjulaike,

paistis läbi tuhmilt kuldne tõusev kuu, kusagil sulises sillerdavalts vesi ja öine linnuke, nagu oleks ta kellegi kaotanud, kutsus laulva häälega visalt: „Vii-vi? Vii-vi?” Külalistemaja välistrepi lähedal kloostrihoone nõrgalt valenduva seina ääres, mille nišis hingitses ikoonilambi leek, helendas kellegi kleit ja kahekesi vesteldi vaikselt. Öise taeva poole sirutuvate peakirikku ristide kohal rippus kaalutu vaibana piklik peaaegu läbipaistev pilveke, läbi selle sirasid tähed ja tundus, et neid tuleb üha juurde. Äkki tuli üks neist sealpool, kuhu jäi meie maja, taevavõlvilt lahti, veeres alla ja kustus.

„Kas kellegi hing lendas Jumala juurde,” ütles naisehää seal, kus kehvas valguses valendas kleit.

Puudutasin isa kätt:

„Miks hing ära lendas?”

„On selline uskumus — kui täht langeb, siis keegi suri,” vastas isa tasa.

Tundus, et praegu võib ainult nii rääkida — poole häälega, millestki ebamaisest ja jumalikust.

Jällegi sööstis taevasügavusest alla tähtja põles ära.

„Tähesadu,” öeldi pimeduses.

„Tähesadu — mis see on, isa?”

„Kui palju tähti langeb.”

„Tähendab, praegu sureb palju inimesi?”

Isa ei vastanud.

„Tähesadu on siis, kui on sõda?”

„Oh, ei... Tähesadusid tuleb lihtsalt ette augustiöödel. Need on asteroidid, mis Maa kohal ära põlevad... Kujutad ette, võib nii olla, et mõni neist on maailmaruumis miljardeid aastaid rännanud. Olen ju sulle tähtedest ja planeetidest rääkinud... Kas tahad, et kui tagasi läheme, ostan sulle astronoomia kohta raamatu?”

„Osta, isa.”

Poolkuu tõusis kõrgemale, pilv püsis paigal, ainult venis veelgi rohkem väljaja läks heledamaks. Kõrgel-kõrgel selle kohal kulges valkja uduna Linnutee ja kusagil seal rändasid

igaveses öös külmad killud, mis muutusid Maa kohal huk-
kudes hetkeks tähtedeks.

„Vaadake, vaadake, veel üks hing lendas minema...”

Meteor sähvatas ja kustus kusagil taeva teisel poolel,
mina seda ei näinud. Lõhnas vürtsikalt öölevkoi ja tee ääres
maha niidetud rohu järele, varjud läksid tumedamaks ja
muustrilisemaks.

Lugesin tol aastal rahvamaja raamatukogust võetud
raamatust, et surnute hinged asuvad ümber neisse, kes
sünnivad hiljem, kuid inimesed ei mäleta seda, mis nende
eelmises elus toimus. Kuid usuõpetuse tundides, mis koolis
teisipäeviti olid, rääkis diakon August Titovitš, et patuste
hinged satuvad pärast surma põrgusse, vagade omad aga —
paradiisi, kus kohtuvad nendega, keda selles ilmas ar-
mastasid. Vaadates öisesse taevasse kloostriaia kohal, mõt-
lesin ma, et saabub aeg, mil pole enam elus ei kõrvalseisvat
isa ega ema, kes ootab meid sealpool, kus särab kõige ere-
dam täht. Kuidas ma nendeta läbi saan? Armastan neid nii
palavalt sellel Maal... Ma tean, et nad ei saa igavesti elada, et
kord surevad nangunii, kuid las see juhtub paljude-paljude
aastate pärast... Püha Jumalaema, tee nii, et nad elaksid
kaua-kaua!

Kodus köögis, kus isa õhtuti hiliste tundideni luges ja
kirjutas, rippus isetehtud raamis raamaturiiuli kõrval, millel
seisid talle kõige vajalikumad raamatud, halli kaheharulise
habemega kiilaspäise vanamehe portree. Pühameest mee-
nutav vanake toetus varrukatesse surutud kätega laual le-
bavale paksule raamatule ja tema sügavalt aukus silmad
olid lahked ning mõtlikud. Isa ütles, et see on filosoof Niko-
lai Fjodorov, kes uskus, et tuleb aeg, mil inimkond suudab
elust lahkunud põlvkonnad ellu äratada ja nendega kauged
maailmad asustada. Võib-olla, näe, selle hirmus kauge võbe-
leva tähe, mida ma vaatasin, paludes oma vanemate elu pi-
kendada...

Kõrval räägiti kuuvalges kloostriaias samuti surmast ja ülestõusmisest:

„Saabub päev ja nad tõusevad hauast üles... Selle igatsetud, ammuoodatud päeva loob Jumal meie läbi...”

Tähed aga aina langesid ja langesid, õmmeldes öise taeva tulejuttidega hääletult läbi.

Hommikul läksime kirikusse jumalateenistusele. Teenistus oli juba alanud. Hommikuvalgus voogas võlvi alt väheste palvetajate peale ja omaette seisvate nunnade sinakasmustadele kübaratele; hallipäine preester, kõigutades keti kõlinal viirukipanni, millest katkendlike pilvedena sinkjashall suits välja tungis, kuulutas ekteeniat ja koor kordas ühehäälselt-ängistavalt: „Issand, halasta! Issand, halasta! Issand, halas-ta-a!” Lõhnas magusalt viiruki järele, ikoonilampide nõrgad leegid võbelesid, tilkuvad küünlad pragisesid pühapiltide ees ja analoogionil lebava Jumalaema hinguselemineku imettegeva ikooni ees. Kord aastas kandsid palverändurid selle kloostrist välja ja käisid sellega mööda lähedasi ja kaugemaid kogudusi, kus peeti sel puhul palvust. Alustades teekonda Kuremäelt, saabus ikoon töölistikülla, kus me tollal elasime. Seda võttis vastu koguduseliikmete tihe summ. Ristimärki tehes ja üles tõstetud klaasitud ikoonikappi huultega puudutades läks igaüks ikooniga kohtudes selle alt kummardudes teed andvate inimeste vahelt kiirustades läbi ning ühines ristikäiguga. Vanad ja noored, mehed ja naised, lapsed... Ka mina läksin Kuremäe püha eset kohates selle järel teistega kaasa, ka ema läks, ja isa. Kõlasid ülistuslaulud, peade laine tõusis ja langes, kaks kohtuvat inimvoolu sulasid ühte ja nende kohal ujus veidi kõikudes imettegev ikoon.

„Emake valitseja, lunastaja halasta,” sosistati kõrval, jumalaema, lunastaja halasta meile.”

Tundmatu ikoonimaalija poolt kujutatud lahkunud Neitsi Maarja lamas purpursel asemel, tema rätikus pea ümber oli kuldne pühapaiste, kõrval seisis pühakud, kaks valgetii-

valist inglit ja maise ema kohale kummarduv Jeesus Kristus hoidis tillukest mähkmeis sülelast. Kirikukellad helisesid ajast ja tehasesuitsust tumenenud kellatornis, kõikusid brokaadist kirikulipud, ikoonikapi klaasilt peegeldus helesinine taevas...

Aga siin pühakojas analoogionil lebava ikooni kattekihti kuldasiid küünlaleegid, keerles aromaadne suits ja preestri vanaldane hääl kõlas kord veniv-laulvalt, kord vuristades, kandudes koos laulukoori häältega avara õhulise kupli varju.

Kui me pärast jumalateenistust päikesevalgusest üle valatud soojale kirikutrepile väljusime, küsisin isalt, kes on see imik, keda Kristus surnud Jumalaema juures süles hoiab?

„See on tema kehast lahkunud hing,“ vastas tema.

Nagu eelmisel ööl, kui tähed maani jõudmata langedes ära põlesid, hakkasin mõtlema — kas minu hing kusagil elama hakkab, kui ma ära suren, või ei näe ma enam kunagi seda, mis selles lahkes ilmas pärast mind sünnib?

Päeva teisel poolel suundusime vürstiproua Šahhovskajat külastama, paljuski tänu kelle mehe püüdlustele ja rahalistele annetustele Kuremäe klooster püstitatud oli. Vürst ise suri XIX sajandi lõpus ja oli maetud siiasamale Kuremäe künkale, aga kloostri juures tema enda ehitatud majas elas lesestunud vürstinna, kes oli juba üheksakümneaastane ja keda kloostri külastajad austuse märgiks ja tema kadunud mehele tunnustuse avaldamiseks pidasid vajalikuks väisata.

Teel kohtasime kaht kusagile minevat nunna. Üks neist, vaadanud kulmudele tõmmatud musta rätiku alt isale otsa, langetas samas silmad ja tundsin justkui tema hetkelist kohmetust. Mälus sulasid millegipärast kokku — ere päikeseline päev kloostriaias ning musta raamitud kahvatuja otsekohe pilku maha lööv naisenägu...

Väike kuivetonud vürstinna valges tanus ja samasuguses lumivalges kleidis, mille rippuvatest käistest ulatusid välja kõhnade käte peenikesed kaelabad, võttis meid vastu oma

maja ääres, istudes punutud tugitoolis madala lauakese taga, millel oli poolik marmelaadikarp. Pisut eemal seisis alandlikult vürstinnat teeniv noviits ja nad olid nii jahmatavalt erinevad — noore noviitsi nägus nägu ja vanakese kortse täis kollakasvalge pale... Kollase-violetseid võõrasemasid täis kasvanud klumbil ja välistrepi tugiposte katva mungalille tulipunastel õitel väreles läbi kaselehestiku tungiv päikesehelk, lõhnas magusalt kusagil keeva vaarikamoosi, küpsete õunte ja veel millegi tabamatu, kõikjal siin tunda oleva — kloostri järele.

Isa suudles vürstinna suurte sünnimärkidega kaetud kätt, mina kummardasin kraapsu tehes ja vanake kutsus meid istuma laua äärde nihutatud tugitoolidesse. Ta hääl oli terav, ta rääkis valjusti — arvatavasti kuulis ise halvasti –, kuid pilk oli läbitungiv ja terane. Ajanud isaga mõne sõnakese juttu, pöördus ta minu poole:

„Mis su nimi on, poiss?”

Kuigi isa oli mind juba tutvustanud, kordasin kõvasti:

„Dima.”

„Millises klassis sa õpid?”

„Läksin üle neljandasse.”

Vürstinna vaatas rangelt mulle otsa ja nihutas lähemale karbi tuhmilt läikivat marmelaadi:

„Lase hea maitsta, poiss.”

„Aitäh,” tänasin, kuid marmelaadi ei puudutanud. Niipea, kui olin vürstinnat näinud, kerkis silme ette illustratsioon isa raamaturiulil seisvast raamatust — samasugune üleni valgesse riidetatud vanake — padaemand. Olin juba Puškinit lugenud ja kartsin teda... Nihelesin kriuksuval toolil ega kuulanud, millest vanaeit isaga räägib.

Kui hakkasime temaga hüvasti jätma, kutsus ta noviitsi ja käskis midagi tuua. Too käis majas ja tuli tagasi heledate kaantega raamatuga. Vürstinna ulatas selle isale ning ta vanaldane nägu muutus kurvaks ja lahkeks. Mul hakkas temast millegipärast kahju...

Selles raamatus jutustas vürst Šahhovskoi Kuremäe kloostri ajaloost. Ma ei lugenud seda läbi. Mäletan vaid fotot — veel noorepoolne piiratud habemega väarikas nägu — vürst Šahhovskoi, tuline õigeusu ja Kuremäe kloostri eest võitleja.

Vürstinna juurest tagasi tulles läksime veelkord kirikusse. Seal hingitsesid endiselt violetsetes kausikestes tuluke- sed pühapiltide ees, millelt silmitsesid pühakute ja peaingli- te palged, endiselt põlesid pragisedes küünlad kõrgetes küünlajalgades altariastmeil, kus kuldses poolvarjus lamab Jumalaema hingeheitmise ikoon, kuid ruum oli inimtühi, avaras ja kaikuvas tühjuses kõlas evangeeliumi lugeva nun- na monotoonne üksildane hääl.

Isa viis peale raamatu koju Kuremäel kloostripoekesest saadud Nikolai Imetegija pühapildi. Vängelt lakkvärvide jä- rele lõhnvalt tahvlilt vaatas vaimulikurüüsse riidetatud pü- hak arukalt ja osavõtlikult, hoides vasakus käes pühakirja, parem oli aga üles tõstetud õnnistuseks. Kui isa tuldi viie aasta pärast arreteerima, pistis ema selle ikoonikese talle jope taskusse, milles ta meie juurest igaveseks ära viidi.

Sõitsin Eestisse Siberist rohkem kui neljakümne aasta pärast. Käisin neis kohtades, kus möödus lapsepõlv, kuhu jäi kõik, kuid vahepeal on kõik muutunud. Tallinnast Leningra- di, kust mul varem lennukipilet Tomskisse ostetud oli, sõit- sin linnadevahelise bussiga. Mootorimürin, asfalttee, hari- tud põllud... Ja kusagil metsade roheline taga aeglaselt eemalduvad üksikute kirikute tornid ja põlenud põlevkivi aherainemäed. Linnakeses Rakvere ja Narva vahel nägin vilksamisi kirjatud torniga bojaarimaja meenutavat meelt- liigutavat väikest kirikut ja mälus turgatas — siit suundu- sime isaga kunagi jalgsi Kuremäele. Meenus loojuvas päike- ses helenduv klooster, kuuvalge öö, tähesadu...

Täna, aastakümneid hiljem, tean, mis sai hiljem isast, emast, minust ja minu õekesest Svetlanast, kes suri emaga ühel päeval nalga sundasumisel Vasjuganis, olles vaid kuus

aastat ilmas elanud. Tean kõike, mis tookord ees ootas, nüüd aga minevikku on jäänud. Kuid, nagu ka tollal, jääb tulevik mulle tundmatuks, ma ei tea, mis mind ees ootab ja neid, kes on minu kui täiskasvanu ellu tulnud ja mulle vanas eas kallid.

Tean vaid, et pärast minu surma on endiselt olemas seesama maa ja igavene taevas selle kohal, igal aastal hakkavad kevaditi lehed samamoodi õrnalt sosistama, seejärel aga, hõrenedes talvise une valdusse vajuvas metsas, ajavad sügisei kurvalt veidike juttu... Samasugused lilled hakkavad õitsema ja närbuma, metsalagendikel liibub sama rohi kellegi paljaste lapsejalgade vastu ja kusagil seal, kaugel-kaugel läänes viib sama tee Kuremäe kloostri.

Mina ei näe aga enam selle maailma ilu, ei kuule, ei tunneta... Kaob minu piinatud mäluja keegi ei jutusta, kuidas me isaga mööda seda teed läksime, mida ma mõtlesin, millest me rääkisime. Võibolla aga kusagil maise elu piiri taga kohtud sa nendega, keda nii piinavalt armastasid? Saad kokku ja hakkad suure häälega nutma...

Mäletan eredat päikesevalgust, kui ma kauges lapsepõlves pärast pikka meelemärkusetust silmad avasin ja enda kohal ema nägu nägin. Võib-olla näen sel hetkel, kui sellest ilmast lahkun, samuti valgust ja minu kohale kummardunud ema. Näen õekest...

Võib-olla on aga tõsi, et elust lahkunute hinged jätkavad tõesti elu hiljem sündinuis? Sõitsin hiljuti bussis ja minu vastas istunud tundmatu naise süles olnud pisike tüdrukutirts vaatas mulle vahetpidamata otsa. Ema püüdis tema tähelepanu kõrvale juhtida, kuid tüdrukuke pööras kangekaelselt pea minu suunas ja vaatas üksisilmi, vaatas, justkui püüdes midagi meenutada. Äkki säraski ta näokesel naeratus. Pärastpoole, kui see naine lapsega bussist väljunud oli, istus tema asemele keegi teine, ja mulle viirastus veel kaua see rõõmus lapselik naeratus. Võib-olla tundis see maimuke mind oma teises elus. Selles, kui mul oli väike õeke Svetla-

na... Ainult et kas nüüd on antud mind ära tunda?... Tollal olin ma poisike, nüüd — vanamees. Kuidas tahtnuksin, et lapse hing mind ära tunneks...

Kas on tõesti antud vaid korra koos olla, vaid ühe korra?

1998. a.

ÄIKESE EEL

Ajalukku läinud kahekümnenda sajandi tormilised kolmekümnendad aastad on osa minu elust, milles olid vanemad ja lapsepõlv, sinna kuulusid koolid, kus ma õppisin, Baltikumi linnad kitsaste munakivisillutisega tänavakestega, sinna kuulusid õunapuude ja õlgkatustega Petserimaa külad, põlevkivisuitsust tahmunud barakkide ja kõrgete koksimägedega töölisasulad... Minu mälus hoitud paigad, kuhu ma tulin koos vanematega ja kust me jälle taas ära sõitsime, et kusagil kanda kinnitada, aga seejärel jällegi ära sõita. Siis tuli kolmekümnendate-neljakümnendate piirijoon — rahutu aeg meie vanematele, kes aimasid ette oma vältimatut saatust...

Meie pere saatus ja tuhandete meiesuguste oma otsustati siis, kui otsustati kolme väikese Balti riigi saatus. Ja nende saatus, kes elasid seal. Saksamaa poolt septembris 1939 Nõukogude Liidule loovutatud Eesti, Läti ja Leedu valitsused, püüdes meeleheitlikult säilitada oma maade sõltumatus ning tulles vastu võimsa idanaabri ultimatiivsele nõudmisele, lubasid Punaarmeele rajada oma territooriumile sõjaväebaasid. Merel suundusid saartele ja Balti sadamatesse sõjaväe transportlaevad, riigipiire ületades liikusid raudteel sõjaväe-ešelonid punaarmeelestega, hobustega ratsaväe ja transpordi tarbeks, platvormid kahurite, tanketide, väliköövide, laskemoona kastidega... Need sõitsid avatud semaforidega raudteel, möödusid linnadest, raudteejaamadest ning pooljaamadest, möödusid taludest, mõisatest, möödusid talupoegade kividega piiritletud põldudest...

Et haarata territoorium, ette valmistada platsdarmid, kaevata, ehitada, betoneerida... Kiirkorras valmistuda sõjaks.

Sai üha selgemaks, et sõlmitud mittekallaletungilepingule vaatamata, varem või hiljem alustavad Saksamaa ja Nõukogude Liit omavahelist sõda ja nende teele ettejäanud Balti riikidel tuleb tahes tahtmata ühineda ühega neist kahest. Baltikumis kardeti õigustatult bolševikke, sakslasi aga ei armastatud siin kaugetest aegadest saadik. Valikut polnud, kuid oli lootus, et sõja korral Punaarmee ei luba Saksa vägedel sisse tungida. Baltikumi tuultes hajus mööduvate auruvedurite suits, hajusid venekeelsete laulude sõnad punaarmeelastega täidetud vagunitest. Vene emigrantidele sümboliseeris siia saabuv Punaarmee kodumaad. Seda endist, südamelähedast ning teist, mida kodumaalt lahkunud enam ei tundnud, kuid mida oli oodata bolševikelt emigrantidel nendes riikides, kus olid loodud perekonnad ja kus sündisid ning kasvasid nende lapsed?

1939. aastal toimus Nõukogude vägede Balti riikidesse sisseviimise esimene etapp. 1940. aastal nõudis Nõukogude Liit ultimatiivselt Eesti, Läti ja Leedu valitsuste väljahaatamist ja uute väeosade sisselaskmist nende riikide territooriumile. Vastamiseks anti aega mõned tunnid. Ultimatumid võeti vastu, Moskvast saabus Ždanov uut Eesti valitsust moodustama, Leedus tegeles sellega Dekanozov ja Läti sõitis Võšinski.

Ja kõiki teid kasutades valgusid idast järjekordselt jälle kohale Punaarmee üha uued üksused.

Oli suvise koolivaheaja neljas nädal, minu elus viimane koolivaheaeg. Aasta pärast puhkeb Suur Isamaasõda, kuid ees oli veel kolmsada kuuskümmend viis rahupäeva, ning see päev – 22. juuni 1940 oli päikesepaisteline ja rahulik. Sellest, et Tallinnas on uus võim, sain ma teada oma sõbralt Svet Mamontovilt, kelle juurde tulin jalgrattaga sõitma. Oma jalgratast minul ei olnud ja meie kahekesi sõitsime vaheldumisi vana jalgrattaga, mis kuulus tema isale.

„Hommiikul Januš Šukelt kuulis raadiost, et meil on uus valitsus” — ütles Svet. Ta istus trepiastmel ja lappis ratta sisekummi. Tema täisnimi oli Svjatoslav, ema kutsus Svetikuks, aga poisid lühidalt Svetiks. Ta oli aasta minust noorem, maikuus lõpetas kuuenda klassi ja sügisel kavatses asuda õppima Tallinna gümnaasiumis.

„Päts kukutati, ütles Svet, ka Laidoner... Kõik kukutati.”

Meie vanematel raadiot ei olnud, kuid Šukelti perel, kes olid Mamontovi perele naabriteks, oli raadiovastuvõtja.

„Janka räägib, et mitmel korral teatati. Tema õed kuulsid samuti.”

„Ja mis nüüd saab?” — küsisin mina.

Svet kehitas õlgu.

Otsustamisel oli selle riigi saatus, kus me elasime, kuid me ei mõelnudki, et see traagika on nii lahutamatu seotud meie saatusega. Ma ei teadnud, et sügisel ei siirdu ma õppima Tartusse, kus mind ees ootas kaks järeleksamit.

Ma jätkasin korralikult käimist eesti keele järeleaitamise tundides proua Oderi kodus, kus ta tüütuseni sundis mind pöörama eesti pöördõnu, käänama nimisõnu ja kirjutama diktaadi järgi katkendeid Juhan Liivi jutustustest. Ära minnes ma jätsin temale kontrollimiseks vihiku ja kui ma järgmine kord tagasi tulín, siis oli minu kirjutatud tekst kirju parandustest, mis olid tehtud samasuguse punase tindiga, nagu olid manikööri järel proua Oderi küüned tema paistetanud sõrmedel. Tal oli aastaid pisut üle neljakümne, ta andis algkoolis eesti keele tunde, mees töötas raudteel ja lapsi neil polnud.

Juunis 1941 mees arreteeriti, aga tema saadeti sundasumisele. Sinna, kuhu ka meid – Siberisse taigasse Vasjugani.

Kuid tookord neljakümnendal aastal meie kõik elasime veel Kiviõlis — proua Oder telliskivimajas teisel korrusel, kus alumisel korrusel asusid vaksali ruumid, aga mina vanematega elasin Lille tänaval, Svet — Raudtee tänaval...

Piki raudtee tänavat kulges põlevkivi ümbertöötlemise-
tehase plankaaia taga raudtee, seepärast oli ümbruskonnas
pidevalt tunda tehase ja auruveduri suitsu aga see lakkama-
tu lehk ei suutnud maha suruda õitsvate akaatsiate ja sireli-
te lõhna. Raudtee tänav oli peatänav ja ka pikim tänav asu-
las, siia avanesid tehase pääsla väravad, siin oli raudteeüle-
sõit, sellel tänaval asusid õigeusukirik ning mitte kaugel
rahvamaja, kus meie Svetiga käisime koroonat mängimas,
raamatukogust raamatuid laenutamas, kuid mõnikord ost-
sime kümne sendi eest kinopiletid pühapäeviti demonst-
reeritavatele filmidele. Ei aimanud mina, et saabub päev, kui
meid ja meie vanemaid tuuakse siia konvoi saatel ja et see
hall kivihoone jääb igaveseks minu mällu majana, kus vii-
mast korda oli koos kogu meie pere.

See juhtus 14. juunil 1941, nädal hiljem Saksamaa tungis
Nõukogude Liidule kallale. Kuid nüüd oli toimumas selle
sõja eelmäng ja nädal varem toimuma hakkavatele sünd-
mustele.

Svet lappis ära sisekummi ja hakkas rattapumbaga ta-
gumist ratast pumpama, kui tänavalt kostis lähenevat kära.
Laiali kasvanud sirelid takistasid nägemast, mis seal toi-
mub, ja jätnud jalgratta trepile, läksime jalgvärava poole.
Umbes kümmekond inimest olid juba möödunud nelja kor-
teriga majast, milles elas Svet, keegi neist kandis punalippu
ja puuwardast alla rippuv punakanga tükk kõikus sammude
taktis. Hoidudes teatud kaugusele ees kõndivast inimgru-
pist, liikus nende kannul rahvahulk.

„Nagu ristikäik”, ütles Svet.

Kuid ristikäiguga sarnasust polnud. Väaneldes küljelt
küljele, sõitsid protsessiooni sabas mõned poisikesed. Ma
hõikasin kõige lähemal olnud Šurka Butuzkinile, kellega
veel neljandas klassis istusin ühes pingis. Šurka pidurdas ja
pani jala maha pehmeks sulanud asfaldile.

„Kuhu rahvas läheb?”, tundsin ma huvi.

„Te, te, ...”

Šurka kogeles tugevalt, eriti siis, kui teda õppimata jäetud koduse ülesande tõttu õpetaja koolitahvli juurde kutsus. Mulle isegi tundus, et ta teeb seda meelega, et õpetaja kannatust kaotades paneks ära hinde "neli ja laseks tal rahus minna. „Te, ...te...te...tehasesse”, hingas välja Šurka.

„Milleks?”

„Mii...mii...miitingule. See...seal...”

„Lähme, Dimka, vaatame”, katkestas Svet, ära ootamata, kuni Šurka suudab asja selgitada. Ohanud solvunult, sõitis Šurka rongkäigule järele, aga meie, ületanud tänava, lippasime piki raudteetammi tehase poole. Oli palav, päikese kuumusest higistavad liiprid lõhnasid kreosooli järgi, kaugelt tuli meile vastu rong ja tema kohal taevas hõljus laiali valguv suitsupilv.

Rongikäiku juhtinud inimjõuk peatus pääsla juures. Pitsut tagapool kogunes kokku neile järgnenud rahvas. Väravate ees paistsid kaks politseinikku. Varem siin politseid ei olnud. Kuni meie nihkusime pääslale lähemale, ilmus kohale tehase direktori asetäitja. Tavaliselt korralikult riietatud ja enesekindel, nüüd aga pintsakuta, higine, tasakaalu kaotanud, pigistas ta närviliselt peos olevat taskurätti ja püüdis veenda tema ees lipuga vehkivat inimest, et tehases miitingut pidada ei saa. Politseinikud tõkestasid vaikides läbipääsu väravatest, üks neist oli vanem ning sünge, teine nooruke ametnik oli näost kahvatu ja näis olevat ehmunud. Summutades vaidlejate hääli, möödus pikk kaubarong. Läbilõikavalt vilistades hõikas auruvedur, veeresid mööda vagunid, tendrid, tsisternid, välgatasid üksteise järel raudteel valguse ja varju laigud. Kiirust lisades, möödus viimane vagun, mille avatud platvormil seisis sõdur, panoraam raudtee taga avanen, kuid otsekui mingi suure südame kiirenenud löögid, kostsid eemalduvate vagunirataste kolksumine rööbastelt.

„Kuradi bürokraatid”, karjus rahvajõugult toetust otsiv ja end rahva poole näoga pööranud lipuga mees. „Me läbiviime miiting mujal! Aga varsti siin luuakse kord majja!”

Vööni avatud helepruunis särgis seisis ta meile Svetiga päris lähedal ja järsku tundus mulle, et kunagi varem olen teda näinud, seda rõugearmilist nägu...

Sellel päeval ma õppisin kodus köögilaua taga koolitundideks, ema oli läinud poodi ja mina olin unustanud riivistada välisust ning meile sisenes tänavalt märkamatu keegi tundmatu. Ma ehmusin sellest, kuidas ta siia jõudis, ehmuksin tema rõugetest armistunud näost ja sellest, kuidas ta imelikult üksisilmi vaatas mulle otsa. Ootasin, et ta midagi ütleks, kuid tema ulatas mulle vaikides kortsus paberitüki oma läbipuuvivat pilku minult lahti laskmata. Sellel paberitükil oli trükitähtedega kirjas: „Mina olen eesti tumm...”. Edasi tulid veel mõned sõnad, millest lugesin välja vaid ühe sõna „raha”. Ma juba oskasin lugeda eesti keeles, kuid ma ei teadnud, mida tähendab sõna „tumm”. Seda sõna, mis tundus mulle niisama hirmsana kui see inimene ise, mäletan tänini. Ma mõistsin, et ta palub almust, mul oli ranitsas kahesendine vaskmünt, ma andsin selle tummale, kes pistis mündi palitu taskusse, heitis pilgu meie väikesele köögile ja läks minema, jättes põrandale porised jäljed. Hiljem ma ei näinud teda kordagi, kuid millegipärast kartsin kaua, et ta tuleb veel tagasi. Kasimatus palitus, muljutud rippuvate servadega mütsiga... Möödus tõenäoliselt viis aastat, ja nüüd tundus mulle, et minu ja Sveti vahetus läheduses seisab inimene, kes on toosama... Kuid too oli ju „tumm” — nemoi, aga see rääkis...

Rahvahulk liikus mööda Raudtee tänavat vastassuunas. Ka meie Svetiga läksime kõigiga kaasa. Aeglaselt pedaale vändates, sõitis meie kõrval Šurka Butuzkin, kuid mina ei küsinud temalt midagi. Möödusime kirikust ja kellatornist, mis oli püstitatud vähe eemale, keerasime põiktänavale, selja taha jäid ühetaolised ühekordsed majad, kuurid, pood ja peatusime äratallatud platsil hiljuti ehitatud tehase poliikliiniku juures. Andnud punalipu kellelegi saatjatest, ronis rõugearmiline ehitajate poolt mahajäetud laudadest kokku-

löödud alusele ja teatas, et avab miitingu. Lõi lahti paberilehe ja hakkas valjul häälel ettekirjutatud teksti lugema. Aegajalt vaikis, arvatavasti püüdis tekstist aru saada, seejärel jätkas järsult sõnu karjudes. Minu kõrval hoidis noor eestlanna roosa tekikese sisse mähitud rinnalast, kes ikka ja jälle üritas nutta. Ema kummardus tema poole ja püüdis kiirustades rahustada last. Keegi kutsudes rahvast vaikima, karjus tema peale, mina kuulsin vaid üksikuid fraase, mida rõugearmiline poodiumilt karjus

„...Tervitame Eesti rahva Valitsust...Ühinegu uute ajalooliste ülesanneteks... Tervitame Puna Armeet... Nõuame riigikogu laiali saatmine... Nõuame ekspluataatorliku maavalitsuse likvideerimine... Nõuame vaenulike elementide kõrvaldamine...”

Laps nuttis üha valjemalt.

„Tervitame... Nõuame...Nõuame...”, karjus rõugearmiline.

Lõpetanud teksti lugemise, ta vaatas uurivalt all seisvate inimeste peale ja jällegi viirastus mulle, et ma varem olen juba näinud seda hirmutavat rasket pilku.

„Kes on vastu? Tõstke käed—kes on vastu!”

Ülestõstetud käsi polnud.

Vaenulike elementid — враждебные элементы... Tuleb aeg, ja tuhandeid mehi, naisi, lapsi hakatakse kandma nimekirjadesse vaenulike elementide kõrvaldamiseks. Nendes nimekirjadesse kantakse meie vanemad, neis oleme meiegi koos Svetiga, sinna kantakse minu viieaastane õeke Svetlana, seal on ka minu kõrval seisev eestlanna ja tema rinnalaps. Umbes ja väljaheidetest haisevas vagunis veetakse meid kõiki Siberisse ja see lapsuke ema kätel nutab päeval ja ööl. Iga päevaga ja iga ööga muutub lapse nutt alumistelt naridelt üha nõrgemaks ja vaiksemaks, kuni kuisagil Uraalide taga vaikib alatiseks...

„Miting lõppetud. Resoluutsija võtata. Jaadate minna.”

Rõugearmiline ronis postamendilt alla ja ma ei näinud teda enam.

„Lähme, Dima”, Svet puudutas mind kergelt küünarnukist. „Lähme koju, sõidame jalgrattaga”.

„Läheb vist vihmale”, laususin mina. Oli vaja minna proua Oderi juurde grammatika harjutusi kirjutama. Ida-taevast lähenes sinakas-must pilv, ning otsekuu põgenedes selle eest tiirutasid, madalal maa kohal pääsukesed. Kusagil kaugemal müristas. Lähenes äike.

...Rohkem kui nelikümmend aastat hiljem kord Moskvast viibides, ma läksin lõunat sööma Venemaa Föderatsiooni Kirjanike Liidu sööklasse Komsomoli tänaval ja sattusin ühte lauda endise meremehega, tolleaegse Vene Föderatsiooni Kirjanike Liidu vastuvõtukomisjoni esimehe asetäitjaga. Millegipärast oli kirjanike liidus erinevatel ametlikel ja mitteametlikel töökohtadel palju endiseid pensionile läinud meremehi. Jutuajamise ajal ma laususin, et kunagi olen elanud Eestis.

„Aga mina teenisin seal”, ütles tema elavnedes. „Alustasin enne sõda. Neljakümnendal aastal, kui seal nõukogude võimu kehtestati. Meie laev seisis Tallinna reidil, me jälgisime binokliga, mis kaldal toimub.

„Aga mida nimelt?”, tundsin huvi mina.

„Kuidas sündmused arenevad Näeme – rahvas läheb punaste lippudega, loosungitega – tähendab, et kõik on kombes”.

„Aga kui...?”, küsisin mina ja vaikisin.

„Kui..., minu vestluskaaslane puhkes naerma. „Kui... Aga milleks siis meie tookord seal olime?”

Igaühel on oma nägemus minevikust ja ta mäletab seda omamoodi. Sõltuvalt oma elukäigust, sõltuvalt sellest, kuidas teda kasvatati, kelleks kasvatati... Keegi vaatas lahingulaeva pardalt binokliga kaldale, keegi kõndis punalipuga ja keegi ootas hirmuga, mis nüüd toimuma hakkab

1994. a.

ISA MÜTS

ISA tööotsingud, millest alatasa kuulsin, kui hakkasin juba millestki aru saama, rändamine erinevate korterite vahel, kus me veidi aega elasime ja kust siis jälle teiste peremeeste juurde elama asusime — kogu meie halvasti korraldatud emigrantlik eluolu oli midagi, millesse suhtusin toona kui enesestmõistetavasse. Meie arvutud kolimised sulandusid minu mälus kokku viletsat kraami täis rappuva vankri kõminasse, millel olid meie ruudulised reisikotid, krigisev pesukorv, fiiberkohver ja teerihmadega kinniseotud võõtmadratsid... Kõigis korterites oli üks ja seesama kopituse, naftaliini, vana mööbli segune lõhn, kempas asus iga pool ukse taga esikus. Ka toad, kus me elasime, tunduvad mulle täna ühesugused — tingimata pottahi ikka nende korduvate siniste joonistustega siledatel, paiguti täkitud kahhelplaadidel, emailkann ja -kauss pesemise jaoks, kohmakas riidekapp, lohku istunud toolid, laest alla rippuv lamp, kärbsemustaga kaetud laineline lambivari... Kõik see ei ole meie oma, kõik on pererahva oma. Määritud tapeetidel on vigurlikud lilled, mis mulle palavikus olles tunduvad kord kummaliste lindudena ja siis jälle mingite loomade peadena. Nägemused muutuvad nagu tuulest aetud pilved — veidrad pead muutuvad laineliste suletuttidega rüütlikiivriteks, kiivrid muutuvad nägudeks — kord kurvad naiselikud ja siis hirmsad vanainimese näod... Kõik see seostub minu mälestustes Tartuga. Ja voorihobuste kapjade plagin ja kellegi hooletusse jäetud aed kõrge tara tagaja tuvid Barclay de

Tolly läikivmusta mälestussamba pealael ja Tartu hägune taevas...

Seal, Tartus, olin pikalt haige ja arst ütles, et tõenäoliselt ma suren. Tema sõnade kiuste jäin ellu. Ehk jäin ellu tänu uskliku ema palvetele. Aga kaheteistkümne aasta pärast tuli surm temale järele. Ta suri Vasjuganis nälga samal päeval minu kuueaastase õekese Svetlanaga...

Kuid see sündis juba hiljem. Aga siis, kui me kahekümnendate lõpus rändasime, polnud Svetlanat veel olemas, ema tõlkis prantsuse keelest mingit bulvariromaani, mis lubati kuskil ka välja anda, kuid ei trükitudki, isal õnnestus aeg-ajalt tööotsi teha, meid aitas isa õde, minu tädi Ljuba, kuid elu muutus üha raskemaks — algas tervet läänemaailma enda alla mattev majanduskriis. Pärast minu paranemist haigestus kauaks mu isa ja me käisime emaga haiglas teda vaatamas, seal oli raske haiglalõhn ning kõrgete, justkui kirikuakende ja valgete seinte tõttu oli seal imelikult valge. Ja see haiglapalat, kuhu tuli minna mööda lai treppe ja pikki koridore, vastuvõtutoa põrand, ruuduline, justkui suur malelaud, luteri kiriku kellade pidevana tunduv matuselöökide kaja — kõik see on samuti Tartu.

Kolmekümne üheksanda sügisel tulin taas sellesse linna, tegin sisseastumiseksameid eestikeelsesesse reaaloõppeasutusse ja mind suunati elama pansionisse, mida pidas elatanud saksa proua von Ramm. Jälle oli siin kõik see, mis lapseõlveski — pottahi, kann ja pesukauss, kõrvaltuppa läbikäiku tõkestav kogukas kapp, pleekinud tapeedid kummaliste lillede ja niiskuslaikudega, kuivanud põrandaga külma veranda taga hooletusse jäetud aed, akna taga telliskivist umbsein, venivad kellalöögid õhtuhämaruses... Rõske sügis läks Baltikumi kohta üle tavatult külmaks talveks, esmakordselt vanematest kaua aega lahus olles tundsin nende järele igatsust ja aeg venis piinavalt pikalt.

Kuid ka see oli pärast... Kellaosutid liiguvad oma ringe tehes, mõõtes mööduvat aega: mis oli täna, muutus eilseks,

eilne — üleilseks. Lähevad päevad, aastad, aastakümned. Varsti käib maha ka minu elukella kunagi üles keeratud vedru ja sihverplaadi osutid jäävad liikumatult seisma. Seni kuni nad liiguvad, kuni süda lööb, kiirustan ma oma lugu jutustama, tahan jõuda... Räägin millestki ammu, kuid järsku tuleb mälusügavustest esile midagi sellesamaga seotut, kuid hiljem sündinut, ja ma rikun esituse kronoloogiat. Ütlen: „See oli pärast.“ Kuid ka see „pärast“ oli juba kauges minevikus. Oli, möödus...

Varsti pärast seda, kui isa haiglast välja kirjutati, meil lõpuks vedas — ta võeti raudtee-ehitusele kümnikuks. Nüüd ei kolisenud meie kraami täis vanker enam munakivisillutiisel, vaid veeres pehmelt mööda külavaheteed ühest külakesest teise, kuhu me kolisime vastavalt raudteeharu ehitusjärgule Tartust Petserisse. Taluhobuse laka kohal rappub look, liivase tee ääres sirutuvad taeva poole männid, teepervel ja pohlavälu tumerohelisel lehestikul helklevad päikesekiired, on tunda oksapuumetsa lõhna, voolava merivaiulise puuvaigu lõhna, sookailude lõhna. Kärü peal on needsamad teerihmadega kokku tõmmatud madratsid, kulunud reisikotid ja sumadan, punutud pesukorv.

Üheteistkümne aasta pärast viime need kompsud raudriiviga suletud gulaagivagunis endaga Siberisse kaasa. Kaubavaguni alumiselt narilt vaatan taskunoaga laudade vahele uuristatud pilust mööduvaid põlde, ülesõite, õlgkatustega taresid, üksluise värviga värvitud jaamahooneid, veevõtutorne, tühjusest haigutavate silmakoobastega ja mahakoorunud värviga kellatornidega kirikuid... Me sukeldume tunnelite pimedusse ja viskume taas suletud vaguni seinte taga valitsevasse heledasse avarusse, meie all kõmisedavad üle mingite suurte ja väikeste jõgede viivate sildade löövid, on tunda vedurisuitsu, pesemata kehade, mähkmete lõhna ja meie vastasnaril hakkab noore eestlanna kätel piinavalt nutma rinnalaps.

Ešelon peab veel kaua, kaua ida poole sõitma, täidetud naiste ja lastega, aga kusagil selle järel tuleb mööda neid-samu lõputuid relsse veel samasugune rong nende hukkumisele määratud meeste, isadega... Mingil möödasõidul saavad need ešelonid kõrvuti olema ja ülemiste naride naised, liibudes vastu raudvarbu, millega on võretatud kitsad aknakesed, hakkavad oma mehi hüüdma. Nad hakkavad kedagi otsima, millegi kohta murelikult küsima, paluma midagi edasi anda... Aga siis kriiksatab vedur justkui ootamatust valust ja aeglaselt kiirust lisades veerevad haagitud vagunid mööda naabertee samasugustest vagunitest. Raudteetammi halli killustiku kohal hõljub rebestatud suits, rataste vahelt vilksatab valgust ja kiirenev karm rattakolin matab endasse hääled. Maha jääb Uuralite-eelne jaam tellistest pumbajamaga, künnivareste mustade pesadega paplitel ja minu mälu sööbib igaveseks pilt kellegi käte kahvatunud sõrmedest, mis on klammerdunud vaguniakende raudvõrestike külge...

Need kaks ešeloni on veel kord üheaegselt Sverdlovski sõlmjaamas, mis on nüüd juba kümneid kogunenud ronge täis topitud. Kuid ei sel esimesel korral ega ka teisel, viimasel ei näe me ema ja õekesega isa. Teame vaid, et ta on kusagil seal, meie kõrval. Meile üsna lähedal. Eraldatuna meie ešelonist vaid ainsa vaba rööpapaariga, mida mööda lõppematu voona liiguvad läände sõjaväeešelonid, kaks ööpäeva ootab rohelist tuld samasugune ešelon, nagu meie oma, väljasaadetutega Põhja-Bukoviinast ja sealsed naised ütlevad edasi, et kõrvalseisva kaubarongi taga seisavad vagunid Eesti meestega. Keegi ütleb — arvatavasti tahetakse meid siin maha laadida, arvatavasti pannakse mehed ja naised kokku, lapsed ja isad. Ja tärkab lootus... Kuid vaguneist mööda kõndivad konvoid vaikivad. Nad ei öelnud isegi seda, et juba mitmendat päeva käib sõda. Kuid me saime sellest juba aru ja öösel ütlen emale sosistades, et nüüd võetakse isa sõtta. Punaarmeel on suurtükiväelasi vaja. Ema paitab pimeduses mu pead ega vasta midagi.

Kuid hommikul logiseb väljas raudja kõrgete samadega konvoi lükkab kõrvale ööjaheda vaguni ukse ning karjub, et kiiresti otsitaks välja meeste talveriided. Naised hakkavadki segaduses askeldama, pannes oma meestele kokku esimest ja viimast pakki.

„Davai, davai!” kihutab konvoi takka.

„Davai! Davai!” kuulduv teravaid hüüdeid ka teiste vagunite juurest.

Ma tõmban nari alt välja meie pesukorvi, ema võtab kiiruga sellest kõige peal oleva isa palitu, kirjutab paberitükile kirja ja, surudes paberi palitu põuetaskusse, ulatab selle prügi täis tammil seisvale konvoile. Hiljem, taibates, ulatab ta ka isa taskukella: „Palun, andke see ka minu mehele. Ma kirjutasin tema perekonnanime paberile. Palun...”

Paljastades irvitades oma tuhmid metallhambad, libistab konvoi kella kalifeepükste taskusse.

Päeva teisel poolel, kui vagunite alt on üha enam tunda uriini ja kuumenenud liiprite haisu, huilgab kangestunud vedur, põrgatades järgemööda kokku puhvreid, pannes vagunid õõtsuma, ja meie rong sõidab edasi ida poole. Selja taha jäävad Uurali mäed, laiali laotub nukker stepp, vagunirattad räägivad ikka üht ja sama juttu ning selle lõputu kolksumisega sulandub ühte lapse kähe nutt. Iga ööga muutub see üha vaiksemaks, ikka jõuetumaks...

Kuid seda ešeloni, milles veetakse minu isa ja sadu teisi temasuguseid vahistatuid, veab vedur Sverdlovskist Põhja-Uuralite poole. Ema siiski loodab veel, et rongid kohtuvad kusagil, et meid ootab jaam, kus me kohtame isa. Kuigi talle anti üle juba talverõivad, kuigi kõik peaks juba selge olema...

Kahe nädala pärast oleme Uuralitest juba kaugel-kaugel, kaldaid üleujutaval ebasõbralikul Obil tõrva järele haisva praami trümmis. Ema, võttes pesu korvist Svetlanale kleiti, avastab selle põhjas isa talvemütsi. Ja ta surub nutma puhkedes oma näo selle võidunud voodri sisse: „Issand...”

Meie aga sõidame ja sõidame mööda Obi meile veel tundmatu Vasjugani suunas, küürus kaater, vedades vaevalliselt inimestega üle koormatud praami, levitab külmal kõledal jõel ängistavat, justkui naise hala, mootorimürinat:

„Issand... Issand... Issand...”

Poole aasta pärast aga, hirmkülma neljakümne esimese aasta talvel vastu neljakümne teist aastat päästab see isa müts ema hallineva pea Narõmi kärelda pakase käest, kui ema kelguga mööda talveteed Volkovost Uus-Vasjugani ja tagasi Volkovosse sumpab, kuhu komandantuur meid eri-ümberasumisele on määranud. Palju kordi käib ta selle tee läbi — kaheksa kilomeetrit sinna, kaheksa tagasi ja veel palju samme piki lummetuisanud jõge välja veninud rajoonikeskuse ühest otsast teise, et külmakange käega koputada kellegi uksele ja, kui talle avatakse, lävel seistes pakkuda meie viimseid asju vahetuseks mingisugustegi toiduainete vastu — kleit ämbritäie kartulite vastu, hõbelusikas kausitäie külmunud kapsa vastu... Käin mõned korrad temaga sellel rängal teel kaasas, mida tema nimetab Kolgata teeks, Svetlana jääb aga jaheneva tare akna juurde ootama, kuni talvehämaruses paistab kaks kelguga hulkuvat varju. Aga kevadel, kui muutub nähtavaks talitee, kui päevad muutuvad pikemaks ja kui majakatuste räästais hakkavad nutma jääpurikad, pole enam midagi vahetada. Surm muutub möödapääsmatuks.

Sügiseks jään ma ainsana ellu. Asjadest jäävad alles ema palitu, isa töökombinesoon, kaks talvemütsi — isa omaja minu, kaks Svetlana kleiti, tema laste kaelakee, jääb järele album piltidega ja mulle isa poolt sünnipäevaks kingitud Tarle raamat „Napoleon”. Vahetan Svetlana kleidikesed kantud sõdurisaabaste vastu, aga tema korall- tähekestest lastekee varastatakse minult ära.

Pärast ema ja õekese surma on mu hing läbielatust otsekui tardunud. Olen selles hirmsas mõistmatus maailmas nõutu, ehmunud, näljane, mul ei ole kusagil elada, ööbin

kord kolhoosi mahajäetud kanalas, kord kellegi õhtul köetud saunas; oktoobri lõpus aga, kui läheneb teine sõjatalv, lahkun Volkovost Uus-Vasjugani, naiivses lootuses, et suudan, nagu kunagi varem, koolis õppida. Justkui võiks endisest elust midagi veel taastuda, justkui saaks naasta... Kuid kõik see oli rikutud, kõik jäi hirmsa saatusliku joone taha.

Uus-Vasjuganis annab mulle peavarju halastav memm Potešiha, kuid tema hütis on juba kolm üürilist ja ta veenab kooli valvurit Stepanihhat mind korterisse lubama. Oma viimase särgi vahetan leivatüki vastu, hakkan koolis käima paljale kehale tõmmatud isa purjeriidest kombinesoonis, sellesamas hakkan magama põrandal pererahva hommiuks jahtunud ahju kõrval, kattes end ema palituga. Seda kombinesooni „küpsetan” kommunaalsaunas, mille libedal lavatsil ma häbenedes pesen oma kõhetut korpadega kaetud keha, eemal läbi saunaauru tungiva elektrilambi valgusvihust. Istun oma paljakspöetud peaga koolipingis üksi, mõtlen söögist, kardan, et pealepandud krae varjust roomab välja tõi ja minu taga istujad hakkavad naerma.

Mõnikord märkan bioloogiaõpetajast klassijuhataja minule pööranud kurba pilku; ta pöördub kellegi poole rajoonijuhtkonnast, et mulle antaks ülalpeetava pajuk - nelisada grammi leiba päeva kohta, kuid talle öeldakse ära — ma tuln kolhoosist, mulle ei ole pajukit ette nähtud... See õpetaja tundis minusugustele kaasa, tal oli hea süda. Mis ta nimi oli — olen unustanud...

Selles koolis on veel üks armas õpetaja, kes meenutab mulle millegi poolest minu eelmisi õpetajaid, Leningradist evakueerunud kirjanduseõpetaja, kes püüab kõigest ilma jäetud poisse tolle aja koledustest säästa. Pärast tunde külmas klassiruumis paneb ta ette teha tšehhovliku näidendi proove, milles mina ja Riiast välja saadetud juudipoiss peame mängima mõisnikke. Üksik ja täisid täis, pean ma tegema näo, et ärritun mingite Volovji Lužki'de pärast, vaidlema, missugune koer on parem — Otkatai või Ugadai... Ju-

mal! Missugune mõisnik, missugune koer? Stepanihha ütleb mulle iga hetk voodikoha üles ja mul ei ole jälle mitte kuskil elada, ma pole juba mitu päeva leiba sünnud... Ma kordan nürilt sõnu, unustan repliike, kuid õpetaja vihastab minu peale.

Ma ei mängigi selles näidendis, sest mina ja see teine poiss, kellega me pidime mõisnikke mängima, satume düstroofia pärast haiglasse. Palju aastaid pärast seda räägin ühel kohtumisel koolis lastele, et ma olin düstroofiahaige ja vastuseks kuulen üldist naeru. Need lapsed ei ole pidanud midagi nii hirmsat läbi elama ja annaks Jumal, et nad seda kunagi ka ei kogeks.

Kuid toona ei hoitud mind ega seda jõuetut juudipoissi haiglas kaua. Selliseid oli siis palju... Kümne päeva pärast käskis peaarst meile malmpotikese täie koorega kartuleid keeta ja välja kirjutada. Ma mäletan, kuidas me näppudega koorisime väikseid kuumi kartuleid, kuidas kiirustades tüh-jendasime meile öökapi peale jäetud malmkausi... Hommi-kul andsin kloori järele lõhnavas laoruumis tusasele sanita-rile haiglapesu ja sain temalt enda täitõrjes „praetud” pesu — kombinesooni, mütsi, ema mantli, auklikud sokid ja saapad. Juba andis tunda talv, tänav oli lumega kaetud, majade katused olid võõrastavalt valgeks muutunud ja kõikjal hiilis külm. Läksin külmast lõdisedes Stepanihha juurde ja nõja-tusin kõetud ahju telliste najale...

Arvatavad ei oleks ma enam kaua vastu pidanud ja mind oleks varsti surnuaiale viidud, kus ühes hauas puhkasid ema ja Svetlana. Mind päästis kirjanduseõpetaja. Seesama, kes pahandas selle peale, et ma unustasin näidendi sõnad. Olles korteris Stepanihha naabruses, nägi ta külmajoonis-tustega aknast, kuidas ma mööda läksin, tõmmates külme-tavaid käsi narmendavasse varrukaisse; ta astus samas sis-se minu korteriperenaise juurde, huvituses mornilt — kui-das ma kavatsen edasi elada.

Ma ei teadnud.

Järgmisel päeval läks Hanna Aleksejeva kalavabriku direktori juurde ja palus teda mind võtta raamatupidamisse arveametniku õpilaseks, seal töötas ka tema tütar. Nähtavasti vastutas südant valutav õpetaja minu eest, olin maju „sotsiaalselt ohtlik” väljasaadetute uue kontingendi hulgast, selliseid toona kontoreisse ei võetud. Kuid mind võeti, ma sain soojas töötada ja hakkasin saama pajukit. Surm halastas mu peale.

Vasjugani kalavabrik... Kui erinev oli see minu lapsepõlveellu jäänud põlevkiviutmistehasest, kus töötas isa! Seal pöörles päeval ja ööl miski raskelt telliskorpuste sees, kitsarööpmelisel saalis edasi-tagasi toimekalt vilet andnud vedur, vedades põlevkiviga laetud vaguneid, aga musta aherainemäe juurde viis ripptee, mida mööda sõitsid aeglaselt vagonetid veel jahtumata suitseva koksiga. Tahmana asulale langedes roomas kõrgest korstnast välja kord must, kord mürkkollane suits ja kolm korda ööpäevas hõljus majade, barakkide ja ümberkaudsete talude kohal pikk tehasevile, selle kume kõla andis teada järgmisest vahetusest. Mõnikord jooksin pääslasse isale vastu, ta väljus väsinuna samasuguste väsinutega ühes massis, riietatud ühesugustesse kahvatu-hallidesse tööliiskombinesoonidesse, kuid mind nähes lõi tema nägu särama.

Tehases, kus mul hiljem töötada õnnestus, tuhandete kilomeetrite kaugusel sellest, mis jäi teise ellu, ei olnud suitsevaid korstnaid, vagonette ega masinaid. Jõkke alla vajunud kaldapealsel helendasid sõja-aastal, neljakümne teisel värskete prussidega kiirustades üles ehitatud soolamis- ja suitsutamistsehh, vaaditsehh ja laod, mille kohal sirutus laudadest varikatus. Seal lõhnas kala, suitsuja haavapuu-laudade järele...

Aastate pärast, kui mu pea oli juba hall, sõitsin Uus-Vasjugani, tahtsin seda kohta näha, kuid aastate jooksul oli sisse varisenud jõe poolt uhutud kallas, vee alla oli kadunud maa, millel seisis kalavabrik ja selle kaldajärsaku kadumi-

sega justkui kadusid ka Vasjugani toonane kurbus, kannatused ja lootused. Omal kohal seisis vaid kaldast eemale ehitatud kalavabriku kontor.

Hämarus, kui ma lähenesin sellele möödunud aastate raskust kandva hoone välistrepile. Oli tunda lähedal asuva jõe, äsjasest vihmast märgade takjalehtede ja küla algusest lõpuni kulgeva inimtühja Nõukogude tänava märja liiva lõhna. Küla idaserval, juurviljaaedade ja palkmajade vahele surutud vana surnuaia viimase saarekese juures läheb see tänav üle teeks, mis pöörab Listvennoi järve äärest tumedasse metsa, läheb välja põldudele, möödub äärtelt tarnaga kinni kasvanud läbivoolujärvest ja mahajäetud kolhoosi viljapeksuplatsi juures suundub jälle taigasse, kus metsasihi teepervedel on harali kuivanud okstega vallis mädanevad surnud puud. Tee Volkovosse... Tee, mida ema nimetas Kogata teeks.

Päeval käisin kurvas kohas, kus külakalmistule pole jäänud ei riste ega hauakünkaid, kus kuivade okaste ja mustaks tõmbunud männikäbide rusu on kõik tasaseks muutnud. Läksin sinna ema ja õekese juurde, kes lebavad kuskil üsna lähedal maamullas, mis on juba kellegi vohavate kartulipealsetega juurviljaaed... Toetusin männi vastu ja hakkasin nutma. Ja kõik need kolm päeva, mis ma Uus-Vasjuganis veetsin, oli möödanik kindlalt minu kõrval. Kääru taha kaduv jõgi, ühtlaselt liivased tänavad, männik küla lõpul — kõik see meenutas mulle ja elustas minevikumälestusi.

Istudes üksi kalavabriku kontori välistrepil, meenutasin, kuidas ma siin töötasin, aastaid, mis tunduvad nüüd igipika talvena. Meenutasin isetehtud tindiga määritud lauaplaate, petrooleumilampe, mis süüdati hilistel talveõhtutel, kui rajooni elektrijaama vool ära võeti ja enne kui paljad laest alla ripuvad lambikesed aeglaselt kustusid, vilkusid need kolm korda. Meenutasin igavesti jäätununa tundunud aknalauaäärsega külma raamatupidamist, kust paistis maa tarbijate kooperatiivi pagaritöökoda, kust paksulõustaline laialiveda-

ja viis hommikuti vankri peale laudkasti erutavate kuumade leivapätsidega; nägin mõtteis piinavalt aeglaselt mööduvat pagari- töökoja katuseviilu varju, mille järgi arvestasin aega lõunasöögini, meenus möödumatu näljatunne, sõja lõpu ootamine, kui leiba on vabalt ja kõik saab olema teisiti...

Meenus, kuidas ma häbenesin oma räbalaid, riideid, kartsin, et teen midagi valesti. Meenus, kuidas üsna varsti pärast seda, kui mind tööle võeti, kutsuti kõik kontoritöölised direktori kabinetti koosolekule. Minule ei jätkunud istekohta, uksepiidale nõjatudes kuulasin, kuidas kõhetu peenikeste vuntsidega ja läbitungivate mustade silmadega direktor räägib distsipliinist, sotsialistlikust võistlusest, kaitsefondi soojade asjade kogumisest. Tema sõnadest raskusega aru saades tundsin ennast selles kabinetis kõigi teistega võrreldes alaväärsena, näis, et direktor vaatab sageli minu poole ja plakatilt tema selja taga näitas ka keegi ähvardavalt näpuga: „Mida sina rinde heaks teinud oled?”

Põiki minu vastas toolil küürus istuv Moskvast evakueeritud töödejuhataja Šumakov visandas pliiatsiga sõjaeelse ajakirja kaanele lähedalistuva direktori sekretäri profiili. Viirutas joonise üle, vaatas kahele poole ja, peatudes pilguga minul, hakkas kiiresti joonistama minu portreed — pöetud pead, eemalehoidvaid kõrvu, laiast kraest väljaulatuvat kõhetut kaela. Taskuõmbluste vahelt leivaraasukesi püüdes ootasin, millal ta ära pöörab ja mõtlesin igatsedes, et kuni tarbijate kooperatiivi söökla on veel avatud, pean sinna jõudma, lürpima taldrikutäie vedelat suppi, pärast jooksmata külma käes Kooperatiivi tänava otsa Stepanihha juurde... Auklikud sokid on jalgade külge külmunud, kindaid mul ei ole... Koosolek lõppes. „Kas kõik on selge?” küsis direktor lõpetuseks, närviliselt oma vormikuube-stalinkat sirgeks tõmmates. „Homme peab igaüks mingi sooja asja kaitsefondi andma. See on käsk... Kõik frondi jaoks, kõik võidu jaoks, seltsimehed!”

Hommikul pidin ära andma oma isa mütsi. Oleksin tahtnud anda enda oma, kuid isa oma oli parema väljanägemisega ja see oli mulle ka veidi suur. Ei mina ega ema vahetanud seda ei kartulite ega leivatüki vastu, see oli mälestus isast, kuid peale talvemütsi ei olnud mul midagi anda. Mõtlesin, et kui ma ei vii midagi, öeldakse mulle: „Sa oled vaenlase poeg ja ei taha seepärast fronti aidata.” Mulle tundus, et nad ei suuda uskuda, et ka mina olen Venemaa poolt ja soovin, et fašistid alistataks.

Soojad asjad anti raamatupidamises rühikale instruktorile, kes tuli hommikul kalavabriku kontoriselle sellesamal Nõukogude tänaval asuvast suurest majast, mille neljaküljelise katuse all olid rajoonikomitee ja rajooni täitevkomitee. Ma teadsin — seal on ülemused, kuid toona kehastas võimu minu jaoks teine ehitis Vasjugani kaldal, kus ülemused käisid vormipluusides, kalifeedes ja kroomsäär-saabastes ja kuhu kord kuus pidin kõrge trepi järske astmeid pidi tõsuma, et aru anda — ma ei ole ärajooksnud ega surnud.

Tumesinises kostüümis, allaasetatud vati tõttu sirgete õlgadega instruktor võttis kahe sõrmega minult mütsi, vaatas seda vastikust väljendava pilguga ja viskas põrandale, kus olid juba kellegi toodud allaõmmeldud taldadega vildid, midagi kirjut kootut ja pahempidi pööratud poolkasukas. Kõrval istuv sekretär märkis midagi vihikusse ja ütles, et ma läheksin ehitusplatsile, kuhu direktor käskis saata kõik kontoriinimesed laaste koristama ja palke koorima. Õues oli käre pakane, ent käsk oli minna ja ma läksin küla lõppu, kus puusepad ehtasid kalavabriku juhtkonnale määratud maju. Mulle anti reha ja ma hakkasin külmunud laaste ja kooretükke ühte hunnikusse riisuma. Hunnikud pandi põlema, aga need põlesid halvasti, alt immitses vastumeelselt valkjat suitsuja see kadus aeglaselt külma uttu. Käed ja jalad olid külmunud, hoidsin sageli kokkuriisunud hunnikute ligi, et sooja saada, aga need ei andnud sooja.

Järgmisel päeval töötasime jälle kontoris. Kaitsefondi tarvis kogutud asjad viidi kusagile ära, arvelaudade nupud plaksusid, suled koputasid tindipottide põhja, paberid sahisid... Kui tusane ja pidevalt mures pearaamatupidaja kabinetist ära läks, hakkasid kontorilaudade taga istunud naised vähehaaval oma asjadest rääkima, kuid pearaamatupidaja tuli varsti oma teistest eraldatud kohale seina äärde tagasi, kust tal olid kõik hästi silme ees, naised vakatasid ja taas rikkus vaikust vaid arvelaudade määrdunud nuppude katkendlik klõbin ja paberite sahin.

Möödus kolm kuud. Hommikuti külmetas veel, kuid keskpäevaks hakkas katuste lõunapoolsetelt külgedelt tilkuma ja mulderi äärde reastusid lumme tilkade tekitatud täpilsed uurded. Pagaritöökoja katuse vari laskus kaldu maja nurga taha iga päevaga ikka varem, kuid lõunavaheae- ga oodata oli veelgi piinavam.

Veebruaris sain teada, et isa on surnud. Mulle rääkis sellest Vera Borskaja, tüdruk, kellega ma kunagi Kiviõli koolis koos õppisin. Nüüd elas ta ema ja vennaga Volkovos, kuid mina kohtusin temaga rajoonikeskuses tänaval, kuhu ta tuli oma kleiti ja ema kingi toiduainete vastu vahetama. Kurvalt mulle otsa vaadates ütles ta, et ühele Kiviõlist väljasaadetud naisele tuli Uuralitest kiri tema mehelt, kes teatas talle neist, kes on surnud. Nende nimede seas oli ka minu isa... Kuni selle ajani ma siiski lootsin. Tahtsin uskuda, et ta on elus... Nüüd teadsin, et tervest meie perest olen järele jäänud vaid mina ja öösiti põrandal lamades nutsin hommi- kuks jahtunud ahju kõrval. Ent kuidagi oli vaja edasi elada ja ma ootasin väga piinarikkalt sõja lõppu, lootuses, et saan siis siit ära sõita. Mind ei oodanud mitte kuskil mitte keegi ja veel kaksteist aastat pidin ennast komandantuuris ära märkimas käima. Kuid ma lootsin... Ja sõda muudkui kestis ja kestis.

Kevadel vähendati leivapajukit - öeldi, et rajoonis on li- miit üle kulutatud ja viiesaja grammi asemel päevas anti

nüüd nelisada. Kakssada grammi võtsin hommikul, ülejäänud pärast tööd. Kui oleksin kõik kohe välja võtnud, ei oleks päeva lõpuks enam midagi jäänud, nüüd aga teadsin, et õhtul kaalub müüja mulle kalli viilukese. Stepanihha juurde korterisse ma leiba ei viinud, üldse üritasin sinna hiljem jõuda. Pärast tööd kiirustasin sööklasse, kus toiduainekaardi küljest lõigatud talongi eest lürpisin taldrikutäie suppi, pärast seda läksin lavkasse kahesajagrammise leivakontsu järele ja tulin kontoris tagasi. Talvel, kui pandi kokku aastaruannet, lõpetasid raamatupidajad töö hilja, aga praegu lõpetati töö varem, vaid pearaamatupidaja jäi veel kauemaks, kuid ka tema läks varsti koju. Jäi vaid valvur Makarovna, kes käskis jalad lävel puhtaks pühkida, laskis mind kontoris ja jätkas ise katkestatud kudumist. Ma läksin tühja raamatupidamisse, võtsin kontorikapist teadmata kuidas sinna sattunud kogumiku „Böliinad ja Lääne-Siberi ajaloolised laulud”, millest arvepidajad puhta paberi puudusel aruannete ja sissekannete jaoks lehti välja rebisid. Istusin oma kohale akna all ja, näpistades taskus tükikesi rukki-leivaviilu küljest, lugesin ja sõin aeglaselt oma palukest.

Iga päevaga jäi lõhkirebitud kogumikus lehti vähemaks ja mulle meenusid meie kojujäänud raamatud, mille keigalik õlarihmaga ristatud uues vormipluusis leitnant-enkavedeelane raamatariulilt võttis ja, hooletult läbi lehitsevad, enda jalge ette viskas. Mulle meenus raamatuvirn, tühjaks jäänud riulid, mille taga valgendas hüljatult sein, meenusid enkavedeelase poolt kummutist välja tõmmatud ja soritud pesuga sahtlid, tühjusest haigutav riidekapp, mille kõrval põrandal vedeles sügismantel, millest ma olin välja kasvanud, ja seal olid laiali visatud Svetlana mänguklotsid.

See kapp oli sama suur nagu kalavabriku raamatupidamises ja kui ma siin selle juurde läksin, tundus mulle, et selle seest, nagu ka alatiseks teise ellujäänust, õhkus nõrka naftaliinilõhna. Ka kappide värv oli peaaegu samasugune, tumepruun ja mõlemal olid allosas väljatõmmatavad saht-

lid. Kodus hoidis ema seal jalanõusid, mis siin oli, seda ma ei teadnud, minu juuresolekul ei tõmmanud keegi sahtlit välja. Käepideme oli keegi ära tõmmanud, sellest kohast olid vaid naelapead väljas.

Mingist ajast mind nagu tõmbas miski selle sahtli poole, tundus, et seal peaksid olema vanad ajakirjad, aga võib-olla koguni raamatud. Päeval ma ei julgenud sinna vaadata, kuid ükskord õhtul pistsin alumise riiuli alla pilusse joonlaua, nihutasin sahtli veidi välja, siis aga tõmbasin juba sõrmedega poolest saadik selle välja.

Ajakirju ja raamatuid seal ei olnud. Kastis oli müts, mille ma olin kaitsefondi toonud! Seal oli veel punane kortsus narts ja kaleviga ääristatud kätis. Mu süda peksis kõvasti-kõvasti... No muidugi, see oli seesama müts, mida kandis isa ja pärast ka ema. Soome müts nahast pealdisega ja käänisel hõõrdunud lühikese pruuni karusnahaga. Ühest kohast oli voodri õmblus lahti harunenud ja ema õmbles selle heleda niidiga kokku. Juba asumisel olles... Kuidas ta nuttis, kui avastas, et ta ei ole isale seda mütsi üle andnud... Issand... Ma hoidsin seda, ma tõin selle neile, aga nemad pistsid selle tolmusesse sahtlisse. Ma paitasin mütsi, panin oma näo selle vastu ja tundus, et see paitab mind vastu, nagu kunagi paitas mind ema. Paitas lohutades. Võib-olla peaksin selle mütsi Stepanihha juurde tagasi viima? Aga äkki pani keegi selle siia meelega — et näha, kas ma selle ära varastan? Ukse taga oli kuulda samme — viltide sahnal kandis Makarovna koridoris puid, et hommikuks ahje kütta. Ma surusin mütsi kiirustades sahtlisse ja lükkasin selle kinni.

Õösel nägin unes oma vanemaid ja õekest. Justkui seisaksid nad lumisel pargiteel ja vaataksid mind kurval pilgul. Ma tean seda parki, käisime seal lapsepõlves koos emaga. Ammu-ammu, veel Tartus elades. Seal on ülikooli raamatukogu varemed, ümmarguse katusega lehtla ja üle jääraaku ulatuv kõrge sild. Nüüd olen taas selles pargis, ümberringi

on lumega kaetud puud, sissetallatud tee, millel on isa, ema, Svetlana...

Ma pean midagi meelde tuletama, midagi neile jutustama. Just, just — isa mütsi kohta, mille ma leidsin... Kuid ma näen, et see müts on isal peas. Seesama soome talvemüts... Tähendab, ma nägin und, kõigest sellest hirmsast — Vasjuganist, Volkovost, surnuaiast... Kõik see oli vaid uni...

„Ma teadsin, et te ei ole surnud! Teadsin!” hüüan karjudes.

Lumme vajudes jooksen nende poole, aga nemad seisavad ikka endiselt vaikides ja vaatavad mind eemalt nukra pilguga.

„Ma teadsin, et te ei ole surnud! Teadsin...”

Aga enam ei ole ei isa, ei ema ega Svetlanat. Ei ole parki, kus nad just-just seisid. Minu silme ees on Volkovo tee, lummetuisanud maast välja kistud puujuured, surnud puud reeroobaste ääres. Ma olen sellel teel üksi, kuid karjun ikka veel ja ärkan iseenda summutatud karje peale.

...Neil päevil, kui kontorilaua taga istusin, heitsin nüüd sageli pilgu sellele kapile ja sellest teadmisest, et seal pimeduses on minu isa müts, hakkas mul minu piinarikkas üksinduses kergem. Ma kartsin, et keegi ühel hetkel sinna vaatab, müts kusagile ära pannakse ja kui õhtuti kedagi ei olnud, tegin sahtli lahti ja, veendunud, et müts on ikka veel seal, paitasin seda tasahilju.

Aga väljas on päike juba tänavatelt lume ära ajanud ja vaid majakatuste põhjapoolsete külgede all helendasid seinäärde maha langenud kõvaks tõmbunud lumehanged. Õhk on selge ja helisev, talitee, mida mööda hobustega Vasjugani postikotid toodi, lagunes aprilli alguses, jõudu kogunud jõgi ei lõhkunud veel kallastest lahti murdunud jääd ja post kuhjus liikumisvõimalusi oodates siit tuhande kilomeetri kaugusel. Ja kusagil sellel suurel maal kuhjusid siia veel jõudmata surmateated.

Nüüd läksin õhtuti pärast õhtusööki ja oma leivapalukese lavkast saamist otse Stepanihha juurde. Tema juures kor-

terit üüriv puusepp ehitas peavarju eest tasudes tema tarele eeskoda ja ma pidin teda aitama — soonima tahumiskirvega talve jooksul varutud palke. Kevaditi tundsin tavaliselt kogu kehas nõrkust, raske oli käia, hommikuti üles tõusta ja ma väsisin väga kiiresti. Kui palkehitis oli üles raiutud, tuli kätte aeg Stepanihha aiamaa üles kaevata, kuid maa ei olnud veel korralikult kuivanud ja seepärast ei pidanud pärast tööd kohe Stepanihha juurde kiirustama. Ma ei olnud juba mitu õhtut raamatupidamises olnud ja kui ma tulin, vaatas Makarovna halvakspanevalt minu saabaste peale, millest ma järeldasin, et pean need puhtaks pühkima, tema aga jätkas vaikides oma lõppematut kudumist ja mina, pühkinud läve ääres lebava lapi külge oma saapatallad puhtaks, läksin raamatupidamisse ja tõmbasin kapisahkli lahti.

Isa mütsi ei olnud enam seal.

Ma olen paljustki, palju enamast elus ilmajäänud, kuid kui valusalt süda kokku kiskus. Niisama valusalt kui siis, kui keegi varastas Svetlana kaelakee... Isa mütsi andsin ise ära, kuid see tuli justkui minu juurde tagasi, oli jälle minu kõrval. Nüüd oli maailm minu ümber veelgi tühjem... Issand...

Kui palju tumedat vasjugani vett sellest ajast merre on voolanud! Aegumise tõttu, pärast kõike seda, mis elus pärast oli, tundub, et see lugu isa mütsiga on ununenud. Niipea aga, kui tulin siia kontori välistrepi juurde, kerkiski mällu kõik ammune. Süda pigistas, tõmbus kokku.

Kui ma järgmisel päeval siinse lennujaama väikeses umbses hoones lennukit ootas, millel ma pidin Uus-Vasjuganist ära lendama, hüüdis mind üks vanem tüsedapoolne naine. Vatikuues, maamoodi kinni seotud pearätiga.

„Kas sa ei tunne mind ära? See olen mina — Pelageja... Me elasime õega Potešihha juures... Kas mäletad?”

Pelageja... No muidugi mäletan — Pelageja... Kui ma läksin neljakümne teise sügisel Volkovost ära Uus-Vasjugani, võttis minu, murest murtu ja peavarjuta poisi enda juurde Potešihha-eideke. Tema armetus tarekeses elas veel kolm

üürilist: Fiisa Tipsina ja kaks õde — Pelageja ja Lisavetta Kontšenko. Fiisa töötas komsomoli rajoonikomitees ja minuga ta ei suhelnud, aga Polja ja Liisa olid peaaegu niisama vaesed kui mina. Nad tundsid mulle kaasa... Nüüd oli keegi Pelagejale õelnud, et ma olen Uus-Vasjuganis ja ta tuli, et mind näha.

„Kas mäletad, kuidas me Potešihha-memme juures elasime? Kui kumatud sa olid, käisid naistemantlis... Mida siis küll rahvas üle pidi elama, kuidas kannatama... Tulin, näe, sind vaatama, vanaks oled jäänud, halliks läinud...”

Ma rõõmustasin ta üle ja kõigest sellest läks meel nii kurvaks, ütlemata kurvaks... Inimesed vaatasid meid, me läksime lennujaamast välja, istusime pingi peale. Kauge männiku tagant lähenes äikesepilv, tuulehoog keerutas hoovõturajal üles liivatolmu. Ent Pelageja jutustas endast, kuidas ta on elanud, töötanud, sünnitanud lapse, et mitte üksik olla.

„Kui palju olen pidanud üle töötama, kui palju kotte tassima,” rääkis ta ja tema suured põlvedel lebavad käed olid tumedad, tööga vaevatud, nii erinevad tänapäeva noorte kätest.

„Kuule, samune, üks päev tuli minu juurde lapselaps: „Vanaema, meile anti koolis üles kirjand möödunud elu kohta, nii et jutusta mulle. Ema saatis mind sinu juurde, ütles, et kui tema väike oli, siis sa talle rääkisid. „Oh, maju ei oska, mis seal ikka rääkida. Väga raskelt elati.” „Ei, räägi nii, nagu peab.” „Olgu, räägin, istu, ma hakkam ketrama ja meelde tuletava, sina aga kuula.” Ketran, jutustan talle, kui vaesed me olime, kuidas mu emake taigas ära eksis ja suri, kuidas meie Liisaga ringi hulkusime... Ise aga nutan, muudkui nutan... Pärast tuli lapselaps nii rõõmsasti minu juurde — sai „viie”... Kuuled — tähendab, minu elu eest sai „viie”...”

Ja pärast, vaadates kõikuva lennuki pideva müra saatel illuminaatorist all lookleva Vasjugani peale, sihtidega lõigitud taiga peale, nendele heledatele aladele, kus kunagi olid

külad, kordasin endamisi Pelageja sõnu: „Sai „viie” minu elu eest, „viie”...” Lasin oma vaimusilma eest mööda libiseda kõigel, mis on olnud ja kadus koos nendega, kes siin elasid, kannatasid, kelle põrm oli juba segunenud mullaga selle minu saatusesse sekkunud tumeda jõe kaldail. Ja jälle tõmbas süda valust kokku.

1997. a.

TEGELIKULT

KUI meenutan kedagi neist, keda enda noorusajal tundsin, tuleb kohe meelde ka see, mis meid toona ümbritses, mis oli minu jaoks osake sellest ajast. Näen hämarat, tihedasti laudu täis paigutatud kalavabriku raamatupidamist, kus talviti, kui ahju köeti, võis olla soojem kui suvel, kuulen kontori võidunud arvelaudade klõbinat ja mulle meenub toonane väljapääsmatu üksindustunne ja sõja lõpu pikk-pikk ootamine.

Pearaamatupidaja oli Aleksandr Ivanovitš Ignatšenko. Longates sünnist saadik lühemat jalga, kühmus, tusane — ta lahkus töölt alati viimasena ja tema lühikeste heledate ripsmetega väikesed silmad olid pidevast magamatusest ja vaatamise pingest alati punased. Me kirjutasime sõjaaja ra-bedale hallile paberile, kasekäsnast isetehtud tint valgus laiali, sulg takerdus sissepressitud peente pindude taha, aga ka sellest paberist ei jätkunud: silmi väsitades hakkasime kirjutama ja arvutama raamatutest ja sõjaeelsetest ajakirjadest väljarebitud lehtedel. Töötasime hilisõhtuni, talvel, kui koostati aastaaruannet, jäime ka pärast südaööd tööle. Kommunaalmajandusliku elektrijaama nõrk valgus oli küll ajuti eredam, kell kaksteist vilkusid laest alla ripuvad paljad pirnid kaks kordaja kustused siis lõplikult ning pabereid laual valgustasid eelnevalt süüdatud petrooleumlambid. Tasapisi ja ükshaaval lahkusid raamatupidajad ja arvepidajad koju, Ignatšenko aga jäi raamatupidamisse üksi dokumentide, vaikivate kontoriarvete ja õiste varjudega tänava-pakasest praksuvates toanurkades.

Ükskord ei ilmunud ta tööle, mida kunagi varem juhtunud polnud, kuid pärast kümmet tuli tema naine Nataša: „Aleksandr Ivanovitš on haige, ta kirjutab midagi ja palus mul üle anda...”

Ta oli väike ja tõmmu, seljataga kutsus ta meest ees- ja isanime järgi. Võib-olla sellepärast, et oli ise temast noorem, aga ehk seetõttu, et ta ei tahtnud teiste silmis mehe autoriteeti maha kiskuda.

Tähed kortsus paberil vajusid üksteise otsaja read olid kõverad ja kiiva ning vaid üks sõna oli arusaadav: hobused.

Tunni aja pärast tuli Ignatšenko ise kohale. Valges lamabanahkses poolkasukas jalga järel lohistades liipas ta oma kahe poolega kirjutuslaua juurde kabineti nurgas, kust oli võimalik töötajaid jälgida, ja vaatas toolile laskudes kõiki raske pilguga. Ta tahtis midagi öelda, ent suu tõmbus viltu, ta kordas end ebaselgelt ja me mõistsime — ta tahab vaadata arvutusi. Arvutusrühma arvepidaja Marusja Malõševa asetab kartlikult tema hallist marmorist tindi- komplekti kõrvale täna läbi töötatud dokumendid. Ta vaatas neid pikalt, tõstis siis pea ja küsis kannatajalikult huuli kõverdades: „Ki-kirvest aja-site taga?”

Ühed vaatasid teda ehmunult, teised tegid näo, nagu oleksid töösse süvenenud.

„Ki-kirvest aja-site taga?” kordas ta piineldes painavas vaikuses.

Keegi turtsatas, kuid vakatas samal hetkel.

„Ki-ki-kirves...”

„Ajasime,” ütlesin mina.

Ta rahunes, langetas lõua alt kinni seotud paeltega kalevist läkiläkis peaja vaikis.

Siis tuli tema juurde nutune Nataša ja viis ta ära. Ignatšenko läks vastupanuta. Kogukas, loidunud...

Umbes kuu aega oli ta haiglas, siis tuli taas tööle, kuid mitte keegi ei sõandanud temaga juttu teha sellest, mis toona oli.

Kuid kahe aasta pärast, kui ta sõitsis mööda saaniteed aastaaruandega Kolpaševosse, sai ta teise rabanduse ja suri teadvusele tulemata.

Killustatud episoodid, nende aastate pintslitõmbed, mo-saiigitükid, millest püüan pilti kokku panna... Peegel on katki, silme ees on vaid killud. Kuid igaühelt neist peegeldub vastu ikka üks ja sama, ikka üks ja sama...

Teisel päeval pärast seda, kui mind kontoris õpilaseks võeti, tõi kuivetu tahtejõulise näoga raamatupidaja Maarja Nikolajevna mulle kodust tüki roosat tualettsepi — ta oli eelmisel päeval jälginud, kuidas ma sõrmedega joonlauda vastu halli paberit surudes püüdlikult kartoteegi jaoks kaarte joonisin.

Surusin häbenedes selle kadunud lapsepõlve järele lõhnavana õrnalõhnalise sileda tüki taskusse, aga õhtul pesin kaua-kaua kätelt neisse juba tõrvaajamiskojas imendunud mustust.

Tarbijate kooperatiivi tühjade riiulitega poest ostsin endale alumiiniumist kammija sõjaeelsest ajast vedelema jäänud ümmarguse taskupeegli. Ma nägin sellest aukuvajunud silmi, väljakasvanud juukseid, peenikest kaela ja mulle tuli valusalt meelde isa pilk, kui ta ümber pöörates viimast korda mulle otsa vaatas. Kahvatu, püüdes julgustavalt naerata-da, sellise kurbusega silmis... Kuidas ma talle ütlen, et ema ja Svetlana on surnud? Ma kartsin mõelda, et ka isa ei ole enam, et ma olen ükski jäänud. Ainuke tervest meie perest...

Praegu, kui kirjutan, on sellest möödunud pea pool sajandit, püüan piineldes anda edasi toonaseid tundmusi. Tundub, et see kõik oli üsna hiljuti, ent nii pikalt-pikalt kestnud... Meenub, koolikoristaja Stepanihha, kelle juures ma öömajal olin, võttis oma korterisse kaks eestlasest välja-saadetut. Arvatavasti oli see juba neljakümne neljandal, sest kui mina tema juurde läksin, ei olnud majal veel juurdeehitist. Selle ehitas Stepanihha juures elanud vana puusepp, kes päevade viisi ehitusel töötas ja õhtuti ehitas Stepanihha

hurtsikule eeskoda. Stepanihha kümneaastane poeg Kolka, mina ja tema ise koorisime ja tõstisime männipalke, toppisime samblaga pragusid kinni ja kui juurdeehitis oli valmis, ladius perenaine ahju püsti ja kuna selleks ajaks puusepp tööteenistusse oli võetud, võttis Stepanihha need eestlased sellesse juurdeehitisse elama. Varem ma neid ei teadnud, kuigi me olime koos välja saadetud ja meid toodi Siberisse ühes kaubarongis. Nad töötasid rajooni kommunaalmajandis, üks oli hingelt tugevam, teine nõrgem, nad võisid olla minu kadunud emaga ühevanused või veidi nooremad, kõik naised olid sel ajal oma east vanema väljanägemisega. Nad tulid töölt koju väsinutena, rääkisid vene keelt raskustega ja minuga suhtlesid eesti keeles. Ühel juuliõhtul rääkisid nad erutatult teineteisele vahele segades, et täna hakkasid nad puhastama eile lossitud praami trümmi ja nägid seal eesti keeles kirjutatud perekonnanimesid. Ja seal oleksid nagu kriidiga kirjutatud ka nende meeste nimed... „Ei või olla,” vaidlesin vastu, ise uskumata. „Kuidas on saanud Vasjugani saabunud praamile tekkida need nimed? Ešelon meestega suunati ju Uuralitesse.” Kuid nemad rõõmustasid ja nutsid: „Sinna kirjutas minu Lembit!” „Seal kirjutas minu Ülo! Võib-olla viidi neid sellel praamil kusagile, võib-olla lastisid nad sellele puid...”

Toona teadsin juba seda, et minu isa ei ole enam elavate kirjas. Mäletan, kui ühel märtsiõhtul töölt tulin, päike oli just loojunud männimetsa taha rajoonikeskuse juures ja külma sina poolt maha surutud verev ehapuna kadus horisondi taha. Sulas päevade kaupa, hangede all olnud laudkatuste lõunapoolsed küljed vabanesid lumest, kukkunud tilkadest vajusid kokku hanged majade ääres, aga õhtuks saabus koos varjudega külm ja saabaste all krudises kallutanud tee. Nägin Veera Borskajat põiktänaval. Enne asumisele saatmist elasime siit kaugel Kiviõlis, meie isad töötasid ühes tehases, aga nüüd elas ta vanema venna ja emaga Volkovos. Mähitud suurrätikusse, palitukeses, millest ta ka-

he aasta jooksul välja oli kasvanud, komps käes, nägi ta mind ja peatus. Ma rõõmustasin teda nähes, küsisin, miks ta siin on. Ta ütles, et tõi mõned asjad müügiks ja ööbib peres, kus teda teatakse ja öömajale võetakse. Ta vastas väga napi-sõnaliselt, aga kui ma juba oma teed minema hakkasin, vaatas ta mind pikalt ja ütles vaikselt, et ühele väljasaadetud naisele tuli Volkovosse tema mehelt kiri...

Me ei teadnud oma isadest mitte midagi — kus nad on, kuidas nendega on, see oli esimene kiri „sealt”.

„Neid viidi siis laagrisse, „ ütles Veera. „Minu isa on elus, aga paljud on surnud... Ja sinu isa on arvatavasti... sumud.”

Mäletan tihenevat taevast, sirellillasid varje, kaugenevaid samme... Ma jooksin talle järele, haarates kinni viimast õlekõrrest:

„Arvatavasti? Või...”

Ta vaatas mind ega vastanud midagi.

Loojanguviirg loitis veripunaselt, violetne lumi tardus, sammud kaugenesid.

Järgmisel päeval läksin tööle siis, kui raamatupidamises ei olnud veel mitte kedagi. Istusin üksi ja mõtlesin piinava igatsusega isale. Gaasimürgistusega maailmasõja ajal, haigena — kui kaua ta veel elas pärast seda, kui teda meist lahutati? Kuidas ta suri? Alles aastaid hiljem saan teada, et ta suri juba neljakümne esimese novembris, varem veel, kui lõppes ema ja Svetlana elu. Siis olen ma juba täiskasvanu ja mul on omal lapsed.

Aga neljakümne teisel istusin tühjas raamatupidamises, toetasin pea kätele ja mulle ilmus isa, kahvatu, kannatava naeratusega...

Tulid raamatupidamise töötajad, istusid laudade taha, nihutasid toole, liigutasid laudade sahtleid...

„Mis sinuga on?” küsis keegi.

„Isa suri ära.”

Sellest, et ma seda valjult ütlesin, võttis minus võimust ängistav haletsus isa pärast ja ma puhkesin nutma, peites näo käisesse.

„Nuta,” ütles keegi. „Nuta.”

Sõjas oli palju surma, kuid surmad on erinevad — kas rindel või laagris. Mina nutsin laagris hukkunu pärast, ma olin heidik. Siis ma veel ei teadnud, kui palju inimesi laagrites suri. Kuid kas sellest on kergem?

Kuivalt ja tihedalt klõbisesid arvelaudade nupud.

Mida oleks saanud mulle lohutuseks öelda? Mida?

„Nuta...”

Raamatupidamises töötasid erinevad inimesed, nende suhtumised ja läbielamised olid erinevad: närviline, sageli äranutetuna tööle tulnud Anja Lugovskaja, tegus aktivist Zoja Kovakina, peen moskvalanna Nehljudova, löödud Frumkina, kenakene Liisa Zaidman, suhtlemisaldis, rindelt endale saadetud kirju kõvasti ette lugev Viktoria, kühmus vanamees Skubajev, vesitõve käes kannatav Tšarõma... Mäletan paljusid teisigi. Mõnega neist töötasin koos kuni sõja lõpuni, keegi läks teise asutusse, keegi sõitis Uus-Vasjuganist ära enne võidukat neljakümne viiendat.

Minu lauaga põigiti seisis Nikolai Andrejevitš Safronovi samasugune ärakriimustatud ühe poolega laud ja alguses, kui mul jäi tööle midagi arusaamatuks, ei pöördunud ma mitte sünge Ignatšenko poole, keda ma pelgasin, vaid tema poole. Nikolai Andrejevitši nägu oli naiselik, juuksed olid hõredad, tal oli kõrge boks-soeng, suured kõrvad hoidsid eemale ja oma neljakümne millegagi aastaga tundus ta mulle eakana. Kuid tema hallides naiivsetes silmades oli midagi lapsikut, kaitsetut. Temaga pidi kõvasti rääkima — ta kuulas, pea viltu, püüdes lugeda rääkija huultelt seda, mis tal kuulmata jäi. Veidi enne mind arveametnikuks õppima võetud Paša Prudnikov rääkis millalgi, et Nikolai Andrejevitš teeb vaid näo, nagu oleks ta kurt. Ütles asjatult — Nikolai Andrejevitš kannatas oma kurtuse pärast. Räägiti, et ta oli

kunagi abielus, kuid naine läks tema juurest ära. Admintöölt küüditatuna töötas ta omal ajal raamatupidajana Stalinsk-Kuznetskis, aga nüüd käis kord kuus kaldapealsel erikomandantuuris nime kirja panemas, seal käis ka kollektiiviseerimise ajal Vasjugani välja saadetud Ignatšenko. Eriarvel olijad olid näha palgalehtedel — seal oli veerg palgast komandantuuri kasuks kinni peetud viie protsendi kohta, aga sellest, kes mille eest asumisele oli saadetud, ei räägitud tööl kunagi.

Nikolai Andrejevitš kandis kitsa kulunud rihmaga võõtatud violetse tindi karva tolstovkat, tal olid kortsus püksid, mis ta talve tulles vahetas tepitud vatipükste vastu; sügismantlit tal ei olnud, külmade saabudes käis ta tööl kaunisti kantud talvemantlis ja lahtise karvaga punakaks pleekinud läkiläkiga, mille kõrvad alla rippusid, ta nägi selles välja nagu kergemeelne Lõvi Flemmingi filmis „Tark Ozi maalt”, mida nägin neljakümnendal aastal. Aastaid hiljem loen sellest Lõvist, Hernehirmutisest ja Puuraiujast oma tütrele Volkovi poolt ümber jutustatud jutustusest „Smargdlinna võlur”, kuid siis tundusid sõjaeelsest kinematograafiast pärit Lõvi ja tema sõbrad samasuguse lapseliku värvilise unenäona nagu kõik muugi, mis oli enne elu kaheks jaotanud saatuslikku joont.

Meenutades neid, kellega ma ühes töötasin, tulevad vahel silme ette ka nende allkirjad — ilmselt sellepärast, et pidin neid kordi päevas nägema raamatupidamise paberitel, millest ma tegin läbikandeid. Ignatšenko allkiri jooksis lainelise joonena ja keeras siis ringiga tagasi, laskudes järsu kriipsuna. Kovakina kirjutas oma nime ühtlaste ümmarguste tähtedega, Paša Prudnikovil, kellest sai hiljem pearaamatupidaja, seejärel aga ka kalatehase direktor, oli kalligraafiline allkiri, justkui resolutsioon, ülespoole viltu. Nikolai Andrejevitš aga pani enda templijäljendi alla vaid suure S-i väikese sabaga. Tema käekiri oli korrapäratu, tähed polnud kokku kirjutatud ja sõnad olid lõpuni kirjutamata.

Tõelised raamatupidajad on pedandid. Mäletan, kuidas aastatepikkusest laua taga istumisest küüru vajunud Skubajevil ei klappinud ühel õhtul bilanss ühe rubla ja kahekümne kopikaga. Ta võrdles kaartidele kirjutatud summasid käibearuannetega, arvutas üle numbrid — kõik ühtis, aga bilanssi ei olnud. Ignatšenko oli ärritunud — koostati aruannet. Skubajev hoidis teisi kinni, kuid jätkas selle väikese erinevuse otsimist. Elektrijaamast lülitati valgus välja, tema jätkas ülearvutamist petrooleumilambi valgel. Ignatšenko läks koju, aga Skubajev jäi kontoris kokkulükatud toolidele ööbima, võttes peale pikahõlmalise mantli. Ka tema oli admintöölt küüditatu, ilma pereta, kodus ei oodanud teda mitte keegi... Kuid hommikul avas ta aruande ja avastas vea. Kahe jääki kirjutatud kuuekümne kopikalise luua hind, mis oli kirjutatud punase tindiga, näis õhtul hämara valguse paistel musta tindiga kirjutatuna. Tindid oli ise valmistatud ja erinesid värvuse poolest teineteisest vähe. Kuuskümmend kopikat oli vaja maha arvata, aga Skubajev liitis juurde ja bilanss „ei klappinud” just sellesama õnnetu rubla kahekümne võrra.

Nikolai Andrejevitš ei olnud tüütuseni täpne ja tegi tihti peale „stornot” — iseenda ekslike sissekannete parandusi, mistõttu tema arvutused olid punasekirjud. Ignatšenko oli tema peale pahane ja karjus, Nikolai Andrejevitš selgitas midagi ebageenvalt summaarse erinevuse kohta, ent mõne aja pärast kandis uuesti sisse punased numbrid. Ignatšenko karjus taas, aga Nikolai Andrejevitš rõhus jälle summade erinevusele.

Pidin palju arvutama ja kirjutama, tööaegsed vestlused katkestas Ignatšenko kiiresti, seevastu kui ta kabinetist väljus, tekkis naistel kord tasapisi, kord hetkega vestlus igapäevase hoole, mure ja lootuse üle, keegi meenutas ootamatult sõjajärelset aega... Kuid Ignatšenko sisenedes vakatasid kõik, jälle kostus kontoriarvelaudade kiirustav klõbin, suled toksisid tindipottide vastu, oli kuulda harvu, vaid tööga seo-

tud repliike. Nikolai Andrejevitš ei saanud üldisest vestlusest osa võtta, kuid ka tema soovis sõna sekka öelda. Ma arvan, et tunnetades oma kõrvalejäämist, mõistis ta teravamini võõrast üksildust ja seepärast ta minu poole pöörduski. Aga võibolla ainult seepärast, et ma istusin temale kõige lähemal.

Kord ütles ta mulle, et Moskvamaal elab tema õde ja et tal on veel vend, kes on rindel. Minul ei olnud kelleltki kirja oodata, tema aga sai kirju nii õelt kui ka vennalt. Nikolai Andrejevitš elas kalavabriku majakeses koos oma emaga, hallipäise väheldase memmega, kes käis haruharva tema juures kontoris ja sõnumid olidki põhiliselt talle — emale. Mõnikord panin tähele, kuidas Nikolai Andrejevitš ise töö juures kirju kirjutab ja mulle tundus, et need peaksid olema igavad, kantseleilikud, mitte sellised, nagu mina kirjutaksin, kui oleks, kellele...

Ükskord ta jutustas, et Stalinsk-Kuznetskis elades mängis ta jalgpalli.

„Olin poolkaitsja. Dima, kas sa tead, kes on poolkaitsja?”

Muidugi ma teadsin, kes on poolkaitsja, kaitsja, värava vaht, teadsin, mis on nurgalööök, aut... Mängisin ju poisikesena jalgpalli raudteetammi kõrval. Juba seal, siis... Ka Nikolai Andrejevitšil oli kunagi teistsugune elu, kuulsin tema käest esimest korda, et on olemas selline linn nagu Stalinsk-Kuznetsk. Me mõlemad sattusime siia hoopis teisest elust, mõlemad omast, ent nii tema kui mina mängisime eelmises elus jalgpalli. Mina koos poistega auruvedurisuitsu ja kreesoodi järele haiseva raudteetammi ääres, tema — tehase meeskonnas. Kuid ma ei suutnud teda ette kujutada lühikestes pükstes jalgpalliplatsil jooksmas. Teda, peenikese vööga kinni seotud tolstovkas, kortsus pükstes, elu poolt muserdatud ja mitte millegi poolest poolkaitsjat meenutavat...

Mind pani imestama veel see, et ta käis kinos. Minu kino jäi sinna, lapsepõlve, pärast ei olnud pikalt-pikalt sinna asja; alles neljakümne neljandal läksin jälle kinno, selle seina ta-

ga asus kool, kus ma veidi aega õppisin. Aga Nikolai Andrejevitš vaatas kõiki filme, tal ei õnnestunud kinno minna vaid siis, kui raamatupidamises istuti poole ööni aastaruande kallal.

Kui oli vaja jagada filmimuljeid, rääkis ta esmajärjekorras, kas muusika oli hea või mitte. Ehk tahtis ta näidata, et ta seda kuulis, kuid ilmselt vaid tajus seda. Ta ei kasutanud oma jutus muusikatermineid, nagu seda teevad melomaanid, arvan, et ta isegi ei teadnud igasuguseid selliseid sõnu, ta lihtsalt rääkis: „Muusika oli suurepärane.” või „Dima, eile mulle muusika ei meeldinud.”

Kunagi käis ta operetti vaatamas. Võib-olla Stalinsk-Kuznetskis, aga võib-olla mõnes teises linnas.

„Dima, kas sa oled „Silvat” kuulnud? See on tegelikult parim operett... ” Mõnikord meenutas ta sõjaeelseid filme: „Millegipärast ei ole praegu Iljinskiga filme. Kas sa mäletad „Püha Jüri pidu”? Tegelikult on see suurepärane komöödia. Mis sa ütlesid? Ei ole näinud... Aga „Torška juurdelõikajat”?”

Ka „Torška juurdelõikajat” ei olnud ma näinud. See-eest teadsin, et Nikolai Andrejevitš ei olnud näinud „Suurlinna tulesid” ega „Uusi aegu” Charlie Chapliniga, ta ei olnud näinud Walt Disney „Lumivalgekest”, ei „Tarzanit” ega „Tark Ozi maalt”, milles korratu Lõvi meenutas Nikolai Andrejevitši ennast... Me pärinesime erinevatest eludest, kuid ei tema minevikku ega minu minevikku ei olnud enam.

„Tead, Dima, milline muusika eile kõlas? Strauss... ”

Pimedusse vajunud saal ja kahvatu hajus valguskiir sünnitab kinolinal kellegi elu. Kord naljaka, siis traagilise ja teinekord üksnes laste muinasjutu. Kuid miks on sul seda muinasjuttu vaadates silmis pisarad?

Nikolai Andrejevitš vajas vestluskaaslast, mõistvust, kuid temasse suhtuti irooniliselt. Tõgati „summade erinevuste” kallal, selle üle, et ta kasutas sageli fraasi „tegelikult”, narriti, et ema võtab kogu tema raha ära ega lase abielluda.

See, et ta oli vallaline, näis eriti kõitev.

„Nikolai Andrejevitš, miks te ei abiellu?” küsis kõvahäälselt südi Viktoria.

Nikolai Andrejevitš punastas ja tegi näo, nagu ta ei kuuleks.

„Aga tõesti... Nii palju on ümberringi naisi. Kas tahate, leiame teile pruudi?”

Nikolai Andrejevitš sattus veel suuremasse segadusse ja jätkas püüdliselt oma kahe kuidagi eriliselt välja sirutatud sõrmega traadiga kokku tõmmatud kontori arvelaua nup-pude ülepildumist.

Oktoobrirevolutsiooni kahekümne seitsmenda aasta-päeva hakul korraldati kalavabriku kontoris võõruslaud. Enne ei olnud midagi taolist toimunud, aga nüüd sai kas direktor käsu või otsustas ise, et inimestele peab seda pidu-päeva mitte ainult piduliku koosolekuga meelde tuletama. Igalt inimeselt korjati nii- ja niipalju rubla, teatati, et igaüks võib pidulikule õhtule endaga kaasa kutsuda veel ühe inimese, kui see käib välja raha. Mina kutsusin Vovka, kellega me kaks aastat tagasi koos haiglas olime. Nagu minagi, oli ka tema sundasukas, jättis kooli pooleli, töötas, kuid temal oli ema, aga minul — mitte kedagi.

Ülemused pidutsesid direktori kabinetis ja raamatupidamises lükati ka kokku ajalehtedega kaetud lauad. Imelik — ma olen unustanud, mida süüa pakuti, meelde on jäänud vaid plekktopsid, millesse oli igaühele valatud sada viiskümmend grammi piiritust. Ma ei olnud varem midagi alkohoolset proovinud, välja arvatud armulaual — päev pärast pihilkäimist kullatud lusika pealt veega lahjendatud kirikuveini. Mäletan selle sooja hõngu, armulaualeiva magedat maitset, risti metallilõhna, millele pärast sakramenti kiirustades suud andsin. Viiruki ja küünaldelt valguva vaha lõhn, pühapiltide kuldne sära, ikoonilt alla vaatava Kristuse märtrisilmad... Jalalt jalale tammuv, kirikus seismisest väsinud poisike lühikestes põlvpükstes, heledas särgis, mille

kitsa krae ülemist nööpi aitas ema hommikuti kinni nööpi-da... Jumal küll! Kui ammu see oli, kui ammu...

Pilkane pimedus akna taga, plekkpurkidelt peegelduv elektrivalgus, lahjendamata piiritus. Mul jäi hing kinni ja jõin sellele kiirustades vett peale, oodates, et nüüd kohekohe peaks minuga midagi juhtuma, kuid kõik jäi samaks, mitte midagi ei toimunud, keegi rääkis midagi üle lauaäärse sumina, rinnakas naisehää! tõi kuuldavale laulu esimesed sõnad... Ja äkki haaras mind, mähkis endasse soe laine, sumin kauges, tuli siis jälle lähemale, eristusid üksikud hääled, minu kõrvale ilmus Voova punetav nägu, ma silmitsesin teda, tema - mind ja me puhkesime naerma. Ilma põhjuseta, ohjeldamatult, vappudes. Viimati naersin enne seda lapsepõlves ja kuigi praegu oli minu ümber nii palju kurvastavat, tungis midagi nende möödunud kahe ja poole raske aasta jooksul minusse kogunemist välja. Hiljem, kui ma pole enam noor, pole mul joomise ajal enam lõbus, vaid vastupidi kurb, kuid siis esimest korda joobnuna naersin ma rumalalt. Vaatasin Vovkat, tema vaatas mind ja me nõrkesime totrast, hinge kergendavast naerust.

Olen unustanud lauaäärsed jutud, ma ei taha neid ka praegu välja mõelda, mäletan vaid — jälle hakati tögama Nikolai Andrejevitši. Tüsedusele kalduv, istus ta minust kaugel, esimest korda sõja puhul võttes, nagu kõik teisedki, ma ei teagi, kas ta oli kunagi enne joonud. Võib-olla et oligi. Tema kõrvale istus pisarsilmi, pea norus Slavgorodist välja saadetud suure kondiga sakslanna Katerina, kes töötas pagenduses kõva mehe eest. Keegi naistest hüüdis ülemelikult — näe, siin ongi ju Nikolai Andrejevitšile pruut. Pühkides põselt pisaraid, lõi Katerina loiult käega.

Ma läksin koju ühena esimestest — mul hakkas halb. Järgmine päev oli puhkepäev, aga kui seejärel tööle tulin, sain teada, et tol õhtul oli purjus Katerina õige pea kokku kukkunud. Nikolai Andrejevitš jäi laua taha magama, neid ei hakatud äratama, nad pandi teineteise kõrvale põrandale,

neile laotati alla Nikolai mantel ja Katerina vatijope. Unist Katerinat püüti kaua veenda Nikolai Andrejevitši embusse võtma... Kabinet pandi lukku, aga öösel valvur kuulis, et keegi peksab seestpoolt vastu lukustatud ust. Uksele koputas ärganud Nikolai Andrejevitš, koputas ehmunult, nõudes, et teda välja lastaks.

Muide, kõik see oli hiljem, aga siis, neljakümne kolmandal, kuigi iga päev viis meid lähemale sõja lõpule, ei muutunud elu lihtsamaks, pajukit võeti vähemaks, kaartide vastu rasva ei antud, tangude asemel hakati andma kuu peale poolteist kilo kopitanud herneid...

Kolmas sõjatalv Vasjuganis osutus käreteks. Stepanihha tare külmunud nurkades oli hommikuks härmatis, öö jooksul külmus ka eeskojas, vesi ukse kõrval toobris kattus kopsiku all puruneva hapra jääkihiga. Kalatehase raamatupidamise aknad kattusid seestpoolt lainelise häguse jääga ja päevad olid justkui lühikesed hämarikud ööde vahel.

„Nikolai Andrejevitš! „ hüüdis Paša kõvasti.

„Ah?” Nikolai Andrejevitš vaatas ringi, otsides silmadega hõikajat.

„Laseme jalga, „ ütles Paša poole häälega, ise pead tõstmata.

„Mis? Ma ei kuule.”

„Laseme...”

Nikolai Andrejevitš vaatas küsival pilgul meile otsa.

„Täna on külm!” karjus Paša.

Nikolai Andrejevitš punastas ja süvenes paberitesse.

Saatuse poolt häbistatud, kaitsetu, oli ta saanud märklauaks, kui keegi tahtis end maha laadida, lahti kiskuda kontroll-žurnaalistest, ühtimatutest käivetest...

„Nikolai Andrejevitš!”

„Ah?”

„Kaks.”

Tundus naljakas.

Ja mina... Ka mina naersin vaese Nikolai Andrejevitši üle. Järgides neile dokumentidele, millega tuli tegelda, omast kroonulis-kantseleilikku stiili, kirjutasin akti Nikolai Andrejevitši mahakandmise kohta. Koostasin libaaruaande, arvasin juurde amortisatsiooni, kõigi tema osade kulumise protsendi. Ma püüdsin kõigest väest, nii nagu suutsin. Tunnetades oma alaväärsust, tahtsin end ilmselt teiste silmis väärtustada, näidata ka enese teravmeelsust. Mõistan seda alles nüüd.

Akt käis käest kätte ja seda lugedes heitsid inimesed nalja. Elu aga muutus raskemaks. Teist korda vähendati leivapajukit — nüüd sain päeva peale nelisada grammi, Nikolai Andrejevitš sai nelisada endale ja kakssada oma vanakesest emale. Kuussada grammi leiba kahe peale.

Puhkepäevadel puhkasime harva, suvel j uurisime pühapäeviti Vasjugani külje all põlenud kände ja kaevasime järvest kanalit, varusime küttepuid, panime kalatehase hobuste heina kokku... Kui alamjooksult tulid soolalastiga purjelaevad, saadeti kontoriinimesed lossima — hilise ööni ronisime üles mööda libedaid maabumistreppe, laskusime tagasi trümmi ja venisime jälle hanereas märga soola täis ämbritega kaldajärsakule. Soolane higi söövitab silmi, püsisime vaevu jalul ja hommikuks võisid kangeks tõmbunud riided olla kaetud valge soolakirmega.

Selle pakasese talve alguses aga teatati, et terve novembrikuu peab pärast tööd kaks tundi ehitusel töötama. Nüüd pendeldasid kaldal seitsmest üheksani öhtul lõkketulede valgel palke koorivate, palkehitiste juurde aluspuid tassivate, laaste riisuvate inimeste kujud. Alguses tulid kõik, kuid külmade tugevnedes jäi inimesi ehitusel aina vähemaks ja vähemaks...

Sel öhtul, kui ma sööklas taldrikutäie seene- ja karulau-guriismetega suppi ära olin lürpinud ja ehitusele tulin, töötas vaid kaks inimest — Nikolai Andrejevitš ja haiglane plaanija Aleksejev. Haarasin ehitise kõrvalt sinna kellegi

päeval töötanud puusepa visatud kaabitsa ja hakkasin sellega palgi küljest männikoort koorima, minu kõrval kooris küürus Nikolai Andrejevitš ja paelad tema hõredaks jäänud karvamütsi allalastud kõrvade küljes kõikusid tema liigutustega ühes rütmis. Tallatud lumi, külmunud puud, teravad tähed halastamatus taevas — kõik õhkas julma külmust. Püüdes sooja saada, töötasin kogu jõust, kuid külm puges naha alla. Lume krudisedes tuli rehaga minu juurde Aleksejev:

„Vaata aga vaata, meie polk on täiendust saanud.” Pani käise nina soojendades näole ja lausus mõtlikult: „Kes ütleks, kui palju on praegu külma... Kolmkümmend kraadi tuleb ära?”

Keegi ei osanud vastata — terves rajoonikekuses polnud ühtki termomeetrit. Raadiost ei antud ka ilmateadet edasi, teatati rinde- uudiseid.

Ma kaapisin raevukalt palki ja tundsin, kuidas jalad saabastes tundetuks muutuvad.

„Lähme lõkke juurde,” ütles Aleksejev ja hakkas köhima. „Nikolai Andrejevitš! Tulge ennast soojendama!”

Nikolai Andrejevitš lükkas jalaga mahakoosunud männikoort ja, jättes kaabitsa sinnapaika, tuli meile järele. Toored laastud susisesid lõkkes ja valge suits tõusis vastumeelselt, jõuetu talveöö ees.

„Kas vennalt kirja on?” hüüdis Aleksejev.

„Ah?”

„Mis vend kirjutab?”

„Haiglas... Jalg amputeeriti. Ema nutab.” Ma teadsin juba, et Nikolai Andrejevitši venna jalg maha võeti, ta rääkis sellest mulle juba üleele.

„Mis seal nutta...” Aleksejev segas rehaga laaste, kusagilt alt lahvatas ja samas kustus tulekeel. Suitsupilvi tõusis tihedamalt. „Nüüd jääb ellu, ühe jalaga võib... Minu onu on ilma mõlemast käest, see on juba...”

Kõpsides ühe saapaga vastu teist, sirutasin käed lõkke poole. Silmad jooksid suitsu pärast vett, pea käis ringi ja ma oleksin kukkunud, kui Nikolai Andrejevitš poleks minust kinni haaranud.

„Dima, mis sa teed?”

Nad talutasid koos Aleksejeviga mind palgi juurde ja ma laskusin koorimata jämedale tüvele.

Pea ei käinud enam ringi ja ma tunnetasin uuesti läbilõikavat külma. Nikolai Andrejevitš seisis käsi käistesse tõmmates nõutult minu kõrval.

„Läki koju,” ütles Aleksejev. „Mis me siin kolmekesi valmis teeme?”

„Lähme,” ütles Nikolai Andrejevitš veidi ebakindlalt.

„Lähme, Dima, sest tegelikult on sinuga pahasti. Minu juures soojendad end üles ja siis lähed koju. Ma elan lähedal, aga sina kaugel.”

„Jumalaga,” noogutas Aleksejev peaga. „Homseni.”

Ta läks eemale ja kaugelt oli jälle kuulda tema köhimist.

Meie Nikolai Andrejevitšiga läksime vaikides mööda valgustamata tänavat. Tänavaaäres harva seisvatest majadest paistis ähmast tuld, meie sammud krigisesid karedal lumel.

Pühkisime luuakontsuga lume jalanõudelt trepiastmeil maha ja läksime esikusse. Kobades pimeduses uksekäepidet, lasi Nikolai Andrejevitš mind ette ja, et mitte tuba jahutada, tõmbas meie tagant ukse kähku kinni. Surudes end valkja auruna vastu põrandat, roomas ja lahustus sooja käes õuekülme. Öine külm jäi kotiriidega üle löödud ukse taha.

Tervitavalt helendas maokas petrooleumilamp ja näis, et toasoe tuleb selle südamikku poolt kaheks jaotatud leegist. Küürus, hallid juuksed kuklakrunnis, nõelus Nikolai Andrejevitši ema midagi ahju ääres.

„Näe, tõiin Dima üles soojenema,” ütles Nikolai Andrejevitš oma kantud mantli nõõpe külmetunud näppudega lahti tehes. „Ema, ma olen sulle temast rääkinud.”

Kollane valgus langes lauaplaadile, värvimata põrandale, eesriidele ahju taga; ilmselt eraldas eesriie voodiga ahjutagust, teine voodi seisis selle vastas seina ääres ja selle kohale oli riputatud vaibake. Põlvede ümbert kinni hoides vaatas vaibakesel kurva pilguga tiigi tumedat ja siledat pinda õeke Aljonuška.

„Kas oled läbi külmunud?” Vanake pani nõelumise kõrvale ja kuna ta küsides häält ei tõstnud, mõistsin, et ta pöördub minu poole. „Kullake, pane kindad pliidile. Siia, siia — telliskiviääre peale. Ja võta kiiresti jalad lahti... Kolja!” karjus ta. „Anna talle taburett.”

Ma võtsin saapad jalast ära, kiskusin lahti talla külge kinnijäänud soki ja sirutasin jalad välja kuumade telliskivide juurde. Oleksin tahtnud väljakannatamatu valu pärast karjuda.

„Külmusid ära?”

„Läheb üle... See on alati nii.” „Kolja on ju viltides, aga, kullake, kas siis saabastes võib?”

„Ema, sa vala teed,” ütles Nikolai Andrejevitš, soojendas pliidi kohal käsi.

„Kohe-kohe.”

Ta võttis riiulilt kaks fajansist tumesiniste joonistuste ja kullatud randiga jumal teab kust pärit ja kuidas säilinud tassi.

...Puuviljatee õrna kibemagusa kõrvalmaitsega. Selle musti kleepuvaid tahvleid müüdi poes veel mõned aastad pärast sõda. Tee oli Vasjugani vee värvi, tee värvi jõevesi...

Valu läks mööda, valutas veel möödunud talvel külmunud põial.

„Dima on ju tegelikult nõrgaks jäänud... Võttis oma paju-ki ette välja.” Nikolai Andrejevitš vaatas nõutult emale otsa.

„Ema, anna talle tükike.”

„Sina, Kolja, oled ju ka nõrk,” ütles vanamemm. „Ma mõistan... aga sina ka...”

„Ema, ta on kaks päeva ilma leivata olnud.”

„Hästi, Kolja.”

Sellelt samalt riiulilt, kus seisid nõud, võttis ta ümberpööratud emailkausi alt tükikese — grammi kakssada, löikas selle hoolikalt pooleks ja pani viilukese minu ette.

Kolja, ema... Kui meeltliigutavalt nad teineteist kutsusid. Kui häbi mul oli selle rumala akti pärast, mille ma kokku klõpsisin...

„Söö, kullake.”

Ma ei häbenenud süüa leivatükki, mille nad minule endalt ära võttes andsid. Ma ei suutnud end tagasi hoida. Murdun kooriku küljest, pärast pühkisin puru pihku...

Siiani helendab mulle tollest kauge sõjaöö pimedusest see petrooleumilambi tuluke, meenub see rukkileivatükk.

Viimast korda nägime me Nikolai Andrejevitšiga teineteist neljakümne seitsmendal. Mina töötasin siis juba kolhoosi arvepidajana, elasin rajoonikeskusest ligi kahesaja kilomeetri kaugusel — tolle aja kohta polnud see väike vahemaa, Uus-Vasjuganis käisin kaks korda aastas — aruande ja sissetulekute-väljaminekute eelarvega. Neljakümne seitsmendal sõitsime märtsi lõpus koos esimehega rajoonikeskusesse eelarvet kinnitama, kui hobusekapjade all tuli juba välja tee, eksitades hobuse jooksu, raske saan libises jalastega lõikudeks lõhutud libedal taliteel, aga jõge kattis habras jääkord sulavee peal. Poolel teel rajoonikeskusesse Kollase järsaku kõrval vajus hobune läbi jää, saime ta vaevu kätte, kuivatasime end sisse- sõiduhuovis ära, saime sooja ja pöördusime koju tagasi.

Kui jõgi oli jääst vaba, sõitsin esimese aurikuga rajoonikeskusesse mina üksi. Peatusin Stepanihha juures, pool päeva rüsesin pinutaguse suitsus varumiskontori ülemuste laudade ääres, kuid õhtul läksin hingama jõeajahedust. Veel sõja ajal siin elades meeldis mulle õhtuti kaldal seista ja ka külas, kus ma nüüd elasin, tõmbas mind jõe äärde. Kevadise tulvavee ajal üle ajades uputas jõgi pikaks ajaks rohelsega, seejärel aga toomingate vaelevusega kaetud luha

vastaskaldal, suvel jõe sängi vajudes paljastus serval märja pehkinud puiduga üle külvatud leetseljak, millel ööde pikenedes ja jahenedes surid tihedalt kobarasse kogunenult valged liblikad ja laisalt rulluvad lained uhtusid minema ja kandsid uuesti niiskele liivale nende tuhandeid elutuid tiivakesi.

Sealkandis polnud teid, sinna ei lennanud lennukid, harva kaikus lagedal jõel puksiiri või postikaatri katkendlik popsumine, kord kümne päeva jooksul pani jõe rökkama ratasauriku vile. Ja hing kiskus siit ära, teadsin, et ei saa kaotatud tagasi tuua, aga vee sile pind kutsus mind kuhugi — taigajõgi, mida mööda mind siiakanti toodi.

Nüüd, kui olen juba palju aastaid linnas elanud, lähen mõnikord ühe teise Siberi jõe äärde, vaatan selle pudelikil-dude, roostes konservikarpide ja polüetüleeniräbalatega kaetud kallast ja mulle meenub see teine, puhas, ürgveega uhutud jõgi, on tunda teistsuguste lainete tasast sulinat, pä-rast aga näen öösiti kaua aega unes kellegi paljaste jalgade jälgi märjal jõeliival ja suuri värelevaid lilli, kobarasse kogunenud valgeid liblikaid.

Nägin Nikolai Andrejevitši eemalt. Ta seisis seljaga minu poole tühja mäkke tõusva tänava ääres, kuid ma tundsin ta tema rohmaka figuuri, tema küljele kaldunud pea, tema sõ-jaeelse, ammu oma esialgse välimuse kaotanud, lömmivaju-nud soni järgi ära.

Ma läksin tema juurde. Mind märkamata vaatas ta pead longu lastes jõe taha, kus kamjas metsaserv kattus õhtuse udulooriga ja tema pilk oli äraolev.

„Nikolai Andrejevitš!” hüüdsin ma.

Tal oli uus tolstovka, kuid, otsekui kasvamise jagu suu-remana õmmeldud, sama kotjas, nagu ka see, mida ta enne kandis.

„Aa, Dima.”

Ma ei olnud kunagi näinud, et ta oleks naeratanud, kui oli millegi üle rõõmus, muutus tema nägu vaid justkui hele-

damaks, lapselikult lihtsameelseks. Kuid praegu oli tema silmis kurbus. Ta ulatas mulle oma sooja käe: „Sõitsid siia... Kuidas sa külas elad?”

„Pole viga,” hõikasin mina.

Sõja lõpust on kaks aastat, kuid elu on ikka raske. Kopikad normipäevade eest, maksud, müüginormid, obligatsioonid... Töö, töö... Leibagi ei olnud veel vabalt saada.

„Näe, tulin sissetulekute-väljaminekute eelarvega.”

„No jaa, tegelikult... Kas kolhoos on ka suur?”

„Kakskümmend üheksa talu.”

Mulle tundus, et ta ei saanud aru, nagu oleks tema kuuline läinud veel hullemaks kui enne.

„Kas sind komandantuuris arvelt maha ei võetud?”

Ma ei vastanud.

Neljakümne esimesel, kui meid Vasjugani toodi, pidi ema rajoonikomandandi käsul alla kirjutama paberile, et me oleme kahekümneks aastaks välja saadetud. Kuid siiski ma lootsin — kui sõda lõpeb, lastakse ehk lahti, aga kõik jäi nagu enne. Kolmekümnendail aastail välja saadetud eriümberasustatud võeti arvelt maha, uus kontingent — mitte. Tähendab, veel on jäänud karistust kanda neliteist aastat...

Ma ei tahtnud sellest rääkida.

Ka Nikolai Andrejevitš vaikis. Ilmselt ei olnud enam millegi kohta küsida. All loksus kevadisest suurveest veel maha rahunemata jõgi, mida mööda ma kunagi ära sõidan.

„Aga kuidas...” jõudsin alustada, mõeldes Nikolai Andrejevitšilt küsida tema vana ema kohta, kuid siis märkasin tema pilgus väljapääsmatut üksindust ja sellist ängistust, et sain kõigest aru.

Kuid tahtsin ikkagi talle veel midagi öelda.

„Kas te kinos käite?” hüüdsin.

„Ah?” küsis ta.

„Kas kinos käite, ütlesin?”

„A-aa... Neil päevil käisin. Tegelikult hea film — „Päikeselise oru serenaad”. Muusika oli suurepärane...”

Siis vaikis veidi ja kordas: „Suurepärane.”

Kui ma järgmisel aastal Uus-Vasjugani tulin, polnud seal enam Nikolai Andrejevitši — ta oli sõitnud kas ilma jalata venna juurde või õe juurde Moskva külje all.

Arvatavasti ei ole teda enam ammu elavate kirjas...

Mu tore Nikolai Andrejevitš, andesta mulle.

Andesta...

1993. a.

VIIGE TALLE LILLI!

VALGUS tunneli lõpus, ahvatlev pääs kaugesse sinisesse maailma. Teda ei ole seal, kuhu tormiline aeg mind kannab, ta on seal, kuhu jäi lapsepõlv ja kõik see, mis oli toona...

Vesiveski paisu juures, helged tiivad ähvardavalt kiilide veekeerise kohal, umbniit aeglase jõekese kaldal... Murul lebades vaatan taevasse, kus pääsukesed hoogsalt õhku tõusevad. Mulle tundub, nagu lendaksin ka mina jõe ja veski kohal sinises avaruses, kividest mõisahoonete ja põldude kohal — sealt alt vaatavad mulle vastu graniidist põllukivid. Rohulibled kõdistavad mu nägu, ritsikad siristavad halasamatult, ma tunnetan oma seljaga sooja maad ja taas on minu kohal kõrge taeva laotus. Ma olen kõigest seitsmeaastane, ma olen tolles elus, seal... Tean, et see on uni, ent soovin, et see kestaks igavesti. Kõikjal on suve lõhn, maasikad on küpsed, kala lööb kalda ääres sulpsu, kusagil kaugel on kuulda rongirataste kolksumist. Kүүnarnukile toetudes näen vees peegelduvaid remmelgaid ja põllukividel kasvavad karikakardel askeldavaid mesilasi. Kerge tuuleil värisatab lehti ja tumendab värve... Väike pilv varjab päikese, kuid jätkates oma üksildast teekonda, läheb aeglaselt päikese eest ära ja taas on kõik värvid kirkad ja puhtad. On nii hea ja kerge, aga häirib ebamäärane rahutus, et kusagil sõidab lõputult kaua rong ja koos rataste kolinaga jõuab ka siia rägisev kõuekõmin.

Eesti, minu helge lapsepõlvemaa... Männivarjud päikeselistel mereäärsetel luidetel, kus paljad jalad on peidetud rannaliiva, lahe leetseljakud merelainete embuses, valgus

maa peal ja taevas, minu lapsepõlve kustumatu valgus. Pikkadel-pikkadel öödel, kui ma ei suuda uinuda, piinab mind igatsus minna sinna ja keerata enda elu filmilint tagurpidi käima. Talv, sügis, suvi, kevad... Varane küpsus, linnutiivul möödud noorus, kibe noorus. Ja nii lühike lapsepõlv... Elu algus, mil ei ole minevikuigatsusi ega tulevikuhirme, mil olemine näib igavese pilvitu hommikuna. Minna selle valguse poole, soojuse, ema süle poole. Läbi valu, läbi aastate, mis enam paremaks, süütumaks ei muutu. Vaid kanda, kanda tagasi halastamatut aega ja selle kulgedes mitte jõudu kaotada.

...Siberi veeküllased jõed hoovavad külma. Tuima praami- puksiiri kõmisev kaja kustub, jõudmata tuledesäras saarteni, mida rasked lained ikka ja jälle uhuvad. Haruharva upub poi valge vahukilbi sisse, kaugustes ujub mööda väsinud küla - kümme taret, palkidest aidad, kuivatitel rippumas võrkude must rivi, kaldal veest välja tõmmatud paadid - kellegi teise võõras elu. Mida rohkem põhja poole, seda otsatumaks ja lagedamaks muutub Ob. Hägune täpp kaob ja jälle muutub päike pilvedes väiksemaks, kõik on hall ning nukker — ebasõbralik taevas, hirmutav jõgi, kaugeleulatuvad lained... Tõrvatud laudadega lootusetus lastiruumis konutame sadade väljasaadetute seas meie — ema, õeke, mina pesukorvi kõrval, milles peitub meie lein. Õde sündis, kui ema oli juba neljakümnene, ema tahtis väga, et mul oleks maailmas keegi päris oma. Oma kullake... Kas oli vaja elada, kui kõik nii traagiliselt lõppes? Võibolla tunnetas ema selles hämaras vanglas juba siis, et aasta pärast ei ole neid kumbagi. Minu vaesekesed, minu kallikesed...

Kuid minema sellest krõbekülmast jõest, küüraka puksiiri pomisevast kõminast, eemale igasugusest tõrvalõhnast! Tahan sinna, kus on muretult ja lapselikult kerge, kus me olime niivõrd õnnelikud...

Eesti, Eesti... Vihmapiisad, pärast lühikest suvist vihmababinat ennast sirgu ajanud rohi, kõrge kaarena üle taeva

ulatuv vikerkaar. Pärast vihma tõstavad remmelgaoksad vikerkaare üles, kuid ma tean, et kui sinna märjal rohul joosta, siis selle maa peale ulatuv ots näib olevat metsa servas, mille üle kõrgub luterikiriku torn pisikese kukega selle tipus. Kui kaugemale ma ka ei jooksnud, ei jõudnud ma kunagi selle eri värvilise sära juurde, näis, nagu tulnuks see hetkeks lähemale ja läinuks siis jälle kaugemale, jäädes ometi lähedale ning kättesaamatuks. Sellele petlikule taeva kingitusele ei saa läheneda, seda ei saa puudutada.

Ma lähen läbi lapsepõlve valguse. Kadus veeküllane Siberi jõgi, kuskile jäi pingsalt huilgav puksiir, ent maapinnalt kajab vastu gulagi ešloni relsside katkematu kõmin ja laksatab kinni kaubavaguni riiv. Vaatan läbi laudseina peenikesse prao kaugusesse kaduvaid piki muldkeha serva asuvaid poste, näen põlde, sinililli, vene külade lagunened katused. On tunda vedurisuitsu, kaua aega pesemata ihude, märgade mähkmete lõhna, võre taga naril nutab noore eestlase kükakil põlvedel imik. „Ratataa” kõmised armunud rattad iga ööpäevaga järjest nõrgemalt ja lapse nutt üha lootusetumalt... Tahan joosta, päästa ema, õe, tahan sinna, kus oli teistsugune elu! Kuid ainult unes saan tagasi pöörduda, ainult unes pääsen ja ehk saan ka päästa...

Täna nägin unes maja, kus ma oma vanematega elasin. Ükskord ammu, kui mu elu oli veel üsna alguses ja ainus hirm võis olla unes. Isegi praegu näen mõnikord hirmsaid unenägusid, kuid need ei samane lapsepõlve omadele ja minu hirmud on ka muutunud. Tuleb ka helgeid unenäo-meenutusi — südamele kallid hüljatud kohad, inimesed, kes mind kunagi ümbritsesid. Kuid siis meenub valutorkega, et olen neist juba ammu ära kistud ja neid inimesi ei ole enam päikese all. Kuid ometi on kõik selge, nii selge — nemad on minuga ja mina nendega.

Ainult oma vanemaid ei ole ma aastaid enam unes näinud, päeval mõtlen neile tihti, valuga südames, kuid nad ei tule minu juurde. Ja täna nägin vaid maja, milles ma nende-

ga elasin. Mitte seda akaatsiapuude all seisvat väikest majakest, kust meid konvoi saatel ära viidi, vaid seda teist, kahekorruselist puumaja, kus vanemad tuba üürisid. Kahe versta kaugusel sellest majast, teisel pool raudteed suitsesid põlevkivitehase korstnad, kuhu isa rattal päevasesse või öisesse vahetusse tööle sõitis, aga siin laiusid ääristavate vallidena talumeeste põllud, rohetas mets ja põlevkivitahm ei langenud pestud pesule, mille ema akna alla kuivama pani. Me ei elanud seal kaua, ma ei mäleta, kuidas seal talvel oli, minu mällu on jäänud suve lõhnad ja põllulilled maja ümber. Ma nägin metsalagendikke, mis olid täis veel närtsimata võililli, ma nägin jõeäärseid pajuoksi, suuri toomingapõõsaid naabermõisa juurde viiva tee ääres. Toona oli kõik suur — teisele korrusele viiv trepp ja puud ja ka võililled tundusid suured.

Unes tuli kõik lähemale — hauakoht näkineidude vesiroosidega, tee ääres kasvav põõsas. Ilmselt ei saanud ma neid üheaegselt näha — jõgi voolas kaugel, aga tee, mille ääres kasvas toomingas, viis vastassuunas. Tumeda Siberi jõe kõrval, mille ääres ma hiljem palju aastaid elasin, oli oru nõlv kohati täiesti toomingatega kaetud, kevaditi meenutasid nende oksad mulle Eesti sireleid nende lõhnavate õiekobaratega, kuid ma ei näe unes neid siberi toomingasalusid, vaid ennast ilmutas üksildane põõsas taeva taustal joonistuvate harvade marjadega.

See kasvas metsalagendikul, millest viis läbi kapjade ja vankriratastega sissetallatud tee, see tee viis lähedalasuva mõisa juurde. Õhtuti, kui ma seda teed mööda piima järel käisin, võisin tunda üle metsatuka levimas möödamineva karja lõhna, kuid päeval sõid niidul kirjud talulehmad ja teeperves istus toominga varjus karjane. Tema kõrval tukkus kerratõmbunult kollane koer, kes, kuuldes mind, avas silma, kuid vajus koheselt taas oma unne ja vaid vahel harva liigahtasid tema valvsad kõrvad, kuulatades või peletades eemale tülikat kärbest. Ma peatusin ja vaatasin vaikides,

kuidas karjane okstest korvi punub, oma lahtikäiva noaga piitsavarrele mustreid löikab või pajukoorest vilepilli valmistab. Mõtluk, pidevalt millegagi tegelemas, näis ta mulle peaaegu täiskasvanuna, kuigi ta oli ehk neljateistkümneaastane. Ükskord kinkis ta mulle vilepilli, ma oskasin ka ise neid teha, ent tema oma oli helisevam — selle heli oli sillerdav.

Jumal teab, missugusest sügavusest ujus välja karjase nimi — Ants. Ma mäletasin teda, mäletasin mõisa, kus käisin emailmannerguga, mäletasin, kuidas lõhnas taluõuel lehmade, hobuste järele, tõkati järele, millega määriti vankritelgi... Kerkisid esile justkui ammu ununenud nägemused, mis on seotud peene, mitte veel pehkinud mäluniidiga: talumaja esiku külm muldpõrand, uksepiidale õnne märgina naelutatud hobuseraud, katusealuse tammepuust sambad, mille all naised lehma lüpsavad... Möödunud elu helid ärkasid ellu, kuulen, kuidas piimanired vastu lüpsiku põhja kukuvad, alguses heledalt, kuid siis üha kõlatumalt...

Mõis kuulus kahele vennale ja ka perenaisi oli kaks: üks vanem ja teine — hiljuti siinsamas tööotsa leidnud nooremapoolne naine. Pärast sõda talu laostus, peremehed kadusid juba enne seda kusagile, kuid naised saadeti Siberisse. Siis läkski elu oma rada pidi, keegi ei osanud ette näha, mis tulevik toob.

Noor perenaine valas mulle läbi marlilapi värsket piima, mis oli veel lüpsisoe, mina andsin talle peos soojaks läinud mündi ning noorik kadus paljajalu pehmelt astudes tumeda ukse taha. Sihvakas ja ümarapuusaline pikas, pahkludeni ulatavas seelikus...

Naasin raskeks muutunud mannerguga üle tühjenenud niidu, õhtupäike valgustas liikumatuid pilveribasid, õhus oli tunda maa niiskeid lõhnu, tiirles madal kihulaste parv.

Kaheksa aasta pärast Novosibirski sadamas, kus väljasaadetud aetakse vagunitest välja ujuvkai äärde randunud praamile, lausub millegi poolest sellele eesti talu perenaisele sarnanev einelauamüüja mulle läbi roheliseks võõbatud

aknakese väljasaadetutele teele kaasa mõeldud leiba müües vaikselt: „Teid, vaesekesi, saadetakse Vasjugani...”

Nii kuulengi seda sõna esimest korda — Vasjugan. Konvoi ei rääkinud, kuhu meid viiakse, nad ei öelnud isegi seda, et sõda juba mitu päeva kestab.

„Kas seal on halb?” küsin mina.

„Seal on palju kihulasi, pojake.”

Ma hakkas naerma. Kas see on siis hirmus? Seal, kust meid ära viidi, oli ju ka suvel palju sääski... Puhvetitädi vaatab mind kaastundlikult, ent mina, surudes vastu oma gümnaasiumijopet läbiküpsemata musta leiva koormat, lähen samasuguste konvoeeritavate poiste reas praamile ja laskun lastiruumi, kus leib kõigi vahel ära jagatakse. Seal räägin emale, mida puhvetipidaja mulle kaldal ütles ja mul hakkab sellest jälle naljakas.

Pärast, Vasjugani külas, kus päeval ja öösel on kuulda si-beri verejanuliste putukate kaeblevat heli, tuleb mulle meelde see naine, kes meid haletses, tuleb meelde leib, mille ma praamile kaasa võtsin... Aga siis, kui me elasime kahekorruselises majas, kuhu vahel harva ulatus metsa taga sõitva rongi vaevukuuldav heli — oli see kõik veel ees: putukad, nälg, tursunud näod — kõik, mis juhtub pärast helget lapsepõlve, mil ma käisin mannerguga mööda taluteed ja mil väike sääsk lõikas sädelevate tiivakestega õhtust õhku, kiirustades justkui tantsima läbi kogu oma lühikese elu...

Hiljem on elus olnud väga erinevaid kaugeid teid, kuid need ei kustutanud mu mälust seda lühikest külavaheteed; olen ajajooksul elanud nii paljudes majades, kuid millegipärast tulin unes alati selle juurde, kus möödus vaid lühike osa minu elust... Nägin unes oma lapsepõlvesõpru Ülo ja Lembitut. Heledapäised poisid-vennad, kellega mängides õppisin kunagi eesti keeles rääkima. Nad elasid samas majas, kuni nende vanemad kolisid üle raudtee — asulasse, kuhu peagi, saanud riigikorteri, kolisid ka minu vanemad.

Seal, asulas, tekkisid mul uued sõbrad ja me ei suhelnud rohkem. Kuid mõne aasta pärast, neljakümne esimese juu-nihommikul, kui enkavedeelased kihutasid rahvamajja sadu hukkumisele määratud inimesi, nägin rahvasummas ka neid oma vanemate vastu liibuvaid poisse. Kui kõiki kamandav askeldav kapten portupeega kinni seotud pikas vormipluu-sis hakkas nimekirja järgi mehi hüüdma, astus nende isa minu isa kõrvale ühte ritta... Nagu tuhandete teiste laste isad, hukkusid nad koonduslaagris ja on maetud uurali pin-da Sosva lähistel. Aga Ülo, Lembit ja nende väike kõhnuke ema puhkavad Vasjugani mullas, kuhu on maetud ka minu ema ja õeke. Lapsepõlves meile tundmatud jõed, südame-ängi tekitavad nimed — Sosva, Vasjugan.

Täna tulid need eesti poisid unes minu juurde. Nägin unes ka samas majas elavat vigast tüdrukut. Kahvatu, pik-kade õlgadeni langevate sirgete juustega. Kui ta vaevaliselt teiselt korruselt trepist alla tuli, võis kuulda, kuidas tema kargud astmeil toksisid. Viibutades maapinnani mitte ula-tuvat kõverdunud jalga, laskus ta trepi- mademelt, tõmbu-des õlgu kergitavate karkude mõjul küüru, justkui tiivutu haavatud lind, ning astus murule.

„Lapsed, palun, tooge mulle lilli,” rääkis ta meloodiliselt eesti keeles, ja palus, korrates: „Palun...”

Me korjasime talle kimbu kollaseid võililli, mida ümber-ringi nii palju kasvas, ja tema punus vars varre haaval kõigi-le suured pärjad. Kui ta neid meile ulatas, olid tema lühikes-te käistega kleidi alt näha karkudest punaseks hõõrdunud kaenlaalused. Meie jooksime taas mängima, kuid vigane tüdruk jäi võilillepärjaga meid kurvalt jälgima.

Sellest ajast, mil ma vanematega sellest majast ära sõit-sin, ei ole ma teda kunagi näinud. Ta ei käinud koolis, ilm-selt ei saanud ta sinna kohale minna. Paljude aastate möö-dudes kuulsin, et alles pärast seda, kui meid välja saadeti, sõitis ta emaga külasse teisel pool raudteed ning elas barak-is aherainemäe kõrval. Ja varsti pärast sõda ta suri.

Nägin teda unes võililledest üle puistatud lagendikul. Varjates kallast, värelevad vees peegelduvasse taevasse ümber pööratud pajud ja üksik toomingapõõsas, meelitavad võrendiku liikumatule veepinnale suured vesiroosid, aga kahvatu tüdruk heledas kleidis ja siniste viirgudega ääristatud sokkides vaatab mind eemalt kurvalt-kurvalt. Ja tema kõrval lebavad mahatallatud murul poleeritud kargud.

„Me peame talle lilli viima,” tahan oma sõpradele hüüda, kuid mõistan ehmudes, et olen eesti keele unustanud. Ülo ja Lembit lähevad minust aina kaugemale ja kaugemale, ma haaran kiiruga lilli, korjates kimpu pihku määri vaid harraid võililli ja meenutan, lausa meelegeitlikult meenutan vajalikke sõnu: „Viige... Viige talle...” ja äkki, nagu oleks keegi minu kõrval hüüdnud, nagu oleks sügavustest üles tõusnud: „Viige talle lilli!” hüüdsin ma ja ärkasin iseenda karje peale.

Vöödilise rulooga akna ristkülikust vaatasid ööst sisse tornkraana projektorid ehitusplatsilt maja vastas ja nende tuled peegeldusid koos lauakella numbrite rohelise valgusega tagasi raamaturiiuli klaasilt. Aknalaual olevate toalilide siluetid muutusid mustaks, pimeduses oli toa lagi tuhm-kahvatu ja kellegi korterist üleval kandus seinte summutatult meieni makimuusika. Meloodiat ei olnud kuulda, vaid trummide rütmilist heli. Mõnikord jäi see väheseks vait ja ärkas siis uuesti — ikka seesama halastamatu heli.

Ma tahtsin unenägu tagasi, kuid tajusin akna taga tulesid, kuulsin pead põrutavat trummi, sulgesin silmad, surusin pea patja, püüdes kõigest eemalduda, mis mind ümbritses, naasta sellele aasale jõe ääres, lapsepõlvesõprade juurde, vigase tüdruku juurde, kellele oli vaja lilli viia... Tukastasin hetkeks ja siis näis, nagu käiksin männimetsas ja minu jalad vajuvad voolavasse liiva... Nägin männimetsa Narva lähistel, kus maa oli kaetud kuivade okaste ja mahapudenenud kábidega, kus päikese paistel ruskeis hõrendikes ei olnud veel kodusõja kaevikud täis kasvanud.

Seal, keset paljastunud juuri leidsin ma kunagi vintpüssi rohetunud padrunikesti, seal võtsin kord sissevarisenud rinnaku kõrvait üles vana karamellkompvekikarbi ovaalse kaane. Pühkisin ära okastest torkava liiva ja taevasinisel foonil kerkis minu ette böömi pilt — lihavõttepühade puhul suudlevad poiss ja tüdruk. Emailvärv polnud koorunud, ainult veidi allpool tüdruku kaela raamistavatest pärlitest mustendas naela- või kuuliauk, mis oli servadelt roostetanud, justkui ümbritseks seda kuivanud veri.

„Viige talle lilli, viige...” Korrates, sosistades pealetükkivalt, läksin unes metsas edasi, ärkasin üles, nägin pimedusest vahtivaid tulesid, kuulsin ülevalt trummi ühtlast heli ja selle öö eest peitu pugedes, varjudes päeva eest, mis pidi saabuma, vajusin rahunusse unne. Jälle läksin, korrates, sosistades, nagu loitsides... Ja kuskil ootas mind nukralt vigan tüdruk. Ja eest kadusid sinilaotuse valguskiired, mets muutus mustaks ning inetuks... Selgelt, valusa selgusega nägin imes möödanikku — mööda taigateed juhatan käe kõrval oma väikest kõhna õekest. Ta on näljast nõrkemas, ta ei suuda enam käia. Iga saja sammu järel, heites end pikali koduneva metsaserva äärde, me puhkame, tõuseme üles ja läheme, läheme...

Rajoonikeskusesse on kaheksa kilomeetrit, võib-olla pannakse õeke seal haiglasse. Viimased jõuraasud on ta hülganud. Ma võtan ta sülle, kannan teda nulu-ja lehtpuumetsa vahele surutud teel, aga ka mina nõrkessin lõpuks. Asetan ta maapinnale, karjun, et ta kõnniks ise, kõnniks edasi! „Jäta mind siia,” ütleb tema. „Jäta, ma ei suuda enam käia.” Mina eemaldun, tema seisab oma vanas kulunud mantlikeses ja vaatab mind lootusetul pilgul. Tõstan ta üles, panen ta endale õlgadele, nii nagu kunagi kandis teda isa. Tema põimib oma peenikesed käekesed ümber minu kaela ja mina, tõstes vaevalt jalgu edasi, sonin ühes temaga, teadmata, et kahe päeva pärast ei ole teda enam.

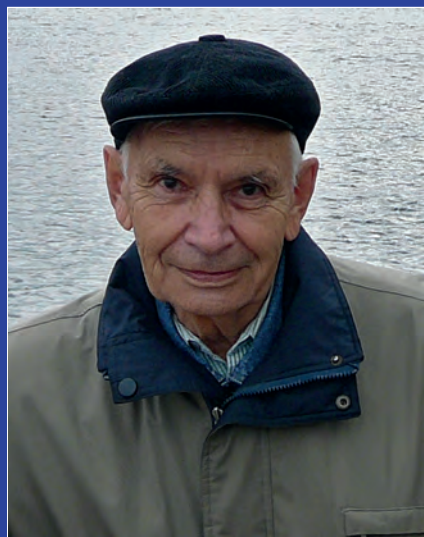
Pisarad lämmatavad mind, ma nutan ilmsi. Ei taha, ei soovi sinna, kus nad kõik surid. Ja jälle näen unes mereäärset männikut Narva all. Ma kannan õekest kätel läbi hõreda metsa sinna, kus on taevaletuse valgusekiired. Ma jooksen, tahan teda päästa. Kuid kuskil lähedal kõmisevad üha gulagi vagunite rattad. Aga võib-olla löövad püssipäradega vastu ust tol juunihommikul meile järele tulnud? Jalad vajuvad liiva... Valgusekiired ees on üha avaramad, hingeldades jooksen õekesega sinna ülalt kaldu langevas auravas valguses, jooksen jälitava koputuse eest. Kutsuvalt kohiseb luide te taga lähedal olev meri. Seal on meie lapsepõlv, meie kodu. Kui ainult ei ärkaks üles... Veel veidi ja me läheme sinna tagasi, me naaseme.

Veel veidi...

1994. a.

Vadim Makšejev on sündinud 1925. aastal. Tema vanemad olid aadlisoost vene emigrandid, kes leidsid varjupaiga Eestis — siin möödus tulevase kirjaniku lapsepõlv.

See lapsemaailm kisti puruks varahommikul 14. juunil 1941, kui kolmes Balti riigis lahutati tuhanded perekonnad — vahistatud mehed saadeti Põhja-Uraali vangilaagritesse, aga nende abikaasad koos laste ning vanavanematega Venemaale sundasumisele Siberi karmide elutingimustega põhjapiirkondadesse.

Sundasumisel Tomski oblasti põhjaosas elas Vadim Makšejev enam kui 20 aastat, millest 14 aastat oli ta nn erikontingendi nimekirjas.

Aja jooksul sai temast kirjanik. Paljud autori jutustustest ja novellidest on autobiograafilised. Neid ühendab inimlik valu ja kaastunne süütult kannatanud ning hukkunud inimeste pärast.

Teenete eest lähiajaloo uurimise alal sai Vadim Makšejev Vabariigi Presidendilt 2011. aastal Maarjamaa Risti IV klassi teenetemärgi.

ISBN 978-9949-9842-2-0

